

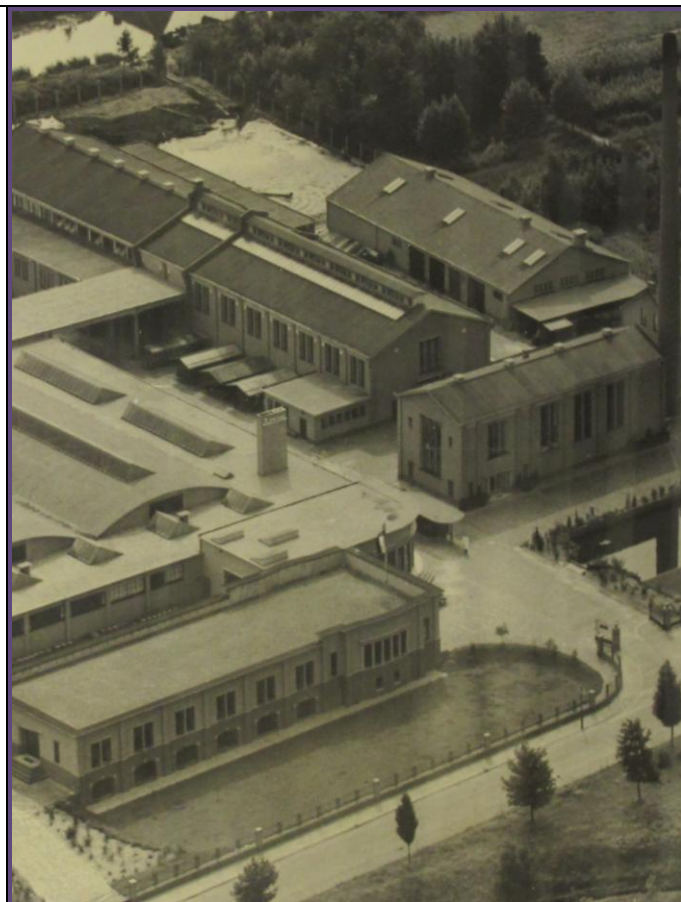

**COMPLEX VOORMALIGE
DIOSYNTH FABRIEK
VLIJTSEWEG 118
APELDOORN**

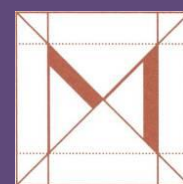
**CULTUURHISTORISCHE
ANALYSE EN
WAARDENBEPALING**

Deel A – Hoofdrapport

onderzoek i.o.v. de Gemeente Apeldoorn
dienst ROW, team Cultuurhistorie
november 2011

MONUMENTEN
ADVIES
BUREAU

Colofon:

Cultuurhistorische analyse, waardenstelling en bouwkundige rapportage (CHA+) van het Diosynth-complex aan de Vlijtseweg 118-130 te Apeldoorn

Adres complex:

MSD/Diosynth vestiging Apeldoorn
Vlijtseweg 118-130
7317 AG Apeldoorn

Eigenaar (tot 1-1-2013):

MSD Oss
Molenstraat 110
5342 CC OSS

Opdrachtgever:

Gemeente Apeldoorn
Dienst ROW, team Cultuurhistorie
Coördinatie: Dr. W. Boerefijn, team Cultuurhistorie

Uitvoering CHA+

Drs. F.A.C. Haans (cultuurhistorie, analyse, waardenstelling en aanbevelingen mbt cultuurwaarden)
Ing. G. Korenberg (beschrijving, waardenstelling, bouwkundige staat en aanbevelingen vanuit bouwtechnische optiek)

MONUMENTEN ADVIES BUREAU

drs. C.J.B.P. Frank
drs. F.A.C. Haans

mw. drs. C.H.J.M. van den Broek
mw. V. Delmee BSc
drs. J.H.J. van Hest
ing. G. Korenberg
mw. drs. M. Lemmens
mw. drs. L. Valckx

Bredestraat 1
6542 SN NIJMEGEN
tel: 024-3786742
fax:024-3792477
E-mail: Info@monumentenadviesbureau.nl
www.monumentenadviesbureau.nl

Dit is een uitgave van het **Monumenten Advies Bureau**, Nijmegen, in opdracht van de gemeente Apeldoorn, dienst ROW, team Cultuurhistorie, Nijmegen 28 november 2011, Copyright MAB-rapportages Nijmegen 2011.

Hoofdrapport: Inhoudsopgave

1: Samenvatting: ‘Het belang van Diosynth’	pag. 3
2: Inleiding	pag. 8
2.1 Aanleiding voor het onderzoek	pag. 8
2.2 Doel van het rapport	pag. 10
2.3 Onderzoeksmethode	pag. 10
2.4 Rapportstructuur en leeswijzer	pag. 11
3: Het Diosynth-terrein in zijn omgeving	pag. 12
4: Ontwikkelingsgeschiedenis van gebied en complex	pag. 15
4.1 Ontwikkeling van de Vlijt en het Apeldoorns Kanaal	pag. 15
4.2 Ontwikkelingsgeschiedenis van Diosynth	pag. 31
5: Beknopte beschrijving van terrein en gebouwen	pag. 57
6: Samenvatting waardering en aanbeveling	pag. 80
6.1 Samenvatting ontwikkelingsgeschiedenis	pag. 80
6.2 Waardenbepaling op complexniveau	pag. 83
6.3 Gebouwen van hoge en positieve waarde: bouwkundige staat en mogelijkheden van herbestemming	pag. 88
6.4 Bouwkundige staat versus cultuurhistorische waarde	pag. 100
6.5 Conclusies en aanbevelingen	pag. 101
7: Literatuur en bronnen	pag. 105
7.1 Literatuur	pag. 105
7.2 Archieven en internet	pag. 105

UITVOUWKAARTEN

1: Samenvatting: Het belang van het Diosynth-complex

Ontstaan van Zwitsal/VPF en het economische klimaat van Apeldoorn

Toen in 1920 de jonge apotheker en ondernemer Cor Jansen vanuit Zwitserland zich vestigde in Apeldoorn en het bescheiden fabriekje aan de Floralaan overnam van apotheker A.A. Bonnema kon niemand nog vermoeden dat zijn onderneming VPF/Zwitsal zou uitgroeien tot een uiteindelijk zelfs internationaal opererende onderneming. In die periode was het lang zo bescheiden gebleven dorp inmiddels rondom het oude centrum explosief gegroeid en bezat het een voor vestiging van industrie belangrijke infrastructuur middels het Apeldoorns Kanaal en een station van de spoorwegen. Vanwege het voorhanden zijn van deze infrastructuren en de ruimte om te bouwen hadden zich al eerder verscheidene ondernemingen gevestigd in Apeldoorn. Er groeide dan ook een waaier aan industrieën, zoals te lezen is bij de tekst over de geschiedenis van Apeldoorn van de Historische Vereniging Felua. Naast de traditionele papiernijverheid en de wasserijen ontstond een grote verscheidenheid aan kleine en middelgrote bedrijven. Er kwam textielnijverheid, een nettenfabriek, inkt- en verfindustrie, metaalnijverheid, houtzagerijen, kokosindustrie, zuivelfabrieken, een zeepfabriek en diverse andere chemische bedrijven. Sommige bedrijven, zoals de nettenfabriek, de rijwielfabriek Sparta en natuurlijk ook Zwitsal kregen landelijke bekendheid. In 1930 was ruim 46% van de Apeldoornse beroepsbevolking werkzaam in de industrie, in de agrarische sector nog maar 14%! Handel en verkeer speelden een belangrijke rol, en binnen die laatste sector mag zeker het toerisme niet worden vergeten, dat zich al vóór de eeuwwisseling manifesteerde. De crisistijd van de jaren '30 heeft natuurlijk ook op Apeldoorn zijn uitwerking gehad, maar het beeld van een almaar groeiende gemeente veranderde er niet door. Na de Tweede Wereldoorlog wist een aantal grote bedrijven de weg naar Apeldoorn te vinden, zoals het TNO en Centraal Beheer. Ook de rijksoverheid zorgde voor een krachtige groei-impuls door een aantal rijksdiensten naar Apeldoorn over te brengen. Enige tijd was er zelfs sprake van dat de gemeente na Den Haag de tweede schrijftafel van Nederland moest worden. De dienstensector won daardoor sterk aan betekenis. In 1990 maakte ze meer dan 50% uit van de totale werkgelegenheid.

Door de enorme bouwexplosie, globaal tussen 1870 en 1930, was er ook een lokale op de bouw gerichte bedrijvigheid ontstaan, bestaande uit aannemers, speculanten en ontwikkelaars, fabrieken voor bouwmaterialen (o.a kalkzandsteenfabriek Alba) en architecten. Opvallend is dat de meeste opdrachten voor de bouw van villa's, middenstandswoningen, sociale woningbouw, openbare gebouwen, kerken en fabrieken gingen naar in Apeldoorn gevestigde architecten. Hoewel deze architecten zich zeker lieten beïnvloeden door nationale ontwikkelingen (rond de voormalige aannemer Chris Wegerif en zijn talentvolle vrouw Agathe ontstond zelfs een progressieve kring van in de nieuwe kunst geïnteresseerde ook van buiten Apeldoorn afkomstige architecten en kunstenaars) tonen hun ontwerpen vooral ook regionale "eigenheden", waardoor gesteld kan worden dat Apeldoorn uitgroeide tot een stad met een ook in architectonische zin eigen karakter.

Een Apeldoornse connectie:

Toen Cor Jansen het bestaande bedrijfje aan de Floralaan wilde uitbreiden nam ook hij contact op met een lokale architect. Het was Chris Ten Tuynte, die in die periode enige naam had opgebouwd met de bouw van vooral villa's. De samenwerking beviel kennelijk goed, want Ten Tuynte zou uitgroeien tot de huisarchitect van Jansen en zijn bedrijf. Hij was niet alleen verantwoordelijk voor de uitbreidingen en nieuwbouw van het complex aan de Floralaan en Deventerstraat, maar ontwierp tussen 1946 en 1965 ook alle toen op het nieuwe terrein aan de Vlijtseweg tot stand gekomen gebouwen. Bijzonder is dat niet alleen het complex aan de Deventerstraat/Floralaan, maar ook alle gebouwen van Ten Tuynte aan de Vlijtseweg thans nog bestaan. Na de Tweede Wereldoorlog werd Ten Tuynte zelfs Commissaris bij de onderneming, nadat deze was uitgegroeid tot een NV met aandeelhouders. We kunnen dus stellen dat het door de in Apeldoorn opgegroeide ondernemer Cor Jansen gestichte bedrijf, mede ook door de inbreng van de Apeldoornse architect Chris Ten Tuynte gekenschetst kon worden als een heuse Apeldoornse onderneming, waarvan de ontwikkeling en groei grotendeels parallel verliep aan de ontwikkeling en groei van de gemeente zelf.

Babyzalf en morfine, een opmerkelijke combinatie:

Jansen begon in Apeldoorn met de productie van morfine en codeïne, verkregen uit geïmporteerde ruwe opium. Daarnaast had hij zich al in Zwitserland verzekerd van de rechten voor productie van een huidverzorgende zalf, naar recept van zijn toenmalige werkgever dr. A. Thaler. Omstreeks 1924 start hij met de vervaardiging van deze zalf, onder de naam Zwitsal, om zijn tot dan toe alles behalve florissant lopende onderneming meer "body" te geven. Echter, zowel de morfineproductie als de

Zwitserse zalf van Jansen ondervinden dan nog veel concurrentie, met name uit Duitsland, waar de farmaceutische industrie al een langere traditie kende en men vanwege de economische malaise ten gevolge van de opgelegde herstelbetalingen na het einde van de Eerste Wereldoorlog grondstoffen en eindproducten van medicijnen tegen zeer concurrerende prijzen op de markt bracht. Jansen wist echter met zijn zalf voet aan de grond te krijgen door deze zalf te verkopen ten behoeve van een specifieke doelgroep (babyverzorging), gecombineerd met voor die tijd nieuwe marketingtactieken. De alkaloïdeafdeling VPF (Vereenigde Pharmaceutische Firma's) werd in feite pas echt in het zadel geholpen dankzij een tegenslag; de prijzen voor ruwe opium waren kort voor de Tweede Wereldoorlog enorm gestegen, waardoor Jansen moest uitzien naar nieuwe productietechnieken en grondstoffen. De oplossing bestond eruit dat Jansen besloot om morfine te produceren middels extractieprocessen uit bolkaf van het blauwmaanzaad. Deze grondstoffen werden zowel geïmporteerd als verkregen uit productie in Nederland zelf.

Vanwege deze omschakeling bleek een verhuizing van het bedrijf noodzakelijk, immers voor de productie van morfine uit bolkaf was veel meer opslagcapaciteit voor grondstoffen nodig dan bij de oudere processen, waarbij ruwe opium werd gebruikt. Daarnaast vroegen wijzigingen in het productieproces om nieuwe gebouwen en installaties (met name de voor dit gewijzigde proces noodzakelijke extractiegebouwen). Voor de bouw van grote loodsen en extractiegebouwen was op het terrein aan de Floralaan geen ruimte en ook voor de aanvoer van de grondstoffen, die gekenmerkt werden door grote volumes, was de situering van deze onderneming aan de Floralaan verre van ideaal. De oplossing kwam via verwerving van een groot terrein dat aan de ene zijde grensde aan de Vlijtseweg en aan de andere zijde aan het Apeldoorns Kanaal. Men bracht allereerst de Alkaloïdeproductie over en bouwde hiervoor tussen 1946 en 1948 een nieuwe fabriek met extractiegebouw, ketelhuis en kafloodsen. Aanvankelijk viel het nog niet mee om voldoende bolkaf aangeleverd te krijgen, waardoor Jansen besloot om campagnes op te zetten en boeren en hun vertegenwoordigers naar Apeldoorn te lokken om de noodzaak van de levering van het bolkaf duidelijk te maken. Niet lang daarna werd ook de Zwitsalfabriek overgeplaatst en al spoedig ontwikkelde zich tussen 1950 en 1960 op de noordelijke helft van het terrein de Zwitsalfabriek en de zuidelijke helft de VPF, met langs de kanaalzijde op vooral noord de zich steeds verder uitdijende kafloodsen. Soms was de voorraad bolkaf zo groot dat ze niet in de loodsen paste en in dat geval in grote witte plastic balen op het terrein rond de loodsen werd opgeslagen.

Zwitsal/VPF; Een eeneiige tweeling aan de Vlijtseweg

Kenmerkend voor het tussen 1946 en 1964 aan de Vlijtseweg tot stand gekomen bedrijf van Zwitsal/VPF was enerzijds de tweedeling, zich manifesterend in het complex voor de productie van artikelen voor babyverzorging (Zwitsal) noordelijk van de hoofdas en het complex voor de alkaloïdenproductie (VPF) zuidelijk van de hoofdas. Omdat beide complexen gebouwd zijn door eenzelfde architect is er ondanks de tweedeling een duidelijke architectonische eenheid ontstaan die geldt voor het gehele complex, zeker daar het de delen betreft die zijn ontstaan voor de fusie met Organon in 1964 en waarvoor de in 1965 overleden architect Chris Ten Tuijnt de verantwoordelijke ontwerper was. Zijn architectuur is van de ene kant kenmerkend voor de naoorlogse periode, waarbij een vermenging van modernisme met traditionalisme plaats vindt. Van de andere kant draagt zijn werk ook een eigen karakter, middels het gebruik van vormen van de Delftse School vermengd met meer expressieve details. Alle gebouwen bezitten gemetselde gevels, met plinten in donkere, bruine baksteen en opgaand werk in geel/bruine steen, steeds gemetseld in Noors verband. Bij daklijsten en vensterdorpels is gebruik gemaakt van natuursteen en beton, steeds ambachtelijk van uitstraling, terwijl verder vooral modernistisch aandoende stalen ramen zijn toegepast. Bij in de late jaren '50 en vroege jaren '60 toegevoegde gebouwen zoals de gebouwen 14 (herbouw afgebrande kafloodsen) en 43 (extractiegebouw, hal 4) rijst vanuit een bakstenen onderbouw een geheel in staal en glas uitgevoerde bovenbouw onder plat dak uit. Tevens blijft het geheel een eenheid, ondanks de ontwikkeling die in de architectuur van Ten Tuijnt plaats vond tussen 1946 en 1960 en waarbij de gebouwen gaandeweg meer modernistisch worden. Dit wordt het beste onderstreept door het ketelhuis, waarvan het oostelijke deel behoort tot de eerste gebouwen op dit terrein (1947) met nog een hellend dak en relatief gesloten gevels, terwijl de naar de Vlijtseweg gerichte uitbreiding ervan uit 1960 een plat dak en een van veel glas en een betonnen skelet voorziene frontgevel kreeg die samen met het oudere deel, mede door het consequent toegepaste materiaalgebruik en overeenkomstige details een gaaf geheel vormt.

Hoewel het kanaal ten tijde van de eerste jaren van Zwitsal/VPF op dit terrein voor de aanvoer van grondstoffen en afvoer van restproducten een rol speelde, maakte het complex vooral front naar de

Vlijtseweg. Aan de kanaalzijde stonden de loodsen, de laad- en losplaatsen en aanvoerpijpen van brandstoffen (o.a. stookolie) en grondstoffen (bolkaf). De representatief uitgevoerde gebouwen zoals de kantoren en het ketelhuis staan ter weerszijden van de entree aan de Vlijtseweg met tussen de straat en de terug geplaatste gebouwen fraai aangelegde tuinen, met een vijver voor het ketelhuis. Deze opzet leverde een fraaie en zeer herkenbare entree op van het bedrijf die tot op de dag van vandaag goed behouden is gebleven. Achter deze gebouwen werden de feitelijke productiegebouwen van Zwitsal en VPF opgetrokken op het middenterrein met daarachter aan de kanaalrand de opslagloodsen. Omdat gaandeweg de aanvoer van bolkaf steeds minder via het kanaal verliep werd kort voor 1960 op het zuidelijke deel van het terrein een grote drieslagloods (gebouw 47) gebouwd, die georiënteerd werd op de Vlijtseweg, van waaruit de aanvoer via de weg inmiddels in belang was toegenomen. Het terrein achter deze loods, grenzend aan het kanaal bleef een open terrein voor opslag van afvalproducten en later de situering van een tankpark.

Recente luchtfoto van het Diosynth-terrein gezien in noordelijke richting. Met name het gebouwencluster centraal op het terrein is tot stand gekomen tussen 1946 en 1964. Zowel in cultuurhistorisch opzicht als in fysieke zin (architectonische kwaliteit van de gebouwen en hun stedenbouwkundige samenhang) vertegenwoordigt dit deel van het terrein de meeste waarde. Collectie MSD/Diosynth Apeldoorn.

Zwitsal/VPF gaat op in Organon en wordt Diosynth: De eigenheid gaat verloren...

Na de fusie met Organon in 1964 was het bedrijf in feite al geen typische Apeldoornse onderneming meer, al bleef Cor Janssen nog wel bij het bedrijf betrokken. De multinationals (eerst Organon, later AKZO, Schering & Plough en MSD) zwaaiden vanaf toen de scepter aan de Vlijtseweg. De veranderingen begonnen met de toevoeging van een nieuw bedrijf op het terrein, te weten de Aerosolfabriek. Aangezien Ten Tuynte in 1965 overleed, kon men bij de bouw van dit nieuwe onderdeel niet op hem terugvallen. Aanvankelijk maakte men gebruik van de eigen technische dienst voor het ontwerp en de realisatie van nieuwe gebouwen. Behoudens het materiaalgebruik voor de gevels hebben deze bouwdelen verder weinig van doen de oudere gebouwen. De toen (tussen 1968 en 1970) op het noord-westelijke deel van het terrein gerealiseerde gebouwen betreffen vooral grote éénlaags dozen met overwegend platte daken, soms afhankelijk van hun functie voorzien van sheddak-achtige lichtstraten. Bij de tussen 1970 en 2000 gerealiseerde gebouwen werden ontwerpers

van buiten Apeldoorn aangetrokken en werd het streven naar het tot stand brengen van zowel een stedenbouwkundige als architectonische samenhang los gelaten.

Inzetten op behoud en herbestemming?

Nu het bedrijf wordt ontmanteld en het terrein door de eigenaar MSD ter verkoop is aangeboden doemt natuurlijk de vraag op of het zin heeft om bij herontwikkeling van dit gebied in te zetten op behoud en herbestemming van dit oude fabrieksterrein met zijn gebouwen. Deze vraag kunnen we beantwoorden met een volmondig ja en daarvoor zijn drie redenen aan te wijzen. Ten eerste is er zeker bij wat betreft de tussen 1946 en 1964 gebouwde delen sprake van **hoge cultuurhistorische waarden**. De Zwitsal/VPF fabriek was immers een uitgesproken Apeldoornse onderneming, opgezet door een in Apeldoorn getogen ondernemer en van gebouwen voorzien door een Apeldoornse architect. Het bedrijf zou met zijn produkten uitgroeien tot een nationaal bekend bedrijf. De bewaard gebleven gebouwen van architect Ten Tuynste bezitten bovendien architectonische kwaliteiten, waarbij verzorgd uitgevoerde exterieurs samengaan met een soms zeer fraaie ruimtewerking. In de groepering van de oudste gebouwen noordelijk en zuidelijk van de oude hoofdas met een representatief opgezette entree vanuit de Vlijtseweg is voorts nog altijd de karakteristieke tweedeling van het oorspronkelijke bedrijf in twee takken (Zwitsal en VPF) herkenbaar, terwijl door de op elkaar aansluitende architectuur tevens deze twee takken als één geheel werden gepresenteerd. Dit ensemble met de monumentaal werkende zicht-as met entree geflankeerd door tuinen met daarachter twee de laan flankerende representatief uitgevoerde gebouwen (kantoor en ketelhuis) bezit tevens hoge stedenbouwkundige waarde en beeldwaarde.

Zicht op de tuin met vijver voor het ketelhuis (links op de foto) die het plein direct achter de entree vanuit de Vlijtseweg aan de zuidzijde flankiert. FH MAB 2011

Ten tweede behoort dit complex binnen de kanaalzone thans tot de meest bijzondere historische bedrijfscomplexen die behouden zijn gebleven. Aangezien de historische karakteristiek van de thans in ontwikkeling zijnde kanaalzone in hoge mate wordt bepaald door de aanwezigheid van bedrijven langs het kanaal (de relatie tussen industrie en het kanaal bepaalt in hoge mate de cultuurhistorie van dit gebied) heeft herontwikkeling van dit gebied met respect voor zijn cultuurhistorie alleen zin als men er daarbij in slaagt om daarbinnen ook daadwerkelijk de fysieke overblijfselen van die bedrijvigheid in

te passen in nieuwe ontwikkelingen. Daarvoor zou dan een karakteristiek bedrijf als Zwitsal zeker in aanmerking moeten komen.

Ten derde kan worden vastgesteld dat de oude gebouwen bij herontwikkeling van het gebied aan de nieuw te realiseren wijk veel te bieden hebben. Zo kan de oude hoofdas met entree met flankerende tuinen en karakteristieke gebouwen via behoud en herbestemming de te ontwikkelen wijk een volstrekt eigen gezicht en karakter geven en met zijn specifieke kwaliteiten fungeren als een belangrijke inspiratiebron voor de daaromheen nieuw te ontwikkelen gebouwen en structuren. Daarnaast kunnen de gebouwen middels een uitgekiende herbestemming het kloppende hart gaan vormen van deze wijk, waar mensen samenkomen en kleine ondernemingen zich kunnen presenteren. Hierdoor zijn er volop kansen om een nieuw stedelijk gebied te ontwikkelen dat enerzijds in functioneel opzicht divers is en anderzijds in architectonische en stedenbouwkundige zin een eenheid vormt, waarbinnen de cultuurhistorie van Zwitsal en VPF en de vroegere bedrijvigheid langs de Vlijtseweg en het kanaal tastbaar is. Het bijzondere verhaal van het gebied kan zo ook binnen het gebied zelf worden verteld en beleefd. Op deze wijze wordt dan ook echt inhoud gegeven aan het vanuit het Rijk gepropageerde voornemen om bij nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen de cultuurhistorie van het betrokken gebied te duiden en te integreren.

Zicht over het voorterrein met tuinen en het ketelhuis (rechts) en de kantoorgebouwen op de achtergrond bij de oude hoofdentree vanuit de Vlijtseweg. Een ensemble dat zorgt voor een uitermate herkenbare en kwaliteitsvolle entree van het nieuw te ontwikkelen gebied. FH MAB 2011

2: Inleiding

2.1 Aanleiding voor het onderzoek

Sluiting Diosynth en herontwikkeling van het gebied

Na ruim 90 jaar sluit in Apeldoorn een bedrijf, dat zich onder leiding van apotheker/ondernemer Cor Jansen van een kleine farmaceutische industrie wist op te werken tot een internationaal bekende onderneming, definitief haar deuren. De ontwikkelingsgeschiedenis van het bedrijf valt samen met de periode (de 20ste eeuw) waarin het dorp Apeldoorn eerst gestaag en met name na de Tweede Wereldoorlog explosief uitgroeide tot een grote stad. Het bedrijf is begonnen aan de Deventerstraat/Floralaan, waar de gebouwen uit het “eerste uur” ook nog behouden zijn gebleven. Het grote terrein aan de Vlijtseweg kwam kort na de oorlog ter beschikking van het toenmalige nv. Zwitsal/VPF en het bedrijf groeide vooral in de wederopbouwperiode zeer sterk. De bewaard gebleven, meestal zorgvuldig vormgegeven gebouwen ademen nog altijd in hun materialisering en architectuur sterk de sfeer uit van de periode 1945-1965. Na een fusie met Organon en overname door AKZO raakte het bedrijf in de late 20ste eeuw bekend onder de naam Diosynth.

In 2010 werd duidelijk dat het doek voor het voormalige Diosynth aan de Vlijtseweg zou gaan vallen. Sinds de fusie van MSD met het farmaceutisch bedrijf Schering-Plough, dat via overname van de onderneming vanuit AKZO ook het complex in Apeldoorn in handen had, was al duidelijk dat de Nederlandse vestigingen van het Amerikaanse wereldconcern op zoek moesten naar efficiencyvoordelen. Sluiting van de kleine Apeldoornse vestiging lag daarbij voor de hand. In Oss biedt het bedrijf werk aan bijna vijfduizend mensen, in Haarlem aan negenhonderd. In Apeldoorn werkten tot voor de sluiting ongeveer tachtig mensen. De productie van de Apeldoornse vestiging wordt overgebracht naar Oss, maar voor de medewerkers is daar geen plek. Nieuwe eigenaar van grond en fabriek aan de Vlijtseweg wordt in de nabije toekomst de gemeente Apeldoorn.

Tot de aankoop heeft het college van Apeldoorn in september 2010 definitief besloten. Met de aankoop van het bedrijf aan de Vlijtseweg was 17,5 miljoen euro gemoeid, zoals de wethouders Rob Metz (ruimtelijke ontwikkeling) en Fokko Spoelstra (werk, Kanaalzone) op 26 september 2010 bekend maakten in gezelschap van provinciaal gedeputeerde Theo Peters. Het terrein van Diosynth is in de ogen van de gemeente de spil in de herontwikkeling van het noordelijk deel van de Kanaalzone. Het vertrek van de fabriek maakt volgens de eerste ruwe plannen de bouw van maar liefst 2500 woningen mogelijk, waarvan 440 op de locatie zelf. Het jaar 2011 stond wat betreft Diosynth zelf vooral in het teken van ontmanteling van het fabriekscomplex en het overbrengen van de productie naar Oss. De geplande overdracht van gebouwen en terrein is op 1 januari 2013.

De aankoop van het complex wordt betaald uit een fonds waar ook rijk en provincie fors aan meebetalen. Het rijk stelde eerder 11 miljoen euro beschikbaar, de provincie aanvankelijk 5 miljoen euro en later nog eens eenzelfde bedrag. Uit dit ondermeer door het rijk en de provincie gevulde fonds worden ook andere ontwikkelingen in het gebied betaald, zoals de aanleg van de Groene Knoop, het centrale park in het gebied. De wethouders Metz en Spoelstra en gedeputeerde Peters noemden de aankoop van Diosynth van groot belang voor de omvorming van binnenstedelijke bedrijventerreinen in woongebieden.

Diosynth en de aandacht voor de Apeldoornse wederopbouwarchitectuur en kunstuitingen

Nadat Apeldoorn eerst tijdens de grote landelijke inventarisatieronde voor behoud van monumenten uit de periode van de Jongere Bouwkunst 1850-1940 (MIP/MSP-project) in de jaren '90 van de 20ste eeuw als een heuse monumentengemeente op de kaart was gezet en men naast een groot aantal nieuwe Rijksmonumenten en Beschermd Gezichten ook een omvangrijke lijst van gemeentelijke monumenten had opgesteld, kwam een aantal jaren geleden het besef dat voor de ontwikkelingsgeschiedenis van de gemeente niet alleen de 19de- en eerste helft van de 20ste eeuw van groot belang was geweest, maar dat ook juist de ontwikkelingen die plaats hebben gevonden tussen 1945 en 1970 in hoge mate het beeld van het huidige Apeldoorn hebben bepaald. De bebouwing die in die periode is gerealiseerd bezit niet alleen architectonische waarde, maar vaak ook hoge cultuurhistorische waarde. De afgelopen jaren zijn voor de gemeente Apeldoorn gebiedsgewijs cultuurhistorische analyses gemaakt, ook van de grote naoorlogse wijken. Deze cha's geven een eerste inzicht in de waardevolle objecten van het naoorlogse erfgoed. Aanvullend hierop is nog een aantal objecten geïnventariseerd door de gemeente Apeldoorn zelf. Een complete inventarisatie van

het naoorlogse erfgoed (periode 1940 tot ca. 1970), opgedeeld in categorieën, ontbrak tot nu toe echter nog. Eind 2006 is gestart met een brede categoriale quickscaninventarisatie van het naoorlogse erfgoed in Apeldoorn, waarbij ondermeer de kerken, scholen, verschillende categorieën woonhuizen, openbare gebouwen, sport- en spel, militaire objecten en “last but not least” ook het industriële erfgoed in kaart zijn gebracht. Het moge duidelijk zijn dat daarbij ook juist een Apeldoorns industrieel-icoon als de Zwitsal/VPF fabriek, die juist in die periode zijn grootste groei doormaakte, onder de aandacht kwam.

Juist nu de herontwikkeling van het oude industriële hart van Apeldoorn, de Kanaalzone, volop op gang is gekomen, ligt het in de lijn van het hierboven geschetste beeld om middels een uitgekiende selectie en herbestemming van industrieel erfgoed niet alleen waardevolle elementen van het oorspronkelijke karakter van dit gebied te behouden, maar tevens ook middels behoud van enkele iconen van het industriële verleden belangrijke episoden uit de jongste geschiedenis van de gemeente daadwerkelijk als gebouwd erfgoed te bewaren. Een dergelijk behoud is meer dan het bewaren van mooie oude gebouwen alleen. Een bedrijf als Diosynth, dat ondermeer verantwoordelijk was voor de introductie van een landelijk bekend merk voor babyverzorging (Zwitsal) en voor honderden mensen werkgelegenheid heeft geschapen, heeft immers net als het Paleis het Loo in hoge mate de ontwikkeling en het karakter van de huidige gemeente bepaald. Apeldoorn wordt dan ook niet alleen geassocieerd met het Loo, de Julianatoren en de Apenheul, maar ook met bijvoorbeeld Radio Kootwijk, Nettenfabriek, Sparta, Centraal Beheer (even Apeldoorn bellen!) en Zwitsal, om enige iconen uit haar historie te noemen. Dat het bedrijf aan de Vlijtseweg cultuurhistorische waarden bezit, daar is men zich inmiddels wel van bewust. Om echter duidelijk te krijgen waar die waarden nu precies uit bestaan en welke onderdelen van het geheel meer waarde bezitten dan andere, alsmede welke onderdelen zich ook vanuit bouwkundig perspectief lenen voor eventuele herbestemming, is de opdracht gegeven tot het uitvoeren van een cultuurhistorische analyse met aanvullende bouwkundige rapportage (CHA+).

Een vroeg 20ste-eeuws deel van de Nettenfabriek, gebouwd in de zogenaamde overgangsstijl met rationele elementen. Ook de Nettenfabriek, die naast deze oude delen ook uit jongere onderdelen bestaat, is een Apeldoorns industrieel-icoon te noemen. Foto: CJF MAB 2007

Het kantoorcomplex van Centraal Beheer/Achmea van architect Herman Herzberger is niet alleen een belangwekkend icoon van de architectuurstroming die het structuralisme wordt genoemd, maar tevens de behuizing van een icoon van de Apeldoornse sociaal-economische geschiedenis. De reclamekreet “even Apeldoorn bellen” van deze grote verzekeraar is ook landelijk gezien een begrip geworden. (foto MAB 2007).

2.2 Doel van het rapport

Het doel van het rapport is om aan de hand van een cultuurhistorische- en bouwkundige analyse op heldere wijze in kaart te brengen welke onderdelen (gebouwen, objecten, structuren, groenelementen) van het complex binnen het totaal dermate waardevol zijn dat zij door middel van behoud en herbestemming niet alleen behoud van de cultuurhistorie van het terrein kunnen waarborgen, maar tevens richting kunnen geven aan een verdere nieuwe ontwikkeling in het gebied. Door middel van een bouwkundige analyse wordt niet alleen in kaart gebracht wat de actuele bouwkundige staat van gebouwen en objecten is, maar ook waar men bij herbestemming rekening mee moet houden en wat de gebouwen in bouwkundig en vooral ook constructief opzicht bij herbestemming toelaten/mogelijk maken. Deze analyse kan helpen bij het bepalen van richtingen (o.a. nieuwe functies van gebouwen, haalbaarheid van herbestemming) voor de herbestemming in het nog te maken *ontwikkelplan*.

2.3 Onderzoeksmethode

Opzet en onderleggers

Het rapport heeft de opzet gekregen van een cultuurhistorische analyse met een aanvullende bouwkundige analyse, kortweg CHA+ genaamd. Met betrekking tot de vaststelling van de specifieke betekenis en cultuurhistorische waarde van het complex is enerzijds gebruik gemaakt van gegevens verkregen uit eerder uitgevoerde inventarisaties van zowel het Rijk (categoriale onderzoeken architectuur wederopbouwperiode door RACM, later RCE genaamd) als de gemeente (quickscaninventarisatie naoorlogs erfgoed: categorie bedrijfs- en kantoorgebouwen, MAB 2007) en de reeds voorhanden zijnde literatuur, en anderzijds van een speciaal voor dit rapport uitgevoerd archiefonderzoek (CODA en bedrijfsarchief Diosynth) gecombineerd met een opname van exterieurs en interieurs van de gebouwen.

Archiefonderzoek

Dankzij het archiefonderzoek (meestal krantenknipsels voor algemene zaken en de dossiers van de gebouwen uit het bedrijfsarchief van objectgerichte data) en aanvullend onderzoek op internet is nu voor het eerst een meer samenhangend verhaal over de historie van het bedrijf samengesteld, waarbij moet worden aangetekend dat de nadruk daarbij ligt op de bouwkundige ontwikkelingen, overigens wel geplaatst in een bedrijfstechnisch perspectief. Dit verhaal kan ook als onderlegger dienen voor een in een later stadium door derden te maken breder opgezette historie van deze van oorsprong exclusief Apeldoornse onderneming. Dankzij het nagenoeg nog volledig aanwezige archief van gebouwen, onderdeel van het bedrijfsarchief en de collectie luchtfoto's kon de groei van het complex vrij nauwkeurig worden vastgelegd. Ook werd hieruit duidelijk wanneer er aan gebouwen interne of externe wijzigingen hebben plaats gevonden. Deze ontwikkeling is ook in kleuren vastgelegd op de plattegrond van het complex, opgenomen in hoofdstuk 4 (samenvatting) paragraaf 4.1.

Onderzoek van aanwezige gebouwen, groen- en infrastructuren

Vergelijking van de archiefgegevens met de nog aanwezige gebouwen leverde vervolgens een beeld op van de opzet en mate van gaafheid van de diverse gebouwen. Omdat men tijdens het veldwerk nog bezig was met de ontmanteling moest er een werkwijze worden gehanteerd waarbij het veldwerk voor de bouwhistorische- en bouwkundige opname tegelijkertijd moest plaats vinden. Daarbij zijn eerst de inmiddels vrijgekomen gebouwen op “noord” bezocht en vervolgens de deels nog in ontmanteling verkerende gebouwen op “zuid”. Bij het veldwerk zijn de gebouwen uitgebreid gefotografeerd (zowel om het architectuur- en bouwhistorische verhaal als de bouwkundige rapportage te illustreren) en zijn gegevens opgenomen over constructies, bijzondere details en dergelijke. Voorts is aandacht geschonken aan erfscheidingen, groenstructuren en infrastructuren.

Waarderingscriteria

Voor bepaling van de cultuurhistorische/monumentale waarden van zowel gebouwen als groen- en infrastructuren zijn selectiecriteria gehanteerd, die inmiddels algemeen gangbaar zijn geworden, ook voor inventarisaties van naorlogs erfgoed. De gehanteerde selectiecriteria zijn in vijf categorieën te onderscheiden:

- Architectuur- en kunsthistorische waarde
- Stedenbouwkundige of ensemble waarde
- Cultuurhistorische waarde
- Gaafheid en herkenbaarheid
- Zeldzaamheid

2.4 Rapportstructuur en leeswijzer

Omdat het onderzoek betrekking heeft op een grootschalig industriecomplex, is voor de hanteerbaarheid van de rapportage in overleg met de opdrachtgever gekozen voor een opzet waarbij drie deelrapportages zijn gemaakt. Het hoofdrapport (**deel A: Hoofdrapport**) omvat de samenvattingen van de geschiedenis, beknopte beschrijving op stedenbouwkundig en globaal objectniveau (beschrijving grote schaal), de algemene cultuurhistorische waardestelling met een getrapte waardestelling met overzicht van de bij voorkeur te behouden en her te bestemmen gebouwen, objecten en structuren, de samenvatting van de analyse van de bouwkundige staat en de aanbevelingen. Voorts is in dit rapport plaats ingeruimd voor de ontwikkelingsgeschiedenis van het gebied en het bedrijf. Op basis van dit hoofdrapport kan het verdere beleid worden bepaald.

De twee hierop volgende delen vormen de naslagwerken waarin men nadere gegevens kan vinden per onderdeel (beschrijving, objectgerichte waardestelling en bouwkundige staat, globaal en per onderdeel).

Het tweede deel (**deel B Beschrijvingen**) is een catalogusdeel en omvat de beschrijvingen van gebouwen en objecten met per gebouw een waardestelling en foto's van bouwtekeningen en de actuele situatie. Bij de beschrijvingen zijn de gebouwnummers gehanteerd zoals die ook door Diosynth zijn gebruikt en weergegeven zijn op plattegronden, nummerbordjes op de gevels en als dossiernummering in het bedrijfsarchief. Bij elke beschrijving is direct onder de zakelijke gegevens de overzichtsplattegrond afgedrukt met daarin in een aparte kleur aangeduid het object waarop de beschrijving betrekking heeft. In de beschrijving worden de ligging, historische feiten en een beschrijving van exterieur en interieur omschreven met daarachter de illustraties, gevolgd door de vergelijkende en getrapte waardestelling.

Het derde deel (**deel C Bouwkundige rapportage**) is een catalogusdeel en omvat een overzicht van de gebouwen en objecten met een algemene omschrijving van de bouwkundige staat, gevolgd door een nader uitgewerkte rapportage bouwkundige staat per gebouw met foto's, opgezet volgens het door de Monumentenwacht gehanteerde systeem waarbij kruisjes in een tabel de conditie van een onderdeel aanduiden, met daarachter een eventuele toelichting. Deze bundel sluit af met een hoofdstuk getiteld waarden en herbestemming, waarin de mogelijkheden en beperkingen van herbestemming vanuit bouwkundig perspectief worden bekeken van de vanuit de cultuurhistorische waardestelling voor herbestemming in aanmerking komende gebouwen. Uiteraard zijn ook hier bij de beschrijvingen de gebouwnummers gehanteerd zoals die ook door Diosynth zijn gebruikt.

3: Het Diosynth-terrein in zijn omgeving

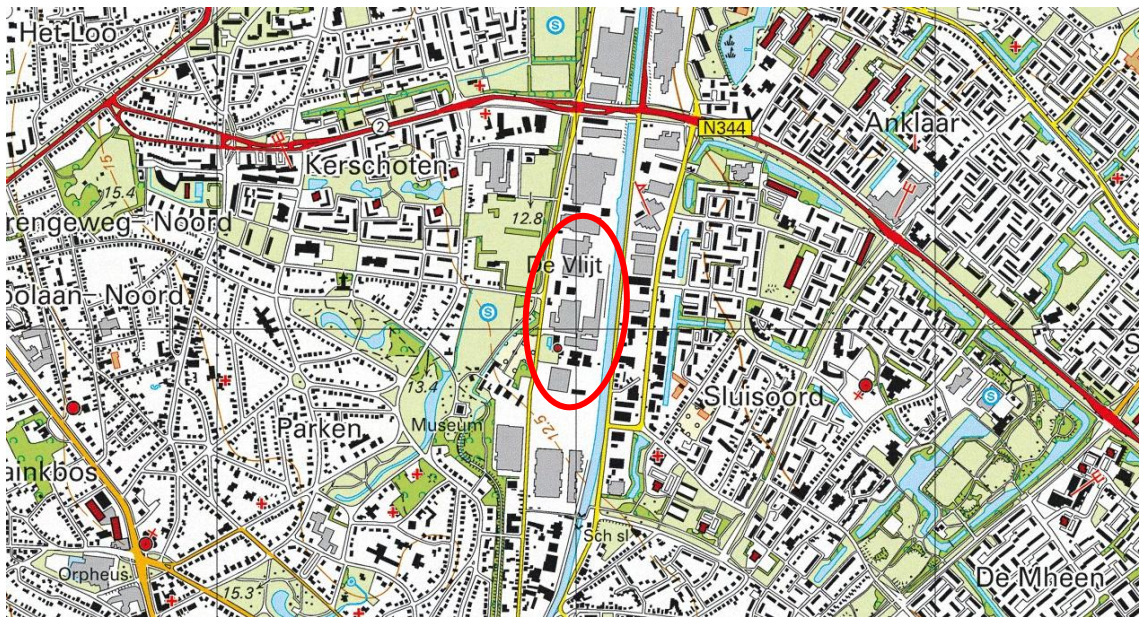
Het Apeldoorns kanaal, waaraan het Diosynth-complex is gelegen verdeelt het stedelijke gebied van Apeldoorn nog altijd in een oostelijke en westelijke helft. De belangrijke uitvalsweg naar het oosten, de Deventerstraat, markeert de scheiding tussen het oudere noordelijke deel van het kanaal (Kanaal Noord) en het jongere zuidelijke deel (Kanaal Zuid).

Overzicht van Apeldoorn met midden boven industriegebied De Vliet. Bron: maps.google.nl

Uitsnede uit de recente kadastrale kaart van de gemeente Apeldoorn. Het Diosynth fabrieksterrein is met rood gemarkeerd. De grootste bebouwingsconcentraties zijn goed herkenbaar aan de donker gekleurde gebieden.

Het gebied Kanaalzone – De Vlijt, waarbinnen het Diosynthcomplex is gelegen (omcirkeld), wordt aan drie zijden begrensd door belangrijke infrastructuur van Apeldoorn: de Anklaarseweg en de Edisonlaan aan de noordkant, de Deventerstraat en - brug aan de zuidkant, aan de oostzijde van het gebied vormt het Apeldoorns Kanaal de grens. De Vlijtseweg begrenst het westelijk deel van het gebied.

Ligging en huidige situatie Kanaalzone - Noord

Het bedrijfcomplex van Diosynth, de vroegere Zwitsal/VPF fabriek, is gesitueerd midden in het huidige stedelijke gebied (noord-oostelijk van het oude centrum) van Apeldoorn, aan het noordelijke deel van het Apeldoorns kanaal. Het grote terrein ligt ingeklemd tussen het kanaal aan de oostzijde en de Vlijtseweg aan de westzijde. De Vlijtseweg was in het verleden een belangrijke uitvalsweg vanuit het centrum naar het noorden en verloopt parallel aan het tracé van het Apeldoorns Kanaal. Westelijk van het industriegebied De Vlijt, waarvan Diosynth deel uitmaakt, ligt het voormalige landgoed Marialust, waar in het verre verleden reeds langs de Grift die dit gebied doorsnijdt papiermolens stonden en later een koperpletterij. Daar weer westelijk van ligt de oude villawijk de Parken en noordelijk van Marialust en de Parken de jongere wijk Kerschoten. Aan de andere (oostelijke) zijde van het kanaal bevindt zich ter hoogte van de Vlijt de grotendeels naoorlogse wijk Sluisoord. Een deel van de bebouwing langs het kanaal (Kanaal Noord) van Sluisoord behoort nog tot de 19de-eeuwse en voor-oorlogse bebouwing langs het kanaal, afgewisseld door veel jongere bedrijfs- en kantoorgebouwen. De Vlijtseweg kent vooral zuidelijk van Diosynth nog aan weerszijden historische lintbebouwing (veelal woonhuizen), aansluitend op de Deventerstraat. Noordelijk van Diosynth bevinden zich langs de Vlijtseweg en het kanaal nog enkele andere bedrijfscomplexen.

Tegenwoordig maakt de Kanaalzone – Noord deel uit van het totale herontwikkelingsgebied “Kanaalzone”. Hier is de afgelopen jaren veel in beweging gezet ten aanzien van verplaatsing, verandering en vernieuwing bij de bedrijven, maar er zijn nog geen concrete nieuwbouwprojecten uitgevoerd. In Kanaalzone - Noord is sprake van een traditioneel gemengd bedrijventerrein aan het kanaal, direct naast een woongebied met daarin ook diverse maatschappelijke functies en sportvoorzieningen. Er is een scala aan kleine en grote bedrijven gevestigd, zoals handels- en transportbedrijven, bouwbedrijven en reparatiebedrijven.

Op enkele locaties in het gebied is zakelijke dienstverlening en de grotere (perifere) detailhandel aanwezig. Van oorsprong was het een locatie bij uitstek voor op water gerichte industriële bedrijven. Onder de industrie zijn nu bedrijven in voedingsmiddelen, betonwaren, metaalbewerkende industrie en farmaceutische industrie. Het Diosynth-terrein, de farmaceutische grondstoffenfabriek en opvolger van het vroegere Zwitsal/VPF is hier vanaf 1946 uitgegroeid tot een multinational bedrijf. Het complex is in 2011 ontmanteld en gesloten. In het noordelijk deel van het bedrijfsgebied wordt weinig gewoond, alleen hier en daar in een bedrijfswoning. Het zuidelijk deel, rond de Vlijtseweg, is van oudsher meer een woon-werk gebied, omdat de Vlijtseweg een uitvalsweg vanuit het centrum was. Naast een in omvang toenemende woonfunctie is hier nog enige zelfstandige dienstverlenende en ambachtelijke bedrijvigheid en handel aanwezig.

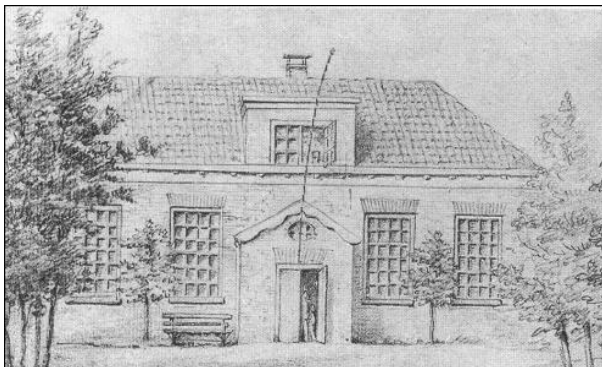
Satelifoto van het Diosynth-terrein (links) en een kaart van het gebied met de gebouwnummers en groenelementen (bewerking MAB, rechts)

4: Ontwikkelingsgeschiedenis van gebied en complex

4.1 Ontwikkeling van de Vlijt en het Apeldoorns Kanaal

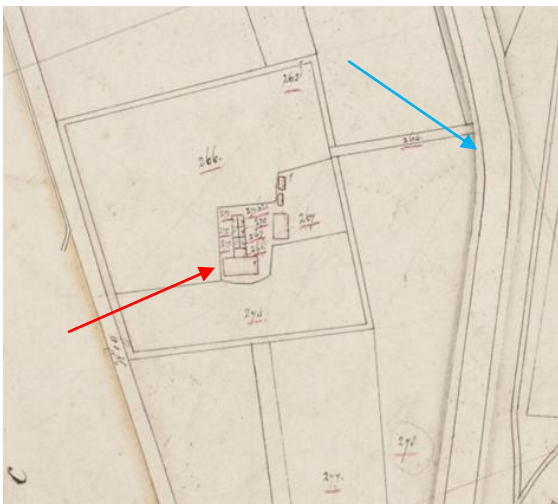
De Vlijt voor de aanleg van het kanaal

Het gebied waar zich later het complex van de Zwitsal/VPF zou gaan ontwikkelen was tot ver in de 19de eeuw maar spaarzaam bebouwd. Al vanaf de middeleeuwen werd dit gebied doorkruist door een oude beekloop, de Grift genaamd, een waterloop die in combinatie met oude handelswegen mede de vestiging van het oude dorp Apeldoorn bepaalde. Langs de relatief snel stromende Grift ontstonden al vroeg diverse watermolens waaronder de Stinkmolens en het complex van molens ter hoogte van de huidige villa Marialust. Dit gebied zou vanaf omstreeks 1816 de naam De Vlijt gaan dragen. In tegenstelling tot wat soms wordt beweerd ontleend het gebied De Vlijt haar naam vermoedelijk niet aan dit molencomplex, maar aan het vroeg 19de-eeuwse Werkmanshuis. Dit inmiddels verdwenen gebouw stond op de plaats van de huidige Gemeentewerf. In feite betrof het een charitatieve instelling waar onder andere arme weduwen vlas konden spinnen waarvan vervolgens linnen werd gemaakt. Hierdoor werd het werkhuis ook wel spinhuis genoemd. Bij het werkmanshuis stond een aantal armenhuisjes, dat elk van een als akker gebruikt lapje grond was voorzien.

Vlijtse armenschool, voorheen werkhuis (tek.A.Lieman) Molencomplex De Vlijt op een oude foto (CODA)

De aanwezigheid van deze akkertjes was aanleiding om het iets later, vanaf 1820 gegraven noordelijke deel van het Apeldoorns Kanaal met een knik hierom heen te leggen. Admiraal van Kinsbergen heeft zich persoonlijk ingezet voor de bouw van dit werkmanshuis (1808) omdat Lodewijk Napoleon per ongeluk kort daarvoor het in 1806 opgerichte Werkmanshuis op Het Loo had laten slopen. De naam van De Vlijt is mogelijk eerder aan dit werkmanshuis, waar flink wat arbeid werd verzet, ontleend dan aan de naburige papiermolen De Vlijt die zoals gezegd pas in 1816 die naam ging voeren.

Uitsnede uit de eerste kadastrale kaart van omstreeks 1830, waarop de knik (blauwe pijl) is weergegeven die het kanaal maakte rond de gronden van het werkmanshuis, dat zelf is aangeduid middels een rode pijl (Watwaswaar.nl, bewerking MAB)

Deze koren- en oliemolen De Vlijt waar rond 1410 voor het eerst melding van wordt gemaakt, bevond zich zoals gezegd ter plaatse van het pand Marialust. In 1410 is de koren- en oliemolen voor 80 pond verpacht aan Willem Velthues. De molens worden in 1434 door hertog Arnold voor 100 pond per jaar verpacht aan Johan Doys. Deze krijgt in hetzelfde jaar vergunning van de Apeldoornse mark, om de beek (dit is de Grift) beneden de korenmolen af te leiden en van dijken te voorzien. Dit duidt op het stichten van een nieuwe molen, die op de plek kwam te liggen, waar later de koperpletterij 'De Vlijt' kwam te staan.

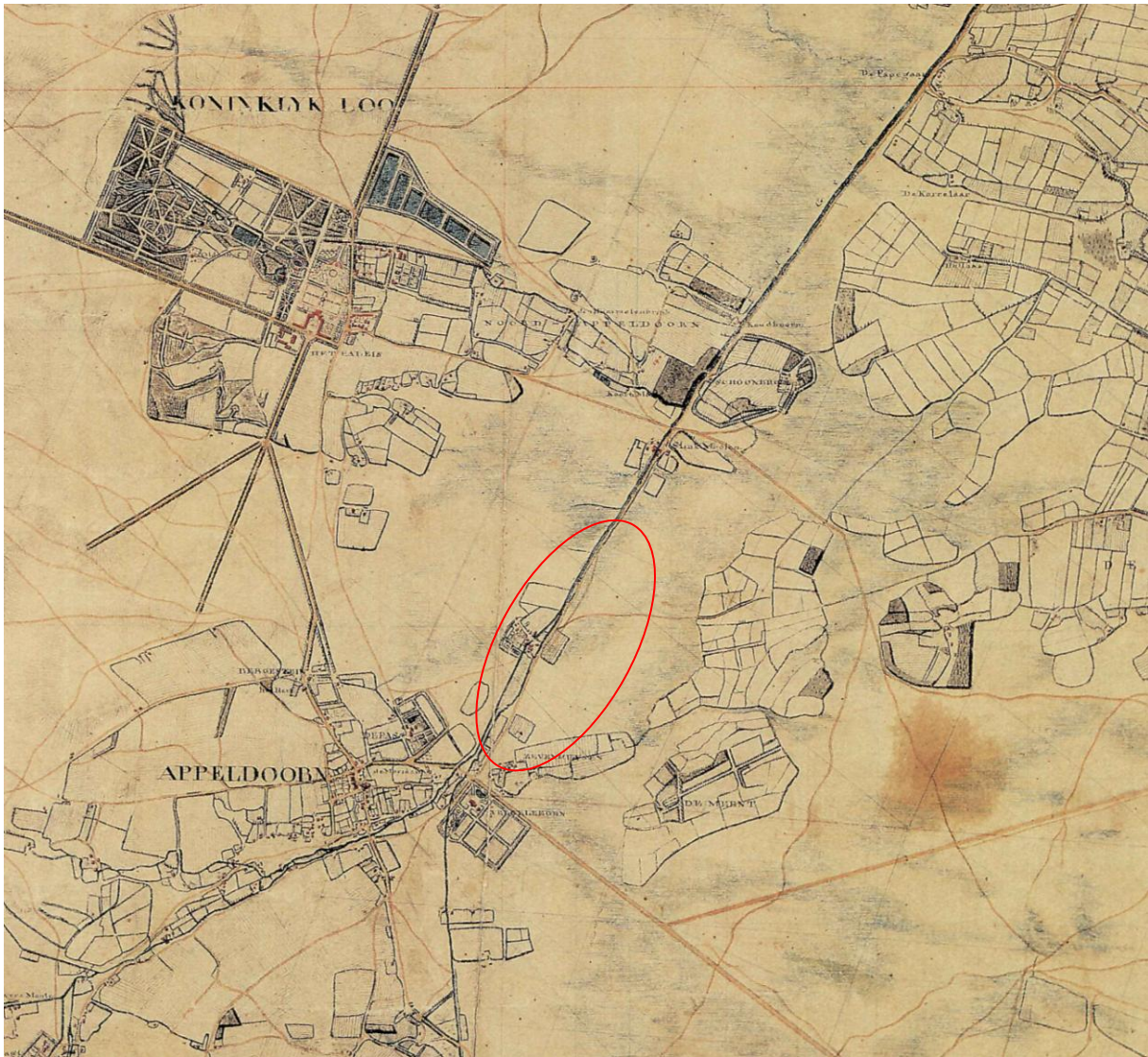
In 1493 worden de Karthuizer monniken eigenaar van de molen. In 1572 gooien de Geuzen de monniken eruit. Bij de afzwering van koning Filips II, in 1585, vervallen hun eigendommen aan de staten van Gelderland en komen onder toezicht van de Veluwse gedeputeerden. In 1639 koopt Diderick van Stepreadt heer tot Varick en Indorninck (eigenaar van het Oude Loo) het recht op het water van de Grift, waaraan de molen stond. In 1658 pacht Jan Gerritsen de molen van Van Stepreadt en geeft hem bovendien op St. Martini twee vette ganzen en tegen Pasen een vet varken van minstens 100 pond schoon aan de haak. De bezittingen worden in 1684 verkocht aan stadhouder Willem III.

In 1795 moet stadhouder Willem V naar Engeland vluchten en worden de bezittingen van het Oranjehuis door de Fransen in beslag genomen. Bij de vrede van Den Haag in 1795 worden ze weer aan de Bataafse republiek afgestaan. Later komen ze als kroondomein toe aan koning Lodewijk Napoleon. Aan het begin van de negentiende eeuw heeft Johannes Hermanus Gunning de leiding van het molenbedrijf in handen. Op 16 maart 1812 koopt hij bij een veiling van domeinbezit voor 4.472 francs de erfpacht. Vanaf die tijd beschouwde Gunning zich eigenaar. Hij was tevens burgemeester van Apeldoorn. Op 23 november 1813 wordt hij bij het Loo door Franse soldaten gevangen genomen en naar Parijs overgebracht. Pas op 29 mei 1814 keert hij terug naar Apeldoorn. Tien jaar later verkoopt Gunning de Vlijt met uitgebreide bezittingen aan Jan Hendrik Ameshoff voor de kapitale som van 81.500 gulden. Zijn bezittingen omvatten onder andere "een complete papierfabriek, twaalf knechtswoningen, een koetshuis en twee heeren huizingen".

Detail uit de kaart van Apeldoorn en omgeving in 1807 vervaardigd door Jacob de Man. Het gebied binnen de rode ovaal betreft het molencomplex De Vlijt met bijgebouwen. (collectie ARA).

Jan Hendrik Ameshoff laat rond 1825 in de nabijheid van de Vlijt de grote villa Marialust bouwen op het daarbij behorende terrein, dat in het westen door de grintweg op Hattem (de tegenwoordige Koninginnelaan) werd begrensd en in het zuiden door landgoed de Pasch. De opvolger van Gunning, laat op 31 oktober 1826 een notariële akte opmaken met de eigenaars van de belendende gronden langs de Grift vanaf de Kustersbrug in het dorp Apeldoorn tot aan de papiermolen de Vlijt. De hem toebehorende stroken grond en dijken ter breedte van 3 ellen 8 palmen aan weerszijden van de beek - worden afgebakend met 18 palen. Hij staat die gronden in erfpacht af voor een tijd van 99 jaar, de pacht prijs bedraagt 1 cent per jaar!

Kaart van Apeldoorn en omgeving in 1807 vervaardigd door Jacob de Man. Het gebied binnen de rode ovaal betreft het onderzoeksgebied De Vlijt. Het kanaal is dan nog niet aangelegd, de Grift, de Kayersbeek en de Vlijtseweg, een oude uitvalsweg vanuit het centrum naar het noord-oosten langs deze Grift, zijn wel zichtbaar. (collectie ARA).

Ameshoff streefde voortdurend naar vernieuwing op het gebied van de papierfabricage en maakte de Vlijt tot modelinrichting. Omstreeks 1840 had hij naast de bestaande molen een naar de eisen van die tijd ingerichte stoompapierfabriek laten bouwen. Als de fabriek reeds drie jaar na de bouw niet aan de hooggestelde verwachtingen kan voldoen, verkoopt Ameshoff in 1843 de Vlijt aan Willem Hendrikus de Heus, fabrikant te Utrecht. Deze had daar een koperbedrijf en gasfabriek op het Vreeburg. De papiermolen en de Vlijt wordt door hem omgezet in een gelijknamige koperpletterij. De Heus woonde in Utrecht, maar verbleef gedurende de zomermaanden in de villa 'Maria's lust', genoemd naar zijn dochter Marie, later verbasterd tot het huidige Marialust.

De Heus bleef eigenaar van de Vlijt tot 1872, Marialust verkocht hij al eerder (ca. 1860). Inmiddels was het landgoed sterk uitgebreid. De Heus verkavelde een deel voor villabouw en legde een prachtig park aan. Er behoorden bovendien twee bossen, een boomgaard en een uitgestrekte moestuin tot het landgoed. Het landgoed werd na De Heus particulier bezit van de families Brewer en De Fiellietaz en kwam omstreeks 1880 in handen van het consortium van Van der Houven van Oordt. Rond 1900 werd de villa bewoond door Jonkheer Van Haersma de With en zijn familie, hetgeen bevestigd wordt door enkele foto's in een uitgave van het geïllustreerde weekblad 'de Prins' van 1908. Nadat verschillende pogingen de villa een nieuwe bestemming te geven waren mislukt, stond het huis vanaf 1969 leeg, met alle gevolgen van dien. Uiteindelijk kreeg het gebouw, nadat het door een grondige restauratie in 1975 nog net van de ondergang was gered, de bestemming van Historisch Museum. Achttien jaar later, in 1993, veranderde die bestemming opnieuw. Het Historisch Museum plande de verhuizing naar het oude Raadhuis op het Marktplaatsje (waar het uiteindelijk in april 1995 ook werd gevestigd). Momenteel biedt de villa huisvesting aan reclamebureau Amazing, galerie Marialust de Parksociëteit met enkele prachtige vergaderzalen, een lunchruimte, bibliotheek en een echte Engelse Pub.¹

In dit gebied kwamen een drietal sprengen/beken samen, namelijk de vanuit westelijke richting komende en naar het noorden verlopende Griff en Badhuisspreng (ook wel Dorpsbeek genoemd) en de vanuit het zuiden komende Kayersbeek. De Badhuisspreng voedde de wateren bij de Parken, de Griff verliep verder in noordelijke richting. Op de kaart van 1832 werd de Kayersbeek nog de Kanaalbeek genoemd, omdat die het Kanaal voedde (reeds vóór de verlenging). Deze beek liep achter het huidige havenmeestershuis (Deventerstraat 52), onder de weg naar Arnhem (Korte Kanaalstraat) en verder richting Wormen.

Opvallend is dat de verkaveling langs de Griff, de Kayersbeek en het Kanaal, daar waar deze waterlopen nauw bij elkaar komen, tot in de jaren '80 van de 20ste eeuw geen regelmatig patroon had. Waarschijnlijk is deze onrechtlijnige verkaveling ontstaan in de tijd dat de Griff een natuurlijke beekloop had en het Kanaal nog niet bestond. Langs de loop van de Kayersbeek, tussen de Griff en het Kanaal, werd het verkavelingspatroon op basis van ontwikkelingsbehoeften telkens veranderd. De Badhuisspreng, waarlangs ook molens waren gevestigd bevoorradde later in de 19de eeuw de vijvers in de Villawijk De Parken, welke deels is ontstaan op de landgoederen De Vlijt en het daar zuidelijk van gelegen De Pasch.

De Badhuisspreng en Griff (links) en de Kayersbeek (rechts) in blauw aangedikt op de kaart van Apeldoorn van De Man uit 1807. (Bron: Stoa; Cultuurhistorische analyse Kanaalzone, 2004)

¹ De tekst over de historie van de molens De Vlijt en Marialust is overgenomen van de website van Marialust.

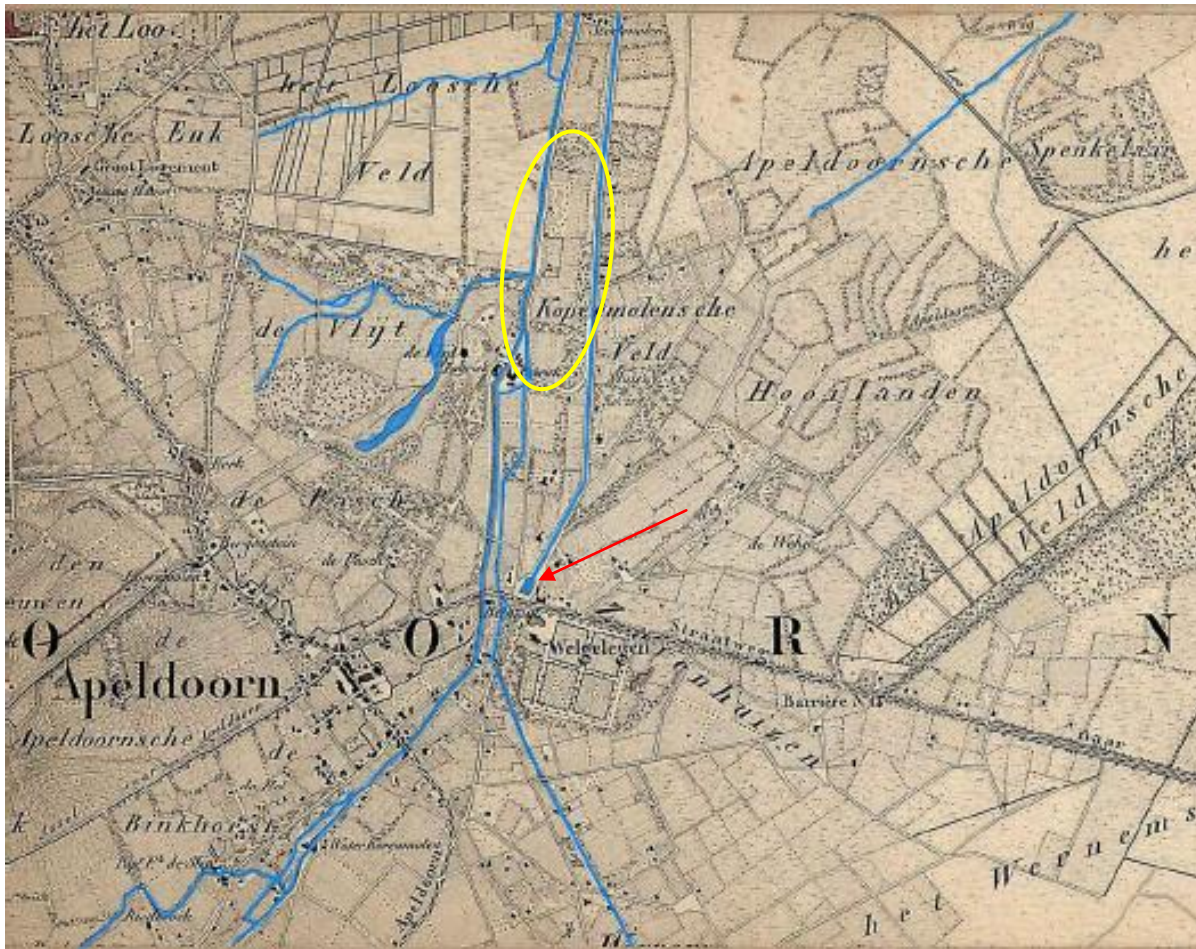
Uitsnede uit de kadastrale kaart van 1818-1832 van sectie F tweede blad. Het zwart omlinjnde terrein is het gebied waarop vanaf 1946 werd gebouwd aan het grote bedrijfscomplex van VPF/Zwitsal, het latere Diosynth. In deze periode was de Vlijtseweg en dit deel van het kanaal (blauwe pijl) nog maar nauwelijks bebouwd! Nog onduidelijk is, waar het opvallende smalle winkelhaakvormige perceel (zie zwarte pijl) zijn vorm aan ontleende. Bron: Watwaswaar.nl, bewerking MAB

Ontwikkelingsgeschiedenis van het Apeldoorns Kanaal

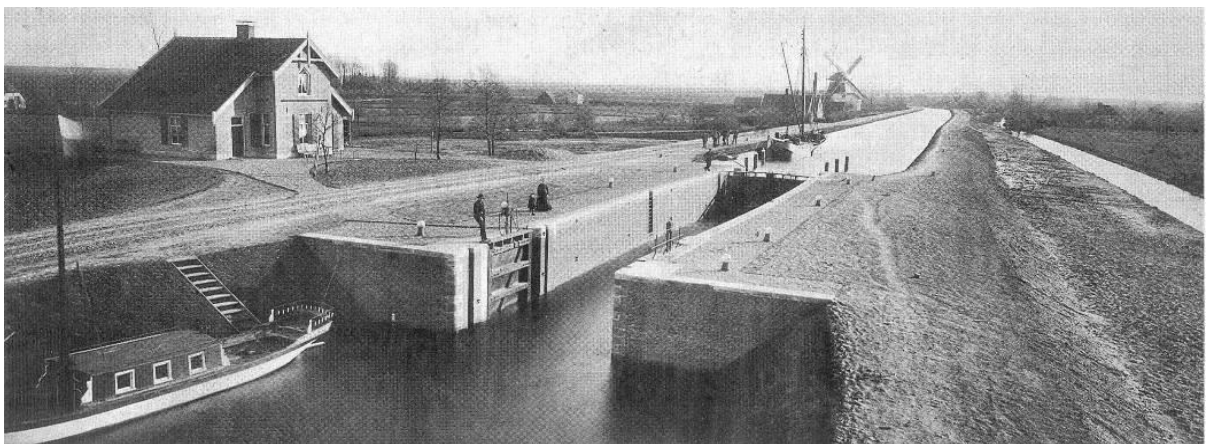
Naast de Grift en de Kayersbeek is een derde waterloop sterk bepalend geworden voor de structuur en ontwikkeling van het gebied. Het betreft hier het Apeldoorns Kanaal. Het Apeldoorns Kanaal is één van de vele kanalen die in de negentiende eeuw in Nederland zijn gegraven. Ten tijde van koning Willem I (1813-1840) ontstond een netwerk van nieuwe kanalen. De initiatiefnemers hoopten met de aanleg van het Apeldoorns Kanaal de land- en bosbouw en de industrie in Apeldoorn en langs de Veluwezoom tot bloei te laten komen. Bovendien wenste de koning een goede ontsluiting van de uitgestrekte kroon- en staatsdomeinen bij Apeldoorn. De aanleg van het kanaal kwam in twee fases tot stand. Allereerst werd in 1824-1829 het noordelijke deel tussen Apeldoorn en de IJssel bij Hattem gegraven. De watertoevoer en stroming in de Grift moesten gegarandeerd blijven voor de watermolens. Daarom werd de Grift niet gekanaliseerd, maar werd evenwijdig hieraan een nieuw kanaal gegraven voor de scheepsvaart. De werkzaamheden bestonden uit het graven van een kanaal en een beschoeide havenkom met losplaatsen in Apeldoorn, de aanleg van vijf schutsluizen en de bouw van bruggen en dienstwoningen. De bruggen werden gebouwd op plekken waar al een brug over de Grift lag en het kanaal bestaande routes doorsneed. Op de niet beplante oevers van het kanaal werd een jaagpad en een parallelweg aangelegd, waarlangs gaandeweg een bebouwingslint ontstond. In 1858-1866 werd het kanaal in zuidelijke richting doorgetrokken tot aan de IJssel bij Dieren. Het kanaal werd met een bocht om het landgoed Welgelegen geleid. De bruggen werden ook hier gebouwd in bestaande routes. In tegenstelling tot Kanaal Noord werden de oevers langs het zuidelijke tracé wel beplant. Na de voltooiing van Kanaal Zuid werd een aanvang gemaakt met de verbreding en verdieping van het oudere noordelijke tracé. Toen de werkzaamheden in 1881 werden afgerond, beschikte Apeldoorn over een snelle en betrouwbare vaarverbinding met het noorden en het zuiden.

Bij de aanleg van het Kanaal werd er geen rekening gehouden met bestaande verkavelings- en wegenpatronen of landbouwgronden. De belangen van de handel en het vervoer van hout, metaal, keramiek en textiel in de tweede helft van de 19de eeuw, en later de aanvoer van steenkool vanuit Gelderse achterhoeken en Duitsland, werden richtinggevend. In samenhang daarmee werd de infrastructuur van het Kanaal leidinggevend voor de ruimtelijk-historische ontwikkeling van omliggende gebieden, inclusief de havenkades.

De Apeldoornse Haven moest aanleg van schepen en levering van ruwe materialen vergemakkelijken. Voor het laden en lossen moesten de oevers en kade open en vrij van obstakels zijn; alleen stapels steenkool stonden af en toe aan de kade. Daarom is een grote open ruimte tussen Kanaal en bebouwing lange tijd in tact gebleven.

Detail uit de kaart van 1850 "van het Loo en van deszelfs Omstreken, opgedragen aan Zijne Majesteit den Koning" Door Stoa zijn in blauw de sprengen en het noordelijke deel van het kanaal met havenkom (rode pijl) bij de Deventerstraat en het landgoed Welgelegen geaccentueerd. In geel omkaderd het latere terrein van Diosynth (Bron: Stoa; Cultuurhistorische analyse Kanaalzone, 2004)

Apeldoornsch Kanaal met rechts de Grift ter hoogte van de Koudhoornse sluis, omstreeks 1900 (Coll. CODA)

Kanaal Noord met op de achtergrond de Apeldoornse Sluis omstreeks 1960.

Een recente opname van de Apeldoornse Sluis met sluiswachterswoning. De gemetselde sluis kom verving in 1884 een oudere houten kom. Bron: Wikipedia/Apeldoornsesluis

De bouw van de sluizen bij Dieren omstreeks 1865. Hier sloot het zuidelijke deel van het kanaal op de IJssel aan. Bron: Oudeansichten.nl

Kanaal Noord met molen omstreeks 1920. Archief S. van Kollenburg

Het kanaal en de haven bleken vooral aantrekkelijk voor het vervoer van goederen en de vestiging van industrieën en (bouw)bedrijven. Als waterweg voor goederenvervoer werd het kanaal pas echt aantrekkelijk nadat in het derde kwart van de 19de eeuw ook het zuidelijke deel naar Dieren was aangelegd. In de tweede helft van de negentiende eeuw kwam de industrialisatie in Apeldoorn goed op gang: de spoorlijnen van Amersfoort naar Zutphen en Deventer, en van Hattem naar Dieren werden in gebruik genomen. Het zogenaamde Koningslijntje naar Dieren liep het eerste gedeelte parallel aan Kanaal Zuid. De terreinen in de nabijheid van het spoor en het kanaal waren in trek bij fabrikanten. De industriële bedrijvigheid in de Kanaalzone nam daardoor in de twintigste eeuw snel toe en kreeg een bovenregionaal karakter. Om aan de groeiende vraag naar bedrijventerreinen te voldoen, kocht de gemeente in 1917 het landgoed Welgelegen om het in te richten als bedrijventerrein voor gemeentelijke diensten. Tegelijkertijd werd de haven in zuidelijke richting verbreed en voorzien van loswallen.

Kenmerkend voor de industriële bedrijven uit de periode tot 1940 is de oriëntatie van de fabriekshallen op de spoorwegen en het kanaal. Deze infrastructuur functioneerde als levensader voor de aan- en afvoer van goederen. Het kanaal kwam gehavend uit de Tweede Wereldoorlog. Het herstel van de infrastructuur had de hoogste prioriteit. Transport was immers de belangrijkste voorwaarde voor de wederopbouw van de industrie en het lenigen van de woningnood. In de zomer van 1947 was de haven van Apeldoorn weer bereikbaar vanuit het zuiden. Eind 1948 was de doorvaart over het gehele traject mogelijk. Op dat moment was ook het eerste deel van de Verenigde Pharmaceutische Fabrieken langs het kanaal aan de Vlijtseweg in gebruik genomen en kon de bolkaf worden aangevoerd per schip. Gedurende de wederopbouwperiode vervulde het kanaal een belangrijke rol bij het herstel en de uitbreiding van de Apeldoornse industrie. In 1954 besloot de Minister van Verkeer en Waterstaat tot verbreding en verdieping van Kanaal Zuid. In dat kader werd de Welgelegenbrug vernieuwd. Verdere aanpassingen bleven echter achterwege. Door de opkomst van het goedkopere wegvervoer ging het daarna snel bergafwaarts met de beurtvaart. Het kanaal werd voor de scheepvaart in fases gesloten, maar behield zijn waterhuishoudkundige functie. In 1962 sloot een gedeelte van Kanaal Noord, gevolgd door Kanaal Zuid in 1973. De beweegbare bruggen werden vervangen door vaste rijdekken of geheel nieuwe dammen. Nadat de scheepvaart op het Apeldoorns Kanaal in 1973 volledig werd opgeheven, bleef het kanaal in zekere zin 'levenloos' achter. Gedurende de jaren zeventig en tachtig werd het dwars door de stedelijke kern verlopende en niet meer functionerende kanaal ervaren als een hinderlijke barrière tussen het stadscentrum en de nieuwe wijken Zevenhuizen en de Maten. De omslag in de waardering voltrok zich in de jaren negentig. Het kanaal beleefde een revival, vanuit de overtuiging dat de markante S-bocht, de karakteristieke waterwerken, het attractieve water en de groene oevers een meerwaarde konden betekenen voor de beleving en identiteit van Apeldoorn. Dat besef resulteerde in diverse plannen met als doel om de Kanaalzone te transformeren in een vitale en centrale as met nieuwe stedelijke woonvormen, kantoren en aantrekkelijke recreatieve routes.

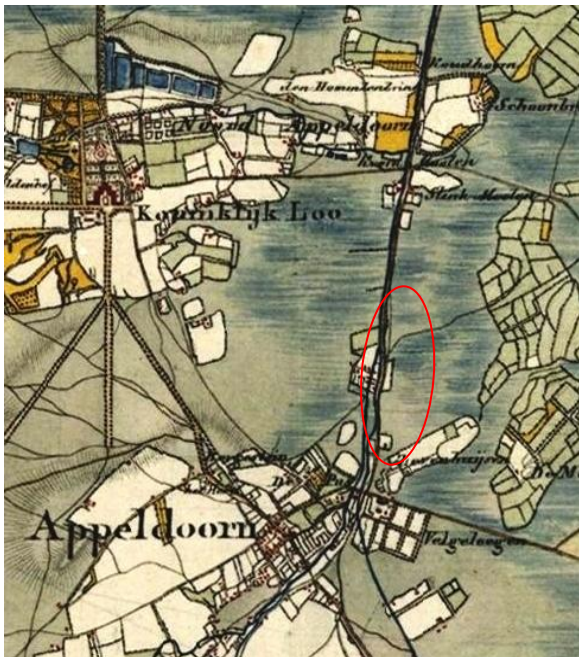

Kanaal Noord in de jaren ,60 van de 20ste eeuw. Foto gemaakt bij de Ankelaarseweg. Het bedrijf links op de foto was Bos grind- en zandhandel

www.oud-apeldoorn.nl

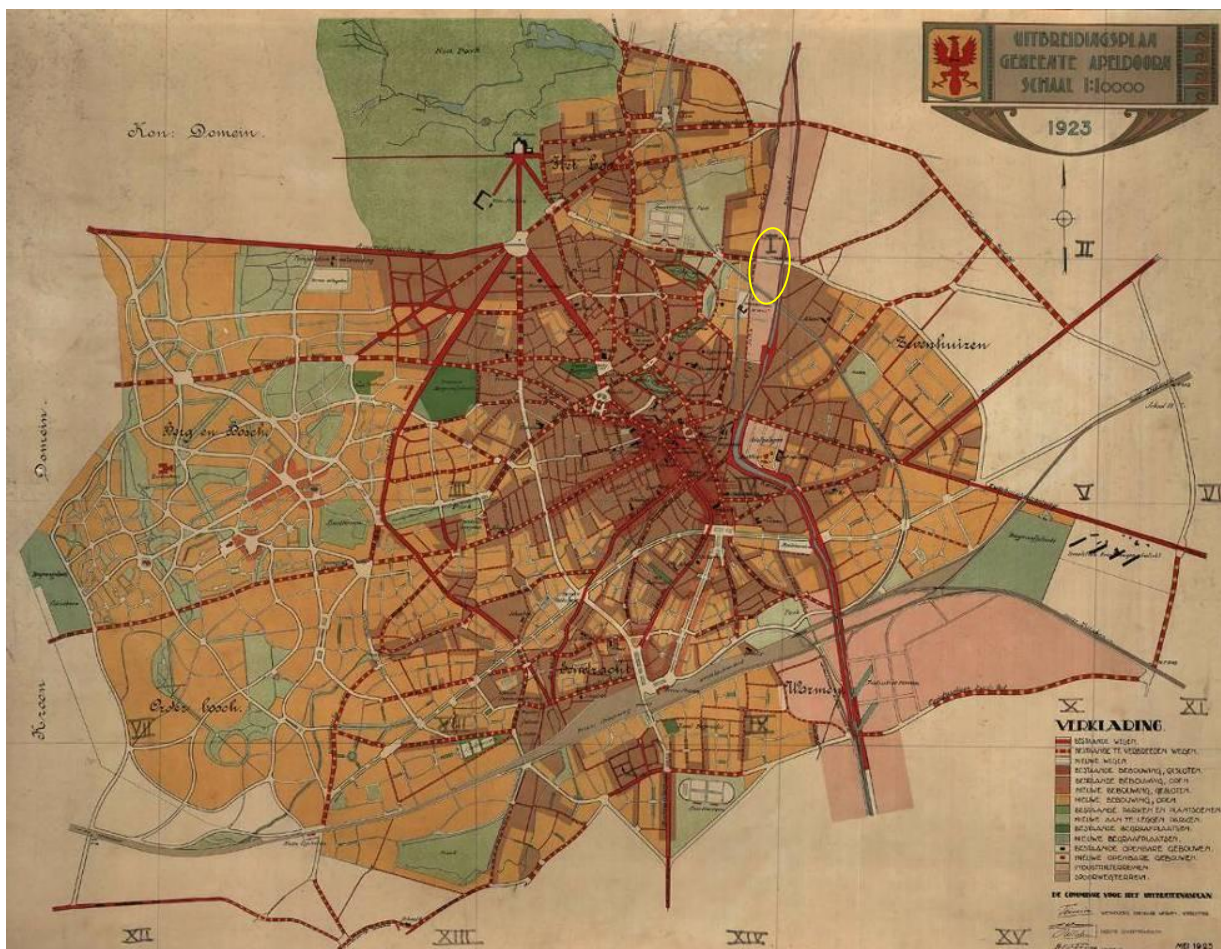
Ongeveer 1955. Brug over de Griff bij de hoek Vlijtseweg - Laan van Kerschoten

Uitsnede uit een topografische kaart van De Man 1820 met in de rode ovaal het latere terrein van Diosynth (links) en een uitsnede uit de kaart van 1898 waarop nog net bovenin het zuidelijke deel van het latere terrein van Diosynth zichtbaar is (rechts). Langs het zuidelijke deel van de Vlijtseweg is dan reeds lintbebouwing tot ontwikkeling gekomen en kleinschalige bedrijfsbebouwing. Bron: Gemeente Apeldoorn & Watwaswaar.nl

Detail uit de topografische kaart van 1907. Bij het eerste deel van de Vlijtseweg (gele pijl) is zichtbaar dat de lintbebouwing hier langs beide zijden inmiddels behoorlijk tot ontwikkeling is gekomen evenals de bedrijfsbebouwing langs het kanaal zelf. Het terrein van Diosynth (geheel boven waar de naam de Vlijt staat geschreven) is dan nog maar nauwelijks verkaveld en bebouwd. Watwaswaar.nl

Gemeentelijk uitbreidingsplan van 1923, met in roze aangegeven de (geplande) bedrijventerreinen. In geel omcirkeld de lokatie waar later Diosynth gevestigd zou gaan worden. CODA

Uitsnede uit de kaart van 1932 (links), waarop zichtbaar is bovenin (gele pijl) dat het zuidelijke deel van het latere Diosynth-terrein een stratenpatroontje met wat bebouwing heeft gekregen. Rechts de situatie in 1958 als de VPF en Zwitsal reeds het middendeel van het terrein bebouwd heeft (gele pijl). Het zuidelijke deel met de straten zal pas vanaf de late jaren '50 en '60 zijn eerste bebouwing gaan krijgen. Verder zijn hier op de Vlijt reeds enkele andere grotere bedrijven zichtbaar, zowel zuidelijk als noordelijk van de Zwitsal. Watwaswaar.nl

Betekenis van het Kanaal voor het gebied

De Grift en de Vlijtseweg doorsnijden de landgoederenzone. Het Kanaal is bij de aanleg om de landgoederen De Vlijt (het latere Marialust) en om Welgelegen heen gelegd. Historische structuren van landwegen en de oost-west lijn van de landgoederen werden doorsneden. Voor de nieuwe industriële ontwikkeling in de stad werd het Kanaal richtinggevend. De landgoederen werden vanaf het eind van de 19de- en begin van de 20ste eeuw grotendeels verkaveld in een luxe woonmilieu, een wijk die nu De Parken heet. Het Kanaal zelf is een voorbeeld van een relatief gaaf kleinschalig 19de-eeuws kanaal. Langs het Kanaal is een zone ontstaan met bedrijven die voor hun transport en/of productie van het Kanaal en schoon water afhankelijk waren. In de naoorlogse stedelijke ontwikkeling van Apeldoorn, zoals in Zevenhuizen en de Maten, is het Kanaal echter nauwelijks betrokken. De bedrijvenstrook en het Kanaal zelf vormen daardoor op dit moment een barrière voor de bereikbaarheid tussen de wijken onderling en van het centrum.

De weg- en waterbouwkundige werken zijn voor zover in oorspronkelijke staat behouden, van uitzonderlijk belang voor de herkenbaarheid van de geschiedenis van de Kanaalzone. Een significant onderdeel van het Kanaal is het sluiscomplex uit 1879 (Apeldoornse Sluis), bestaande uit de sluis, sluiswachterswoning en loods. Aan het begin van het kanaal (noordelijke deel) staan karakteristieke forse (voormalige) woonhuizen (huisnummers 101, 103 en 105), een representatieve collectie van typische Apeldoornse woningen, zoals de fabrikantenvilla of het zogeheten Apeldoorns huisje. De huisnummers Kanaal Noord nr. 103 en 105, en de Apeldoornse Sluis met bijbehorende kleine loods zijn aangemerkt als gemeentelijk monument. De sluiswachterswoning Kanaal Noord nr. 137 verdient bescherming door de samenhang met de sluis.

Bedrijventerreinen langs het kanaal: ontwikkelingsgeschiedenis

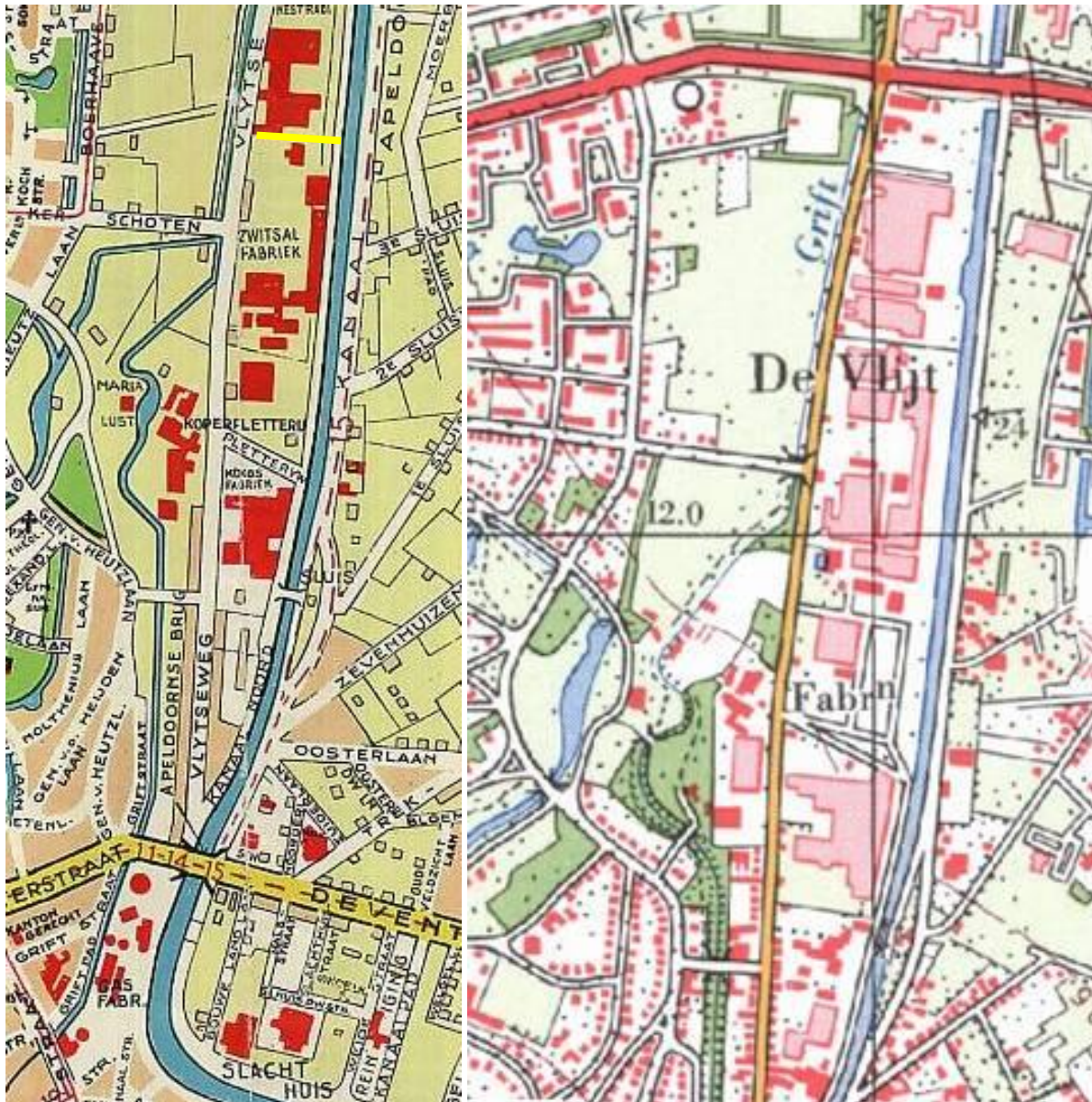
De aan het kanaal gelegen bedrijventerreinen zoals Brouwersmolen, Kayersmolen en De Vlijt vinden hun oorsprong in de papierindustrie, de eerste vorm van industrialisering in Apeldoorn. De oorspronkelijk uit de zestiende en zeventiende eeuw daterende papiermolens werden overwegend langs de toen ook gegraven sprengen gebouwd. Door mechanisatie en schaalvergroting ontwikkelden deze watermolens zich in de negentiende eeuw tot fabrieken. De arbeiderswoningen werden in de directe omgeving gebouwd. Aan deze functionele vermenging van werken en wonen kwam in de twintigste eeuw een einde. Het Uitbreidingsplan 1923 projecteerde bedrijventerreinen in de nabijheid van het Apeldoorns Kanaal, zoals op het voormalige landgoed Welgelegen, de bestaande industriële locaties De Vlijt en Kayersmolen Noord en het noordelijke gedeelte van De Maten. Het Uitbreidingsplan 1927 nam ook Brouwersmolen mee in de planning. Door toenemende schaalvergroting van de industrie en de industrialisatiepolitiek van de gemeentelijke overheid was in het Structuurplan 1950-1960 aanzienlijk meer ruimte voor de industrie gereserveerd: Osseveld-West, het noordelijke gedeelte van De Maten, Kayersmolen tot aan de Zwaanspreng en Brouwersmolen (in de huidige omvang). In het Structuurplan 1962/1966 werd de geïndustrialiseerde kanaalbocht bestemd tot verzorgingsgebied van de city, hetgeen aan het begin van de 21ste eeuw ten uitvoer is gebracht met de herstructureringsprojecten Welgelegen Haven en Stadskade. Bedrijventerrein De Vlijt stond een aanzienlijke uitbreiding te wachten met het terrein Stadhoudersmolen. Ook Kayersmolen wachtte een forse uitbreiding en Kuipersveld zou zelfs vier insteekhavens krijgen (de kanaalhavens werden uiteindelijk niet uitgevoerd). De snelwegen die volgens het Rijkswegenplan 1958 ten zuiden en oosten van Apeldoorn werden geprojecteerd, zouden in de loop van de jaren zeventig gereed komen, zodat een goede ontsluiting van de bedrijventerreinen gewaarborgd was. Met het aantrekken van de economie stond Apeldoorn in de jaren negentig een overweldigende bouwexplosie te wachten. In het Structuurplan 1990 werd de herstructurering van bestaande bedrijventerreinen voorgesteld, en de aanleg van nieuwe bedrijventerreinen als Malkenschoten en Apeldoorn Noord.

Kenmerken gebied De Vlijt Kanaal Noord

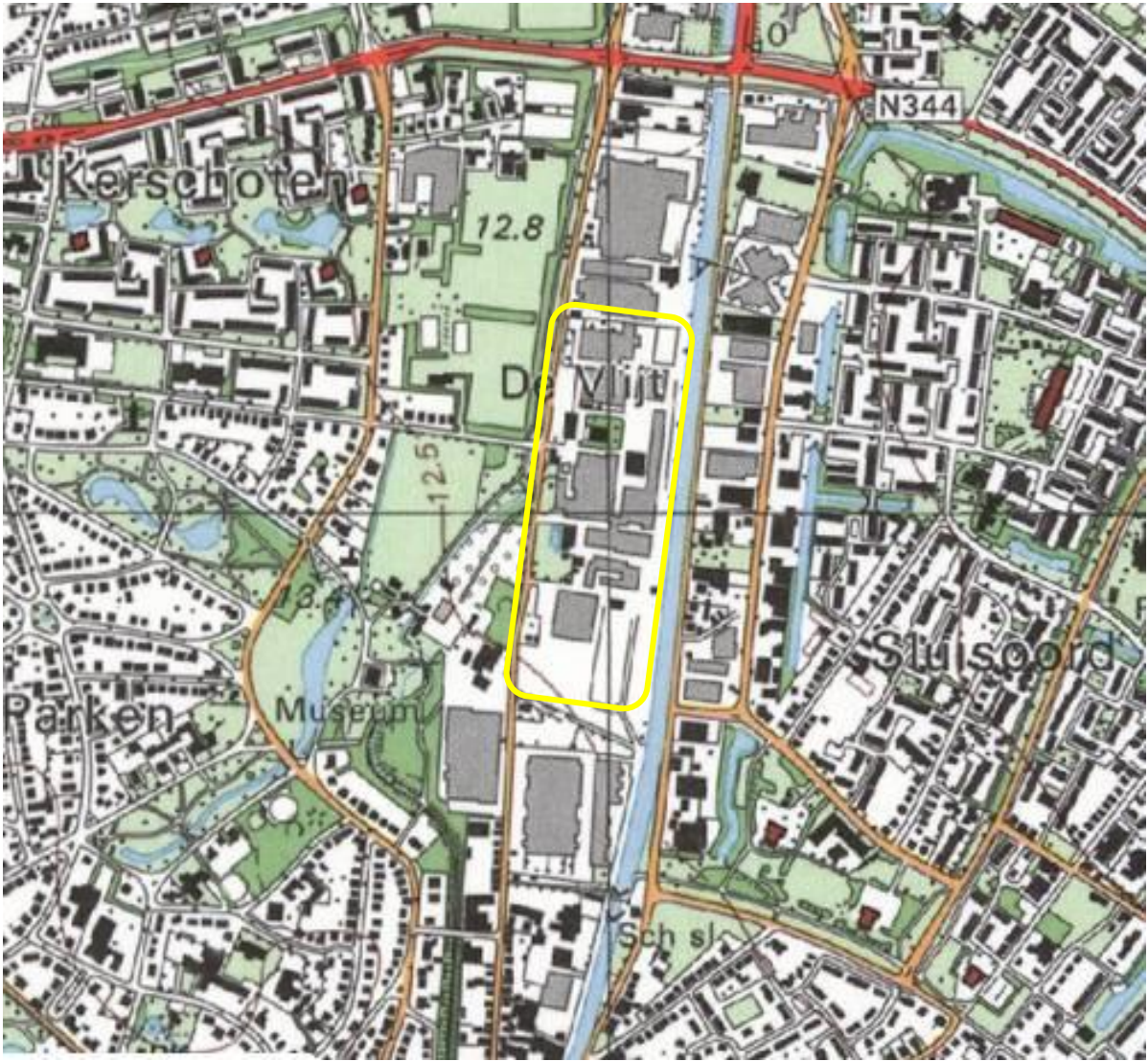
Het bedrijventerrein langs Kanaal Noord dat bekend staat als De Vlijt is grofweg gelegen tussen tussen de bochtige Grift aan de westzijde en het kanaal aan de oostzijde en wordt aan de zuidzijde begesd door de Deventerstraat en aan de noordzijde door de Edisonlaan/Laan van Zevenhuizen). De directe omgeving van het kanaaltracé is in de twintigste eeuw volledig verstedelijkt. Door de drie lintvormige waterstructuren, het geringe aantal bruggen en het monofunctionele gebruik werkt het gebied als een barrière tussen de woonwijken in noordwest en noordoost. De hoofdontsluitingen voor het verkeer kruisen het kanaal haaks: de historische radiale uitvalsweg Deventerstraat en de nieuwe ring. De nevenontsluitingen lopen evenwijdig aan het kanaal en hebben een waaierspatroon ter plaatse van Zevenhuizen. De verkaveling van fabrieksterreinen staat haaks op de Grift en het kanaal; voor de oorlog gebeurde dit kleinschalig, na 1945 grootschalig en meer complexmatig. De Grift, het kanaal en

de vijvers hebben een specifieke groene inrichting. De kanaaloevers liggen vlak tot licht verhoogd in het verstedelijkte landschap. De waterkanten hebben een beschoeiing en zachte oevers met gras, riet, een haagbeuk en enkele verspreide bomen. Een groepje beuken en linden markeert de sluiswachterwoning bij de Apeldoornse sluis. Enkele losplaatsen hebben hoge beschoeiingen van hout of beton. Bij de oorspronkelijke haven ten noorden van de Deventerbrug en de sluis bevinden zich de originele stenen kades met rechte wanden van baksteen en blokken basalt met dekstenen, bolders en dukdalven. De weg op de oostoever heeft een eenvoudig profiel met een geasfalteerd wegdek en zachte bermen; het onverharde jaagpad op de westelijke kanaaloever is nauwelijks herkenbaar en wordt begeleid door overwegend jong opgaand groen. De Grift is in de 20ste eeuw voor een groot deel overkluisd geraakt en kwam ter hoogte van landhuis Marialust tijdelijk aan de oppervlakte in een parkachtige en dicht beboste omgeving. Elders was het tracé herkenbaar aan een langgerekte groenstrook met bomen, een dijk en wandel- en fietspaden. Sinds enige jaren wordt er echter gewerkt aan het weer bovengronds halen van de Grift binnen een groene setting met recreatiepaden ernaast. De lintvormige structuur van overstortvijvers bestaat uit een aaneenschakeling van onregelmatig gevormde waterpartijen met groene, parkachtig ingerichte oevers. De straten hebben overwegend een eenvoudig en smal profiel met een rijdek van klinkers of asfalt en zachte bermen of een goot en trottoir. Alleen de bredere Sleutelbloemstraat heeft een sterk geleed profiel met een formele uitstraling.

De weg- en waterbouwkundige werken in Kanaal Noord vormen een ensemble rond de 19de-eeuwse Apeldoornse sluis met de bijbehorende sluiswachterwoning. De naoorlogse verkeersbrug in de Edisonlaan/ Laan van Zevenhuizen is uitgevoerd als een brede dam zonder bewegende onderdelen. Vanuit het centrum neemt de bedrijfsbebouwing langs de Vlijtseweg in omvang en schaal naar het noorden toe. Rond de oude havenkom bevinden zich restanten van kleinschalige vooroorlogse bedrijven in combinatie met een woonfunctie en met een oriëntatie en verkaveling haaks op het kanaal of de Grift. De Kanaalzone tussen de Apeldoornse sluis en de binnenstadsring is ingevuld met grootschalige bedrijfsbebouwing uit de naoorlogse periode. Enkele grote fabriekscomplexen op de westoever hebben de representatieve voorzijde aan de Vlijtseweg, waaronder het Diosynth-complex, en de productiehallen aan het kanaal. Een lange reeks middelgrote tot kleine bedrijven staat op de oostoever, met gemengde op het kanaal georiënteerde vooroorlogse bebouwing en grotendeels op de Sleutelbloemstraat georiënteerde naoorlogse bedrijven. De bedrijfsarchitectuur is eenvoudig: doosvormig met een plat of hellend dak, sober gedetailleerd en functioneel opgezet, met sheddaken en grote schuif- en laaddeuren. In het kantoor- of ontvangstgebouw aan de voorzijde is meer aandacht aan vorm, materiaal en detail besteed. De techniek en materialisatie evolueert van houten constructies met bakstenen gevels, via een combinatie van beton en baksteen naar constructies van staal en (golf)plaatmateriaal. Op enkele plaatsen staat een grootschalig kantoor. Langs het kanaal staat nog een aantal fabrikantenwoningen, al dan niet met bedrijfsbebouwing op het achtererf. De middenstands- en arbeiderswoningen zijn in kleine groepjes bij de fabriek of in lange linten gesitueerd aan de Vlijtseweg en Zevenhuizenseweg. De voormalige naoorlogse huishoudschool aan de Noorderlaan is nu in gebruik als VMBOschool; aan de Boerhaavestraat stond tot voor kort een monumentaal naoorlogs schoolgebouw op de grens van een sportveldencomplex.

Links een detail uit het Stratenplan 1968 waarop zichtbaar is dat de VPF/Zwitsal het beschikbare terrein (boven begrensd door de dikke gele lijn en onder door de Pletterijweg) al vergaand heeft volgebouwd. Zuidelijk van de Zwitsal ligt dan de Kokosfabriek en noordelijk ook een groot bedrijfscomplex. Tussen de Grift en de Vlijtsesweg ter hoogte van het zuidelijke deel van de Zwitsal en de Kokosfabriek ligt aan de overzijde van de Vlijtsesweg de oude Koperpletterij, een voortzetting van het middeleeuwse molencomplex De Vlijt. Rechts een detail uit de topografische kaart van 1976. Op het Zwitsalterrein is dan reeds de Aerosolfabriek bijgebouwd. Duidelijk is hier bij het zuidelijke deel nog het oude padenverloop zichtbaar, dat al voor de bouw van de fabriek aanwezig was. Coda en Watwaswaar.nl

De situatie op de Vliet en omgeving op de topografische kaart van 1995. Het Diosynth-terrein is geel-omlijnd weergegeven. Watwaswaar.nl

4.2 De ontwikkelingsgeschiedenis van Diosynth

Een Apeldoornse leerling-apotheker met ondernemingszin

De op 13 april 1892 geboren C.J. (Cor) Jansen kwam op 8-jarige leeftijd naar Apeldoorn, waar zijn moeder in 1901 aan de Soerenseweg een hotel begon (Hotel Bellevue, later hotel Nieland geworden). Volgens Jansen's eigen woorden, opgetekend tijdens een interview voor de Nieuwe Apeldoornse Courant van 16 januari 1970, naar aanleiding van het 50-jarig jubileum van het door Jansen opgerichte concern Zwitsal/VPF, had hij zijn zakelijk instinct en interesse in de farmacie te danken aan zijn moeder. Zijn moeder wist immers niet alleen het hotel succesvol te maken, maar had tevens als hobby de vervaardiging van geneeskrachtige zalfjes, volgens eigen recept, waarmee ze trachtte zieken genezing te bieden. Na zijn lagere school in Apeldoorn te hebben doorlopen ging Cor Jansen voor het middelbaar onderwijs naar Hilversum. Hierna besloot hij om zijn toekomst te zoeken in het apothekersvak. Hij volgde vanaf 1908 hoofdzakelijk via stagewerk (eerst in Ede bij een drogisterij, vervolgens een tweejarige opleiding tot apothekersassistent bij apotheker Meindersma in Deventer) een opleiding tot apotheker. Na de opleiding in Deventer vertrok Jansen naar Haarlem om te werken bij de Pharmaceutische Groothandel D. Veen & Co. Vervolgens deed hij veel ervaring op in laboratoriumwerk in zijn dienstverband bij de Koninklijke Handelsvereniging in Amsterdam (het latere Gist Brocades). Toen hij 22 jaar was geworden vertrok hij naar Zwitserland, waar de farmaceutische industrie volop in opkomst was. In Zwitserland werkte hij dan ook vooral in de farmaceutische industrie onder A. Thaler, waar hij de ervaring opdeed die hem zou brengen tot de oprichting van een eigen farmaceutische onderneming in Apeldoorn.

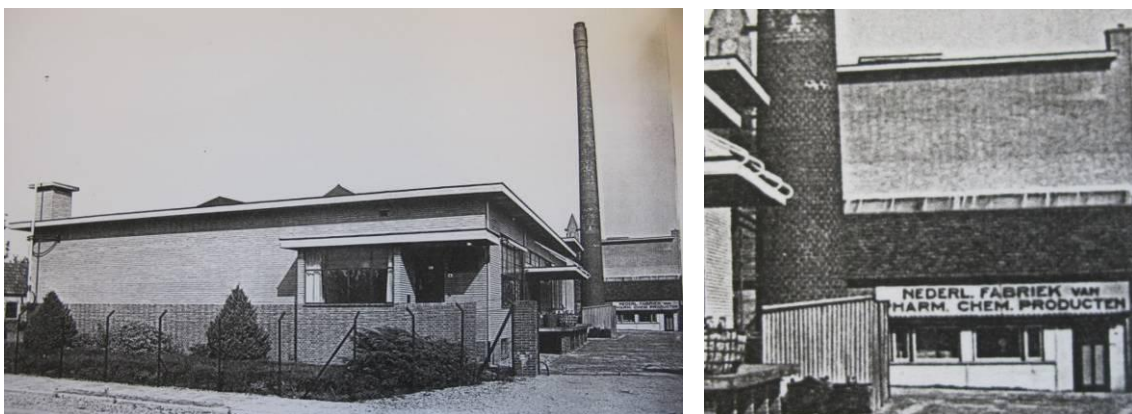
Hotel Bellevue aan de Soerenseweg kort na 1900 (links) en Hotel Nieland, voorheen Bellevue in het begin van de jaren '70 met links de Jachtlaan (foto rechts)

Volgens Jansen is hij tijdens zijn Zwitserse periode op een korte vakantie gegaan in Zwitserland en had hij een lange wandeling gemaakt in de buurt van het plaatsje Pontresina. Nadat hij van de lange wandeling koortsig was geworden en zere voeten, compleet met blaren, had gekregen nam hij zijn toevlucht tot de "Kongo Salbe" die zijn werkgever, de apotheker A. Thaler uit St. Gallen, hem had meegegeven. De koorts bestreed hij met van Thaler gekregen kinine. Jansen was enthousiast over de zalf en hij vroeg bij terugkomst om het recept. Thaler zou hem het recept hebben gegeven en volgens Jansen daar maar één voorwaarde aan hebben gesteld. Als de verkoop van de zalf in Nederland een succes zou blijken te zijn, dan zou Thaler als tegenprestatie van Jansen een reis naar de bollenvelden aangeboden krijgen. Dit leek vanuit zakelijk oogpunt gezien een uitermate aantrekkelijke deal, zeker wanneer Jansen er veel succes mee zou hebben! Jansen zou het product inderdaad op de markt gaan brengen in Nederland onder de naam Zwitsal. Deze, uiteindelijk beroemd geworden naam voor babyverzorgingsproducten is een samenvoeging van **Zwitserse** en **Salbe**, een naam die verwijst naar de oorspronkelijke Zwitserse herkomst van het product.

Start van een pharmaceutisch bedrijf in Apeldoorn

Nadat Jansen eind 1919 was teruggekeerd in Apeldoorn kocht hij mede dankzij financiële hulp van zijn ouders van de weduwe van apotheker A.A. Bonnema voor FL 8.000, -- diens toen nog kleinschalige fabriekje aan de Floralaan op. Dit in 1915 door Bonnema opgerichte fabriekje produceerde organische zilverzouten. Het begin van de onderneming verliep uitermate moeizaam, Jansen ondervond veel concurrentie uit Duitsland dat niet alleen wereldleider was in deze branche, maar mede door de na-oorlogse inflatie de wereldmarkt overspoelde met pharmaceutische producten tegen bodemprijzen. Jansen zag derhalve meer in de productie van alkaloiden, waarvoor ruwe opium nodig was als grondstof. Aangezien de Duitse firma's deze grondstof ook tegen het neertellen van

deviezen moesten betrekken uit het midden-oosten lagen hier de mogelijkheden voor Jansen om concurrerend te werken. Alkaloïde is een verzamelnaam voor een stikstofhoudende verbinding die behoort tot een groep van plantaardige basen, zoals cafeïne, cocaïne, morfine en nicotine. Jansen richtte zich in een gevecht om te overleven derhalve naast de productie van Zwitserse zalf met name op de productie van codeïne voor hoestdrankjes en morfine, waarvoor hij uit Turkije en het voormalige Perzië ruwe opium invoerde. Hij doopte het bedrijfje van Bonnema om in “Nederlandsche Fabriek van Pharmaceutisch-chemische produkten voorheen A.A. Bonnema”. Iets later zou de fabriek ook bekend worden onder de kortere naam Bonnema/Zwitsal. Tot 1924 kwam het bedrijfje nauwelijks goed van de grond. Jansen had drie man personeel en een dermate beperkte omzet dat hij net hun loon kon bekostigen. Al in 1921 bood Jansen vanwege geldnood zijn zalfrecepten en productie voor een bedrag van FL 10.000, -- te koop aan bij een Apeldoornse apotheker, die de deal echter niet zag zitten! Jansen was genoodzaakt om door te ploeteren. Toen een vertegenwoordiger van een firma die morfine exporteerde op het bureau van Jansen een potje met blokjes morfine had gezien regelde hij een contract tussen Jansen en de firma, waardoor het bedrijf in enige mate in de lift begon te komen. Naast de fabriek richtte hij toen ook een apotheek op aan het Raadhuisplein (Centraal-Apotheek vanaf 1924) en huwde de voormalige apothekerassistente mevrouw Ten Cate.

De in 1933 door Chr. Ten Tuynte gebouwde nieuwe fabriek aan de Floralaan in de late jaren '30 gefotografeerd. Achter de schoorsteen is de entree met opschrift “Nederl. Fabriek van Pharm. Chem. Producten” zichtbaar. Deze entree is op de foto rechts uitvergroot.

Ook bij zijn zalf ondervond Jansen veel concurrentie, aangezien er veel meer firma's waren die “Zwitserse zalf” op de markt brachten. Derhalve besloot Jansen in 1928 om het produkt meer cachet te geven door op de verpakking te melden dat het produkt naar recept van de vermaarde Zwitserse apotheker Thaler was gemaakt en verzoon hij de merknaam Zwitsal. Volgens zijn adviseurs was de naam slecht gekozen, omdat die fonetisch niet deugde en nooit bij het publiek zou aanslaan. Jansen ging echter zijn eigen neus achterna en hield vol. Het succes voor de zalf begon eigenlijk pas echt nadat Jansen erachter was gekomen dat het produkt met name zeer geschikt was als babyzalf. Zwitsal werd vanaf dat moment echt als produkt voor de babyverzorging op de markt gezet. Zwitsal werd in 1936 een officieel handelsmerk. Op de verpakkingen van de zalf en het inmiddels ook geproduceerde babypoeder verscheen een aandoenlijke foto van fotograaf Stokhuizen van de dochter van Jansen, Annemarie (ook bekend onder de roepnaam Miek). Ten tijde van het maken van de foto was zij negen maanden oud en Stokhuizen fotografeerde haar met de kenmerkende omkrullende lok boven op het hoofdje, een kenmerk dat later zou terugkeren in het gestileerde babyhoofdje, dat bij iedereen bekend is geworden als het Zwitsal-beeldmerk.²

De ontwikkeling van het Zwitsal-logo van het Zwitserse kruis naar een gestileerd baby-hoofdje met lok, gebaseerd op de babyfoto van Jansens' dochter Miek Jansen.

² Een groot deel van deze gegevens is afkomstig van het interview met Jansen in de Nieuwe Apeldoornse Courant van 16-1-1970.

Eén van de eerste Zwitsal baby poederbussen met op het deksel de vermelding dat het product is vervaardigd naar recept van de apotheker A. Thaler en verder op het blik de babyfoto van de dochter van de oprichter Miek Jansen. Op deze foto was ook de tekening van het kind in het bad gebaseerd dat grijpt naar de Zwitsal-poederbus. Deze afbeelding kwam voor op een emailbord, dat bij verkooppunten op de gevel kon worden geschroefd. Bron: http://www.rariteitenwinkel.nl/pages/sub/48465/Zwitsal_kinderpoeder.html

De eerste vestiging aan de Floralaan/Deventerstraat

Tot aan medio 1951 was een groot deel van de onderneming (met name het Zwitsal-gedeelte) gevestigd in het oude complex aan de Floralaan 19 dat uiteindelijk was uitgebreid met een nieuw gebouw aan de Deventerstraat, achter het gebouw aan de Floralaan. Het productiebedrijf voor alkaloiden was al eerder naar het kort na 1946 begonnen en rond 1948 opgeleverde eerste deel van de nieuwe fabriek aan de Vlijtseweg verhuisd. Het werd echter pas eind 1950 opgestart. Het Zwitsalgedeelte zou ruim een jaar later volgen. Het vroegere bedrijfscomplex van de Zwitsalfabriek aan de Deventerstraat/Floralaan bestaat thans nog altijd en is gelegen tussen de Deventerstraat (noordzijde) en de Floralaan (zuidzijde), in het bouwblok tussen de Welgelegenweg (west) en de Faunastraat (oost). Hier zijn de twee panden vrijstaand gelegen, allebei haaks op eerstgenoemde straten. Deventerstraat 130 is met de voorgevel op het noorden gericht. Het tweede pand sluit met de voorgevel aan op de Floralaan. In beide gevallen wijken ze via een voorpleintje terug van de straat. Pal aan de overkant van Deventerstraat 130 staat de Julianakerk. De Deventerstraat wordt langs beide zijden gekenmerkt door gevarieerde lintbebouwing. Langs de Floralaan staan overwegend kleinschalige woonhuizen.

Zoals gezegd gaat het hier om het voormalige bedrijfscomplex van de Zwitsalfabriek dat werd gerealiseerd langs de aloude uitvalsweg van Apeldoorn naar Deventer. Zoals ook langs andere uitvalswegen kan worden gezien werd er langs de Deventerstraat in de loop van de tijd zeer gevarieerde lintbebouwing gerealiseerd, in hoofdzaak bestaande uit woningen en afgewisseld door gebouwen met diverse functies zoals de Julianakerk, winkel- en bedrijfspanden enz. De vroegere Zwitsalfabriek staat in het gebied waar zich tot in de vroege 20ste eeuw het landgoed Welgelegen bevond. Al in 1863 was dit ten zuiden van de Deventerstraat gelegen goed verkaveld, waarna de terreinen werden ingevuld met huizen en industrie. Door deze ontwikkeling is het langzaam voortschrijdende 19de-eeuwse groei- en uitbreidingsproces van Apeldoorn te zien. Vooral vanaf het midden van de 19de eeuw zou deze plaats zich steeds meer uitbreiden en kreeg het Veluwedorp geleidelijk een stedelijk aanzien. Alhoewel het landgoed Welgelegen zoals gezegd al in 1863 was

verkaveld werd het bijbehorende landhuis toch pas in 1915 verkocht. De gemeente Apeldoorn werd de nieuwe eigenaar en liet het huis direct slopen. De bijbehorende vijver werd gedempt.

Jansen had na het eerste succes in 1924 de oude fabriek laten uitbreiden. Een meer substantiële uitbreiding van het oude fabriekje aan de Floralaan volgde in 1932-1933, waarbij ook een kantoorruimte werd gebouwd, onder architectuur van Chris Ten Tuynte. In 1940 volgde de opening van het tweede bedrijfsgebouw, dat werd gesitueerd op een achter het perceel aan de Floralaan gelegen perceel dat grensde aan de Deventerstraat. Voor de fabriek aan de Deventerstraat trok Jansen opnieuw Christiaan Ten Tuynte aan als ontwerper/architect. Ten Tuynte zou daarna uitgroeien tot de huisarchitect van VPF/Zwitsal en een groot deel van de gebouwen op het terrein aan de Vlijtseweg ontwerpen. Uiteindelijk trad hij zelfs toe tot de raad van commissarissen van het bedrijf.

De Zwitsal-fabriek aan de Deventerstraat, gefotografeerd in de oorlogsjaren (www.oud-apeldoorn.nl)

Het complex aan de Deventerstraat kwam direct na het vertrek van Zwitsal in 1951 in handen van de Apeldoornse Nettenfabriek.³ Daarna kwam het geheel in handen van Defensie. Na een verbouwing door architect J.D.A. Strijers, majoor van de genie, werd het hoofdgebouw bestemd als magazijn voor fourage, medicijnen, kleding enz. In deze periode raakte het gebouw bij velen bekend door de kledinguitgifte voor dienstplichtige militairen (nog altijd is het uitgifteloket in de hal te zien). Nadat het complex in de jaren negentig door Defensie was verlaten, kwam het in 1998 in handen van de huidige eigenaren die het hoofdgebouw hebben omgevormd tot een bedrijfsverzamelgebouw. In het grotendeels uit 1933 daterende gedeelte aan de Floralaan zijn voornamelijk atelierruimtes gerealiseerd. Zowel het uit 1933 daterende object als het hoofdgebouw uit 1940 zijn ontworpen door de in zijn tijd vrij bekende Apeldoornse architect Christiaan ten Tuynte (1896-1964).

Voor het uit 1933 daterende en voor expeditie en opslag bestemde gebouw aan de Floralaan 19 legde Miek (A.M.) Jansen, bovengenoemde dochter van de bedrijfsoprichter, op 13 mei 1933 de eerste steen. Ten Tuynte voerde dit gebouw uit in een voor zijn tijd moderne stijl waarin de verwantschap is te zien met enerzijds de Nieuwe Haagse School en anderzijds de ontwerpen van de Hilversumse gemeentearchitect W.M. Dudok. Nadruk is gelegd op een horizontaal karakter, hetgeen niet alleen tot uiting komt in het markante lijnenspel van de breed overstekende luifels en dakoverstekken maar ook uit de brede vensterpartij in de oostelijke zijgevel. Doordat het in smalle gele verblendsteen

³ De vermelding van de verkoop aan de Nettenfabriek is afkomstig van het artikel "Ver. Pharmaceutische fabrieken hebben haar bedrijf verplaatst" in *Veluwe en IJsselbode* 10-7-1951 en uit het Algemeen Handelsblad van 16-7-1951 onder de titel "Omzetten Zwitsal vergroot"

uitgevoerde metselwerk is gevoegd met een Dudokvoeg (schuin afgestroken lintvoegen, platvolle stootvoegen) werd de horizontaalwerking versterkt. Dit kenmerkende gevelwerk zou Ten Tuijnte later bij de gebouwen aan de Vlijtseweg ook nog toepassen.

De eerste steen gelegd door Miek Jansen in het in 1933 gebouwde nieuwe pand Floralaan 19 (situatie 2010) Foto's Monumenten Advies Bureau. Het gevelwerk met Noors verband, rode plint en gele bovenbouw en Dudokvoegen, maar dan in quasi-handvormsteen in plaats van verblendsteen, zou Ten Tuijnte ook bij de gebouwen aan de Vlijtseweg toepassen!

Toen Ten Tuijnte de opdracht kreeg voor het fabrieksgebouw uit 1940 aan de Deventerstraat 130 diende hij ondermeer een reeds bestaande woning om te vormen en in de nieuwbouw op te nemen. Waarschijnlijk ging het hier om een villa van rond 1900 die in 1924 mogelijk was omgevormd tot een bedrijfspand voor Zwitsal. Hoe het ook zij, van dit pand is in de nieuwe opzet van de fabriek niets meer terug te vinden. Ten Tuijnte schiep een langgerekt gebouw dat zich met de noordelijke kopgevel op de Deventerstraat richt en zich nagenoeg tot halverwege het fabrieksterrein uitstrekt. Aan de kant van de straat kwamen de directie- en kantoorruimtes. Naar achteren toe situeerde de architect de magazijnen, bereidings- en expeditieruimtes alsmede een maalterij. Op de derde verdieping (= het meest zuidelijke deel van het gebouw) kwam de afdeling voor verpakking.

Qua vormgeving presenteert dit bouwwerk zich in een mengstijl van Amsterdamse, Nieuwe Haagse en Delftse School. Het in een betonskelet opgetrokken gebouw is omkleed met gevels in geelbruine baksteen en kreeg platte daken met brede betonnen overstekken alsmede vensters met stalen ramen. In deze opzet is verwantschap te zien met de vrij zakelijke vormtaal van de Nieuwe Haagse School. Vooral de tussen plastisch-ronde hoekdammen gelegen ingangspartijen en afgeronde hoeken van de hierop aansluitende erkers vormen evenwel een echo van de Amsterdamse School. De smeedijzeren sierhekken die de voorgevel aan de kant van de Deventerstraat beëindigen sluiten daarentegen aan bij de Delftse School en ditzelfde geldt voor de hekwerken in het hoofdtrappenhuis alsmede de van Delftsblauwe siertegels voorziene schouw in de directiekamer. Verder tonen het trappenhuis en de hal bovendien de kenmerken van de zakelijke Haagse School. Dit blijkt vooral uit het in smalle geelbruine baksteen uitgevoerde schoonmetselwerk dat zich harmonieus voegt naar de arduinen vensterbanken en stalen ramen van de hier gelegen vensters in staand formaat. Verder is hier een door gemetselde plantenbanken omgeven 'zitje' met een deels in kops verband gemetselde ommuring gerealiseerd. Behalve de Nieuwe Haagse School doet ook de hal met trappenhuis net als voornoemd bouwdeel aan de Floralaan denken aan de ontwerpen van architect W.M. Dudok.⁴

Schouw met tegels, trap en zitje in het oude Zwitsalgebouw Deventerstraat 130 naar ontwerp van de huisarchitect en latere commissaris van VPF/Zwitsal Chr. Ten Tuijnte Foto's Monumenten Advies Bureau.

⁴ De teksten van de fabrieken aan de Floralaan en Deventerstraat zijn ontleend aan de redengevende beschrijving van Deventerstraat 130 opgesteld door J. van Hest van het Monumenten Advies Bureau.

Verhuizing naar de Vlijtseweg

Nog voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog werd Jansen opnieuw voor een probleem gesteld. De ruwe opium, die tot aan 1937 ongeveer FL 7, -- per kilo moest opbrengen steeg snel in prijs en na het uitbreken van de oorlog was het vrijwel onmogelijk geworden om ruwe opium in te voeren. Jansen besloot naar voorbeeld van ondermeer de Hongaren om zijn morfine te betrekken uit het bolkaf van papavers die ook in Nederland werden gekweekt voor het blauwmaanzaad. In 1937 neemt Jansen daarom contact op met ondermeer W. Koning, directeur van de Zeeuwse Bathpolder om hem het bolkaf te verstrekken. Makkelijk was dat niet, want veel boeren waren niet te porren om het bolkaf te scheiden en aan te leveren. Jansen wilde uiteindelijk ter stimulatie tussen de 125 en 150 gulden betalen voor het bolkaf van één hectare blauwmaanzaad. Hoewel de aanlevering van bolkaf nog niet overhield, kon Jansen hiermee wel in de oorlogsjaren zijn bedrijf draaiende houden en daarmee de productie van de voor operaties e.d. dringend gewenste morfine in stand houden.

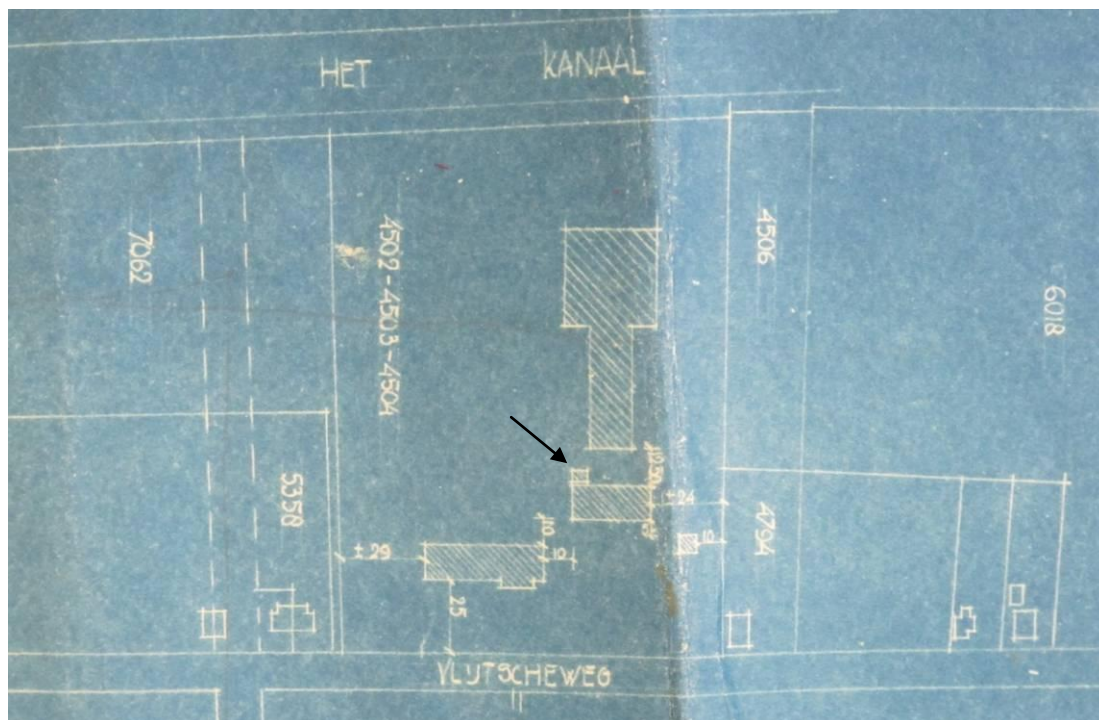
Voor de verspreiding van zijn produkten voor babyverzorging (Zwitsal-produkten) bedenkt hij een strategie waarbij ondermeer de kraamverpleegsters voorziet van monsters babyzalf en babypoeder. Het blijkt een slimme zet, want hierdoor maken veel jonge ouders kennis met zijn Zwitsal-produkten en groeit de naamsbekendheid gestaag. Ook past Jansen al vroeg de taktiek van stroofolders en reclamedrukwerk toe om Zwitsal in de markt te zetten.

Kort na de Tweede Wereldoorlog zag Jansen, mede gesteund door subsidies uit de pot Wederopbouw mogelijkheden om het bedrijf verder uit te breiden. Hij kocht een groot terrein aan de Vlijtseweg van de betonfabrikant Peetoom en liet architect Chris Ten Tuynte vanaf 1946 ontwerpen maken voor een ketelhuis, fabrieksgebouw en kafloodsen. Niet alleen kon Jansen aan de Vlijtseweg beschikken over een ruim perceel dat groeimogelijkheden bood op korte termijn, maar tevens kon dit terrein zowel vanaf de weg als vanaf het kanaal bevoorrad worden en konden producten, alsmede afvalstoffen zowel via land als water weggevoerd worden. Met name de voorraad bolkaf vroeg om veel ruimte, en werd op de Vlijtseweg zowel in grote loodsen als onder plastic op het terrein zelf opgeslagen, iets wat op de oude locatie veel lastiger was. Nadat de werkzame stof uit het bolkaf was gehaald werd hetgeen overgebleven was van het bolkaf op grote hopen langs het kanaal gestort, waar het per schip werd afgevoerd naar kwekers in het westen die het als meststof gebruikten. Nadat dit eerste stuk van het complex was gebouwd werd allereerst de alkaloidenproductie overgeplaatst. Om te komen tot een vergroting van de aanvoer van bolkaf nodigt hij in 1951 achtereenvolgens een groep Zeeuwse boeren en loondorers en boeren uit Brabant uit op de fabriek aan de Vlijtseweg om hen te overtuigen van het belang van een omvangrijke aanlevering van bolkaf. Zeeland had bijvoorbeeld in 1950 140.000kg bolkaf geleverd terwijl Jansen voor een continue productie 800.000 – 1.000.000kg nodig had!⁵

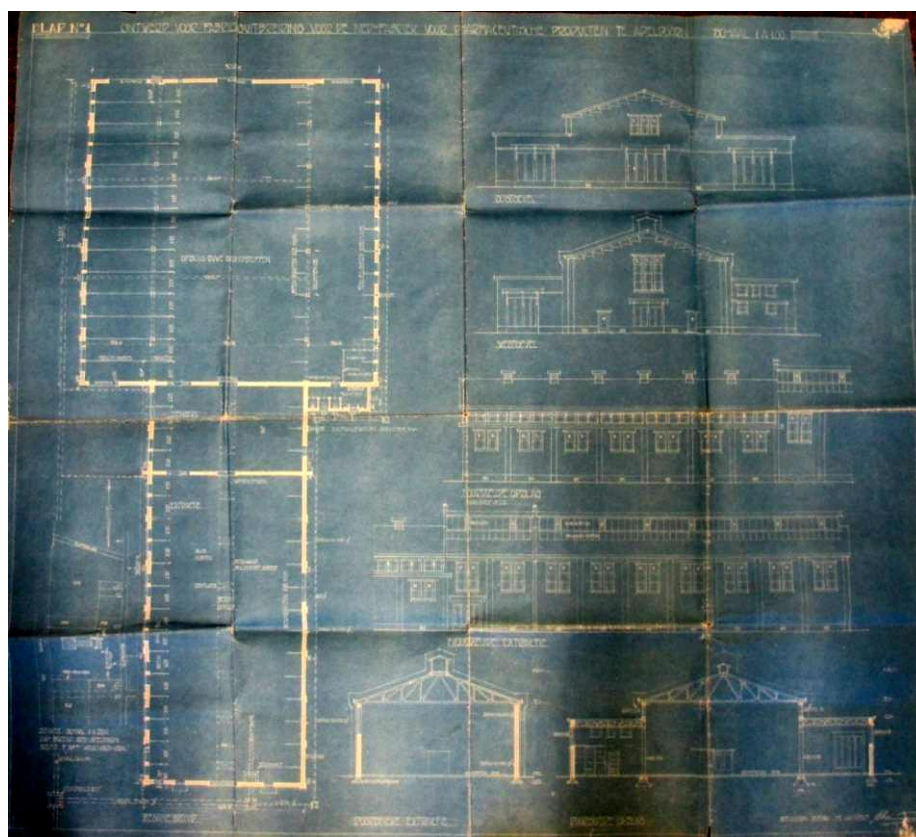

Het in 1950 voor de productie van morfine in gebruik genomen eerste gedeelte aan de Vlijtseweg met links de kafloodsen, in het midden de fabriek met extractie- en distilleerinstallaties en rechts het ketelhuis in de eerste opzet met schoorsteen. Omdat het voorste deel van de fabriek éénbeukig is, plaatste Ten Tuynte hier een lichtstraat op de nok van het dak. Het achterste deel heeft daarentegen een driebeukige basilica-opzet. De kafloodsen staan aan de zijde van het kanaal, het ketelhuis maakte front naar de Vlijtseweg. Op het terrein op de voorgrond verrees tussen 1950 en 1951 de fabriek met kantoor voor de Zwitsalafdeling.

⁵ De gegevens over de bolkafproductie in Nederland zijn afkomstig van het artikel "Morfine van Zeeuwse bodem" uit de Provinciale Zeeuwsche Courant van 26-5-1951.

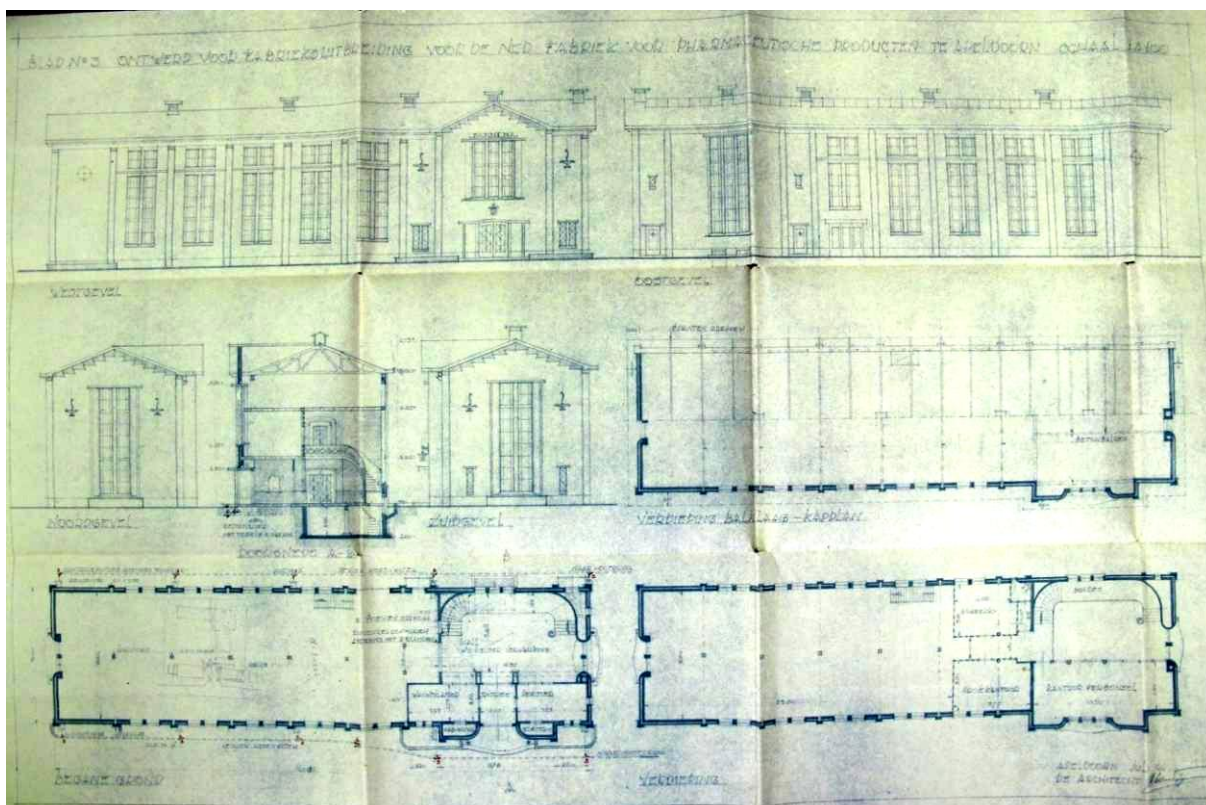
Fragment uit een blauwdruk van 1946 met daarop de toen geplande situatie aan de Vlijtseweg. Het ketelhuis zou toen nog een schoorsteen krijgen op de noord-oostelijke hoek (zie zwarte pijl). Daarboven heeft Van Tuynte de wel in deze vorm gerealiseerde fabriek getekend. Als derde zou men ook reeds een hal met kantoorruimten neer willen zetten, maar die bouw werd uitgesteld en in 1951 in gewijzigde vorm uitgevoerd (het huidige gebouw 20/21). Wel bouwde men kafloodsen aan de kanaalzijde van het perceel, links boven de fabriek, die hier niet zijn weergegeven. Bedrijfsarchief Diosynth Apeldoorn.

De blauwdruk uit 1946 van het ontwerp van Chr. Ten Tuynte voor de fabriek voor de morfineproductie aan de Vlijtseweg. Dit gebouw behoorde, naast het ketelhuis met schoorsteen en de kafloodsen langs het kanaal tot de eerste bouwwerken die op het terrein aan de Vlijtseweg zouden worden gerealiseerd! Bedrijfsarchief Diosynth Apeldoorn

Inmiddels had Jansen in 1947 het bedrijf laten omvormen tot een N.V. , met een “college van commissarissen” om zodoende een beroep te kunnen doen op de kapitaalmarkt. De nieuwe naam werd N.V. Verenigde Pharmaceutische Fabrieken, vaak afgekort met VPF. Daarvoor hanteerde men in de wandelgangen soms ook de naam Bonnema/Zwitsal. De aandelen van de N.V. VPF/Zwitsal werden door de Rotterdamsche Bank op 16 februari 1948 “ter beurze geïntroduceerd”⁶ Door meningsverschillen tussen directie (vooral Jansen zelf) en de Raad van Commissarissen duurde het even voordat de eerste gebouwen aan de Vlijtseweg volledig betrokken konden worden, dit ondanks het feit dat het Rijk de onderneming wilde ondersteunen omdat het zijn grondstoffen vooral uit Nederland zelf wilde betrekken, in plaats van afhankelijk te zijn van import uit het buitenland! Na de bouw van de fabriek, ketelhuis en kalfloodsen kwam in 1951 het kantoor gereed volgens een ander ontwerp dan het eerdere ontwerp dat was gedacht zonder souterrain, maar wel met een hoge verdieping en een entree gericht naar de Vlijtseweg. Dit eerste ontwerp uit 1946 vertoonde in zijn constructie (betonnen vakwerkspanten) en gevelindeling overeenkomst met het wel zo uitgevoerde ketelhuis. Boven het trappenhuisvenster boven de entree stond het opschrift “BONNEMA”.

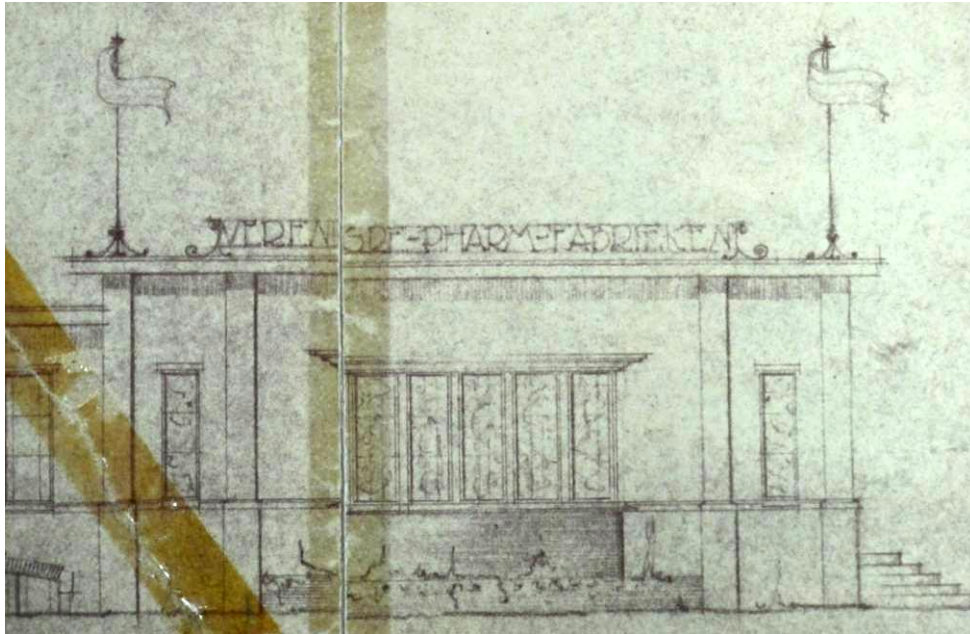
Uiteindelijk kreeg C.J. Jansen toch de gelegenheid om het gehele bedrijf over te huizen, waardoor na de codeïne en morfineproductie ook de Zwitsal-poot kon worden overgebracht wat in het late najaar van 1951 zou geschieden, nadat direct achter het nog maar pas gebouwde kantoorgebouw (gebouw 20/21) een nieuwe fabriek met een oppervlakte van ongeveer 4000 m2 (het huidige gebouw 16, 17, 19) vanaf medio 1951 uit de grond werd gestampt. Op de brede schoorsteen op het dak van gebouw 19 met de fraaie afgeronde hoekgevel kwam de naam Zwitsal te staan. Na deze campagne was er een complex ontstaan met gebouwen aan weerszijden van een vanuit de entree aan de Vlijtseweg naar het kanaal verlopende laan. Links van de laan stond achtereenvolgens het kantoor, met erachter de grote Zwitsalfabriek en daarachter, grenzend aan het kanaal de oude kalfloodsen en rechts van de laan lag ter hoogte van het kantoor een vijver, met daarachter het ketelhuis en de grote in grondvlak T-vormige fabriek.

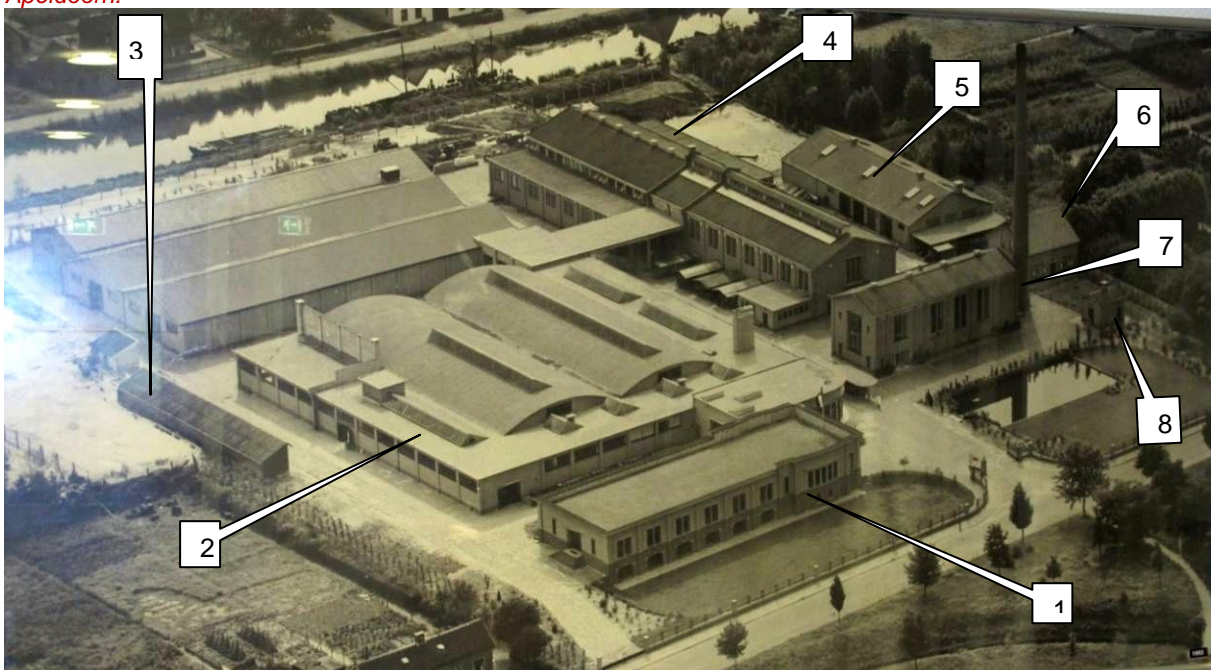
Tekening van Ten Tuijnte van een niet uitgevoerd ontwerp voor het kantoorgebouw met bedrijfshal, een gebouw dat in gewijzigde vorm als kantoorgebouw in 1950/51 alsnog zou worden gebouwd. Bedrijfsarchief Diosynth Apeldoorn.

⁶ Deze gegevens zijn afkomstig van het artikel “De baas van de opiumkit” van W.C. Posthumus Meyjes in fem 17/76 pag. 29. Het artikel gaat met name over de moeizame verhoudingen tussen aandeelhouders en de baas van de opiumkit zoals de als despotisch omschreven directeur en commissaris Jansen soms door aandeelhouders wel werd genoemd.

Zuidelijk van de fabriek en ketelhuis waren de werkplaatsen (huidige gebouw 45) en de beheerderswoning (huidige gebouw 31) gereed gekomen. Gezien de toenmalige grootte van het terrein (4 hectare) was er nog altijd de mogelijkheid om door de groeien. Wel lagen deze gronden in hoofdzaak aan de zijde van het kanaal, want aan de zijde van de Vlijtseweg stonden links en rechts van het kantoor en het ketelhuis nog oude huizen met diepe tuinpercelen erachter, zoals een fraaie vogelvluchtfoto uit 1952 laat zien.

Ontwerptekening van het rechter deel van de naar de Vlijtseweg gerichte gevel van het kantoorgebouw. Achter de gebogen pui met vijf ramen was de directiekamer gedacht. Op het dak zou in de vorm van een ijzeren hekwerk de naam Verenigde Pharm. Fabrieken moeten verrijzen geflankeerd door vlaggemasten. Bedrijfsarchief Diosynth Apeldoorn.

Een fraaie en zeer illustratieve vogelvluchtfoto van het complex in 1952 kort nadat alle afdelingen van het bedrijf vanuit de Deventerstraat waren overgebracht naar de Vlijtseweg. Links onder is nog net de dubbele woning zichtbaar die later moest wijken voor een portiersgebouw met medische dienst voor het aerosolbedrijf van VPF dat hier vanaf 1969 zou verrijzen. 1: Kantoorgebouw (1950) 2: Zwitsalfabriek (1951/52) 3: Eerste kalfloodsen (1946-1947, oostelijke loods, 1951/52 de twee westelijke loods) 4: Opiatenfabriek (1946-47) 5: Werkplaatsen (1951) 6: Beheerderswoning met een opslag (1951) 7: Ketelhuis en schoorsteen (1946/47) en 8: Trafo (1946-47). Ook voor het kantoorgebouw lag in die periode een vijver.

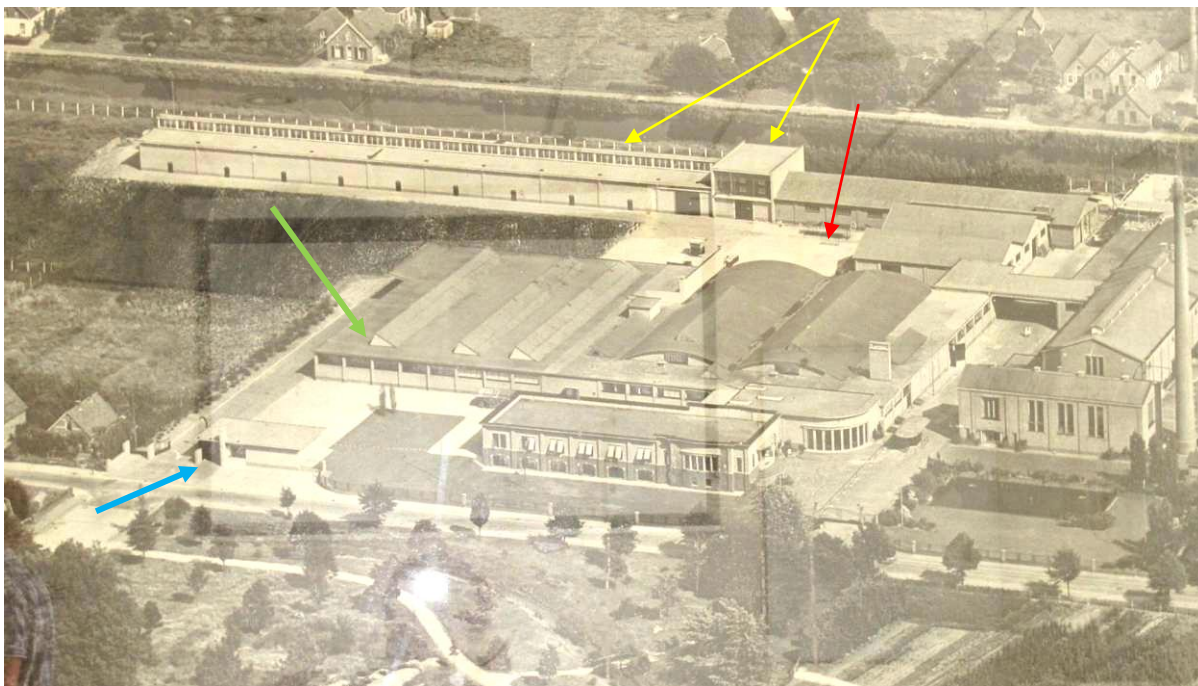

Opnieuw legde dochter Anne Marie (Mieke) Jansen voor het verhuisde bedrijf van haar vader de eerste steen en wel op 27 oktober 1951. Deze steen werd ingemetseld in de gebogen verlopende gevel van een gebouw (gebouw 19) van de Zwitsalfabriek direct rechts van de entree van het kantoorgebouw, waarin haar vader zijn directiekamer had betrokken.

Verdere groei op De Vlijt:

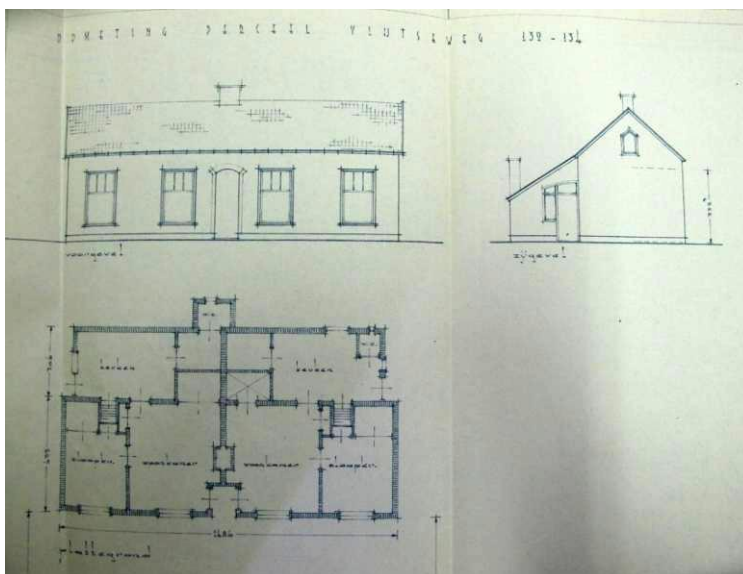
Kort na de algehele overplaatsing van het bedrijf in 1951/52, dat kort daarvoor middels de omvorming tot NV en de beursgang zich meer armslag had verworven, maakte Jansen echt werk van de stijging van aangeleverde voorraden bolkaf. Hij nodigde niet alleen boeren uit, maar stimuleerde de productie van blauwmaanzaad, dat nu ook in de Haarlemmermeer werd geproduceerd en liet in de *Plattelands Post* van 4-9-1952 (pag. 4) een artikel plaatsen onder de titel "Blauwmaanzaadbolkaf, een agrarisch belang". Kort voor het oogsten van het blauwmaanzaad werd dit artikel geplaatst met tips voor een effectieve oogst van het bolkaf naast het blauwmaanzaad door inzet van specifieke machines (zeefkasten) of specifieke afstelling van maaidorsmachines. Hoe dan ook, niet alleen uit Nederland maar ook vanuit het buitenland wist VPF steeds meer bolkaf aan te trekken, waardoor bijgevolg ook de opslag- en verwerkingscapaciteit op het terrein zou moeten worden uitgebreid. Na 1952 stonden de eerste verdere uitbreidingen dan ook vooral in het teken van de bolkaf-opslag en extractie voor de productie van de verdovende middelen. Al spoedig zou het bedrijf daarmee veel meer morfine en aanverwante stoffen gaan produceren dan waar men in eigen land behoefte aan had. Al snel lonkte dus ook de export naar het buitenland. Jansen voelde dat het voor de onderneming een belangrijke periode was en zocht naar wegen om, ook nu het bedrijf een NV was met commissarissen en aandeelhouders, zijn visie op de ontwikkeling ervan als "de ware lijn" er door te drukken. Hoewel hij enerzijds afstand wilde nemen door de directiezetel vacant te maken en zelf hoofdzakelijk als commissaris te opereren, bleek dit voor hem en voor anderen lastig te reguleren. Interim-directeuren hielden het niet lang uit en Jansen dwong zich weer in een dubbelrol als commissaris en directeur, met feitelijk gezien zoveel macht, dat er nauwelijks van een open NV sprake was.

Nadat in 1953 er brand was uitgebroken in de kalfloodsen aan het kanaal, waarbij met name de noordelijke delen van de twee in 1951/52 gebouwde westelijke loodsen van deze drieslag (de oostelijke was al in 1947 gebouwd) vernield waren diende het bedrijf in dat zelfde jaar aanvragen in voor de bouw van nieuwe loodsen met doorgang en kafmaalderij, een langwerpig complex dat in 1954 noordelijk van de oostelijke kalfloods langs het kanaal zou verrijzen.

Detail uit een vogelvluchtfoto uit 1954 waarop op de achtergrond langs het kanaal de dan gloednieuwe kafloodsen en maalderij zichtbaar zijn (gele pijl). De achter de oudere kafloodsen na brand en sloop ontstane ruimte (zie rode pijl) is dan nog niet ingevuld. Verder is inmiddels ook de Zwitsalfabriek in noordelijke richting uitgebreid met een groot doosvormig gebouw met plat dak met drie sheddaken erop (groene pijl. Aan de straat is de tweede entree verschoven in noordelijke richting en is op de plaats van een oude dubbele arbeiderswoning een portiersgebouw en poort gekomen (blauwe pijl). Bedrijfsarchief Diosynth Apeldoorn.

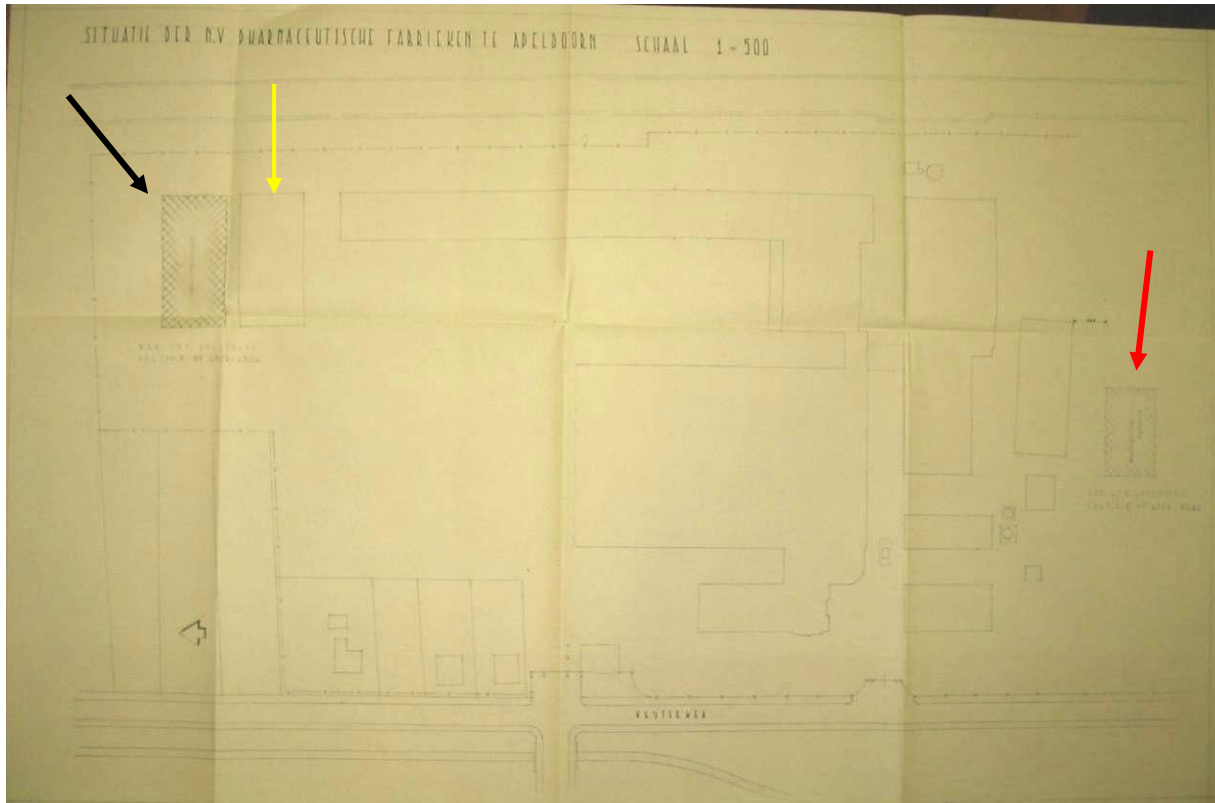
Bij deze ontwikkeling op wat later "terrein Noord" zou gaan heten⁷ zou het niet blijven. In 1954 werd immers ook de Zwitsalfabriek zelf al weer uitgebreid, ondermeer middels een grote doosvormige hal met op het dak drie sheddaken (gebouw 18), terwijl intern verbouwingen plaats vonden in de twee jaar daarvoor gebouwde delen (o.a. aanleg kelder en brandveilig maken van gebouwen 16 en 19). Daarvoor werd ook de tweede entree die direct noordelijk lag van de Zwitsalafdeling (direct naast gebouw 21) verder verschoven in noordelijke richting, waarvoor de oude dubbele woning nog zichtbaar op de vogelvlucht uit 1952 moest wijken. Deze woning maakte plaats voor een portiersgebouw met garage en een nieuwe poort, waarvoor in 1954 vergunning is verleend.

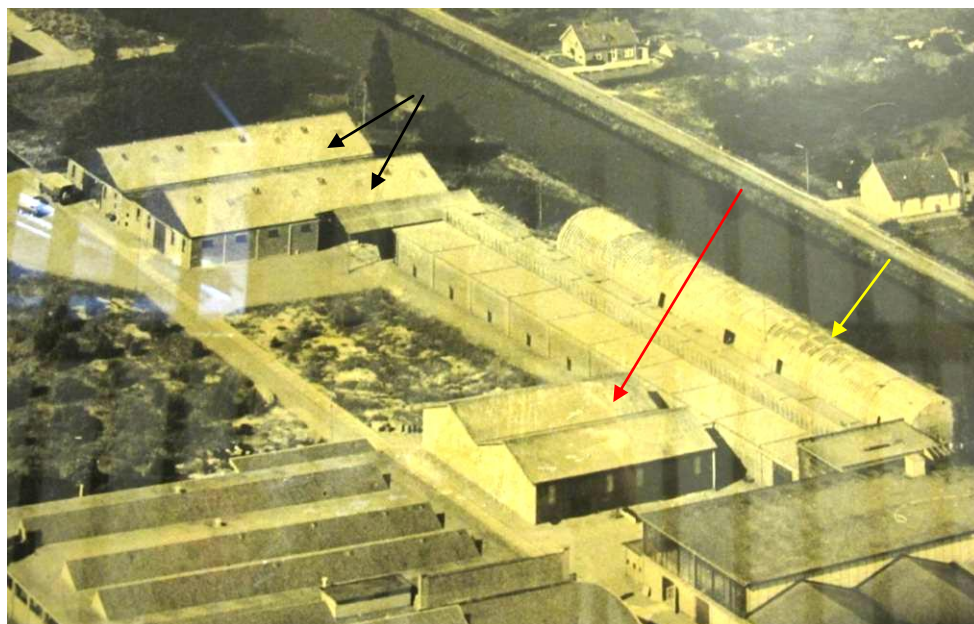
Opmeting van Ten Tuijnte van de dubbele woning aan de Vlijtseweg die plaats maakte voor een portiersgebouw.

⁷ Bij het bedrijf werd en wordt gesproken van noord en zuid om het verschil aan te geven tussen de morfine- en medicijnproductie van VPF hoofdzakelijk op zuid en de cosmetische- en babyverzorgingsproducten Zwitsal, later Grada en Aerofako hoofdzakelijk op noord.

In 1955 en 1956 werden er vervolgens weer loodsen gebouwd noordelijk van de kafloodsen van 1954, opnieuw langs het kanaal (gebouw 3 kafloods in 1956 en gebouw 5 open kapschuur ook wel hangar genoemd). Op zuid was men van plan om zuidelijk van de werkplaatsen (gebouw 45) in 1956 een extractiegebouw toe te voegen. Uiteindelijk bouwde men in 1956 dit gebouw in gewijzigde vorm tegen de oostgevel van de oude fabriek aan. Deze gebouwen zijn zichtbaar op verschillende luchtfoto's. Ze zijn inmiddels met uitzondering van het extractiegebouw (gebouw 37) echter weer verdwenen.

Situatietekening behorende bij de aanvraag in 1956 voor de bouw van een kafloods (zwarte pijl) en extractiegebouw (rode pijl). De kort daarvoor gebouwde "hangar" staat aangeduid met een gele pijl. Archief Diosynth Apeldoorn. Bewerking MAB.

Fragment uiteen vogelvlucht van 1960 waarop gebouw 8 is te zien met noordelijk daarvan gebouw 5 en 4 (zwarte pijlen) en westelijk de gebouwen 6/7 open werkloodsen (Rode pijl). Tussen gebouw 8 en het kanaal staat een langwerpige nissenhut (gele pijl). Bedrijfsarchief Diosynth Apeldoorn. Bewerking MAB

In de tweede helft van de jaren '50 gaat het eindelijk flink voor de wind met de onderneming en men blijft dan ook investeren om de groei enerzijds aan te kunnen en anderzijds verder te bevorderen. In 1957 worden eerst de oude kafloodsen aan de noordzijde uitgebreid, waarbij het gebied dat in 1953 verloren ging weer werd bebouwd terwijl het noordelijke deel van de oudste loods (gebouw 11-13) tegelijkertijd hiermee werd opgehoogd, waardoor een doosvormig gebouw (gebouw 11 en 14a) ontstond met geheel beglaasde bovenbouw met plat dak op een staalconstructie. Kort daarop worden in 1959 en begin 1960 vergunningen aangevraagd voor meerdere gebouwen, die zowel op "zuid" als "noord" neergezet zouden worden. Zo ontstaat op zuid het grote kafloodscomplex (gebouw 47, de drieslag genaamd) en een nieuw extractiegebouw (gebouw 43, ook wel hal 4 genoemd). Op noord ontstaan twee open loodsen (gebouw 6-7) westelijk van de kafloodsen uit 1954 (gebouw 8). Deze zijn inmiddels weer gesloopt. Noordelijk van de poort met portiersgebouw van 1954 ontstaat een rechthoekige vleugel onder zadeldak, met een dan nog geheel open oostgevel (verpakkingsmagazijn, gebouw 24). Voorts wordt hier tegen de noordelijke kavelgrens aan een magazijn (gebouw 1) gebouwd dat vergelijkbaar is met het verpakkingsmagazijn, maar dan iets groter. Het krijgt aan weerszijden grote overkappingen (open laadruimtes) waarvan de oostelijke (gebouw 2) behouden is gebleven. In 1962 wordt nog een kleine kantine (gebouw 23) gebouwd tegen de zuidgevel van de verpakkingsloods (gebouw 24). Om de alsmaar uitdijende fabriek effectief van (stoom)energie te kunnen voorzien breidt men in 1960 ook het ketelhuis uit, door toevoeging van een nieuwe beuk onder plat dak tegen de westgevel van het oude ketelhuis, waardoor het vloeroppervlak hiervan verdubbelde.⁸ In het ketelhuis werd een derde, nieuwe ketel van Stork-Hengelo geplaatst. Er bleef zelfs ruimte over voor een vierde ketel. Ook de achter het ketelhuis gelegen gelegen trafo (gebouw 30) wordt aan de oostzijde uitgebreid. Al deze gebouwen komen van de tekentafel van huisarchitect en commissaris Christiaan Ten Tuijnte. Hiermee komt aan de bouwwoede van de dan nog zelfstandige NV VPF/Zwitsal onder leiding van Jansen een einde.

Vogelvluchtfoto vanuit het zuid-oosten uit 1961. Rechtsboven is op het noordelijke terrein de opslag van bolkaf zichtbaar onder plastic zeilen (witte iglo's). De opslag op dit deel van het terrein kwam niet vaak voor. Meestal werden de voorraden die niet in de loodsen pasten opgeslagen op het zuidelijke deel van het terrein. De grote drieslag (opslagloodsen voor bolkaf, gebouw 47) links op de voorgrond en hal 3 (extractiegebouw nr. 43) midden op de foto zijn dan nog maar een jaar oud, duidelijk te zien aan de lichte geveltint. Langs het kanaal op de voorgrond is de lange aan- en afvoerband op palen zichtbaar voor het bolkaf. Onder deze band werden langs het kanaal de hopen afval van het verwerkte bolkaf gedumpt, die weer op schepen werden geladen als meststoffen. Archief CODA

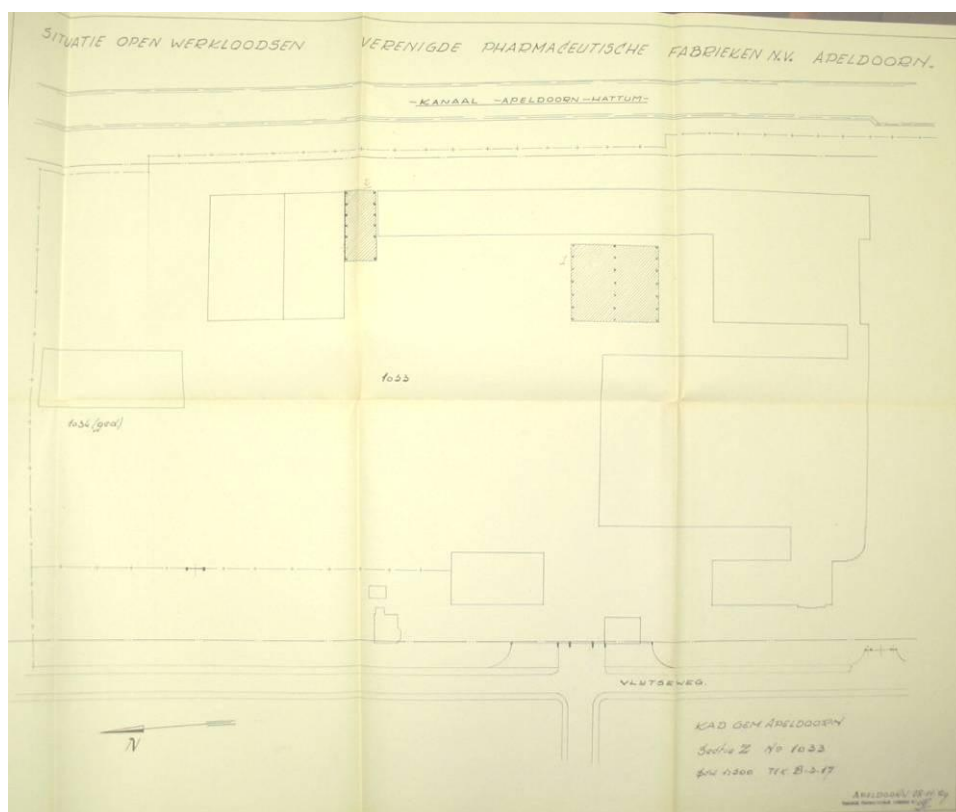
⁸ Aan deze uitbreiding van het ketelhuis werd door de Nieuwe Apeldoornse Courant van 27-12-1960 uitgebreid aandacht besteed onder de titel "Modern ingericht ketelhuis van , Zwitsal' in gebruik genomen". Op het ketelhuis werd de bij het jubileum van januari 1960 door het personeel geschonken neonverlichting met de Zwitsalletters binnen een Zwitsers kruis geplaatst.

Uitvergroot gedeelte van de foto uit 1961 van het noordelijke deel van het terrein. Op het hier nog braakliggende terrein aan de zijde van de Vlijtseweg zouden in 1969/70 de gebouwen van de aerosol (Aerofako)fabriek gaan verrijzen, waarbij dus ook de nog overgebleven huizen aan de Vlijtseweg zouden verdwijnen.

Vogelvluchtfoto uit 1962 vanuit zuid-westelijke richting, waarop het dan inmiddels tot een indrukwekkend complex uitgegroeid geheel goed zichtbaar is. In tegenstelling tot de situatie in 1961 is de bolkaaf hier opgeslagen onder plastic zeilen op de zuidelijke rand van het perceel, die uiteindelijk onbebouwd zou blijven. Daarboven is de grote drieslag (nieuwe bolkaafloodsen) te zien. Direct noordelijk hiervan was een derde entree aangelegd vanaf de Vlijtseweg. Voor deze drieslag stonden toen aan de Vlijtseweg nog twee huizen, die later ook zijn gesloopt. Bedrijfsarchief Diosynth Apeldoorn.

Situatietekening uit november 1959 waarop de toen geplande open werkloodsen aangegeven staan rond de langwerpige kafloodsvleugel (gebouw 8). Deze loodsen zijn inmiddels weer gesloopt, maar nog wel goed zichtbaar op ondermeer de luchtfoto's uit 1961 en 1962. Bedrijfsarchief Diosynth Apeldoorn.

1960: Zwitsal en VPF bestaan 40 jaar.

Op 15 januari 1960 werd het 40-jarige jubileum van de onderneming van C. Jansen uitbundig gevierd. Naast de heer Jansen en zijn vrouw, waren ook zijn dochter A. Prins-Jansen en de heer Prins en de commissarissen mr. T. Vroom, Chr. Ten Tuynte en dr. A. Prevoo uit Amsterdam aanwezig. Er werden toespraken gehouden door ondermeer adjunctdirecteur D. Kerkmeer, D. Zalm, vertegenwoordiger van het bedrijf van de Turkse vestiging, commissaris Ten Tuynte en natuurlijk Jansen zelf. Jansen bood het personeel een extra week salaris en een vijzel met daarop de jaartallen 1920-1960 aan. Verder mocht het gehele personeel op 4 februari in theater Tivoli de opvoering van "Sissie" bijwonen, uitgevoerd door de Hoofdstad Operette. De receptie werd gehouden in hotel 'De Keizerskroon' en ook de burgemeester mr. A.L. des Tombe maakte daar zijn opwachting.⁹

Ook toonde Jansen sociale bewogenheid door een gift van FL 1.000, -- aan het Rampfonds voor Oostzaan. Deze ramp betrof een watersnoodramp waarbij het Tuindorp Oostzaan onder liep. Het was de grootste watersnood in ons land na de Watersnood van 1953. Door een dijkdoorbraak in zijkanaal H van het Noordzeekanaal overstroomde de Amsterdamse wijk Tuindorp-Oostzaan in de ochtend van 14 januari 1960, precies een dag voor het Zwitsal-jubileum. Uiteraard kreeg de steun van Zwitsal aan het Rampfonds veel bijval onder de genodigden. Het personeel schonk aan het bedrijf het Zwitsallogo in neonletters, voor plaatsing op de fabriek. Bij de oplevering van de uitbreiding van het ketelhuis later dat jaar zou deze neonbelettering op het dak worden geplaatst, midden boven de naar de Vlijtseweg gekeerde gevel.

1964: Fusie met Zwanenberg/Organon

Om in de nabije toekomst de concurrentie op adequate wijze het hoofd te kunnen bieden besefte Jansen dat samenwerking met andere grote ondernemingen niet langer is uit te stellen. Gesprekken vinden plaats over een fusie met de Osse gigant Zwanenberg Organon. In feite is er geen sprake van

⁹ Diverse kranten waaronder de Gelderlander (editie 16-1-1960) en de Nieuwe Apeldoornse Courant (editie 15-1-1960) besteden aandacht aan het jubileum en de gift van Zwitsal aan het Rampfonds Oostzaan.

een fusie, maar neemt Zwanenberg-Organon NV VPF/Zwitsal over voor bijna 9 miljoen gulden. Voor de aandeelhouders van Zwitsal, die de laatste jaren getergd waren door koersdalingen en moeizame communicatie met Jansen, was er eindelijk goed nieuws. De overname betekende voor hen een grote koerswinst. Ten tijde van de overname bestond VPF/Zwitsal uit twee afdelingen; de productie van alkaloiden (morfine codeïne, narcotine, veredelingsprodukten daarvan en hun zouten in bulk- en spécialitévorm) en de Zwitsalfabrieken (babyverzorging in poeder, zeep, zalf en olie, huid- en wondzalven, hoestpreparaten, pijnstillers en pleisters en verbanden). Zwanenberg-Organon vervaardigde zelf ook geneesmiddelen, waardoor deze pakketten goed aansloten, terwijl het bedrijf voorts zich op de productie van cosmetica had begeven, nadat in 1963 maar liefst 50% van de aandelen van het Amsterdamse Boldoot had verworven.¹⁰ Ten tijde van de overname werkten in Apeldoorn 175 mensen bij VPF/Zwitsal. Jansen, inmiddels 72 jaar oud, trad af als directeur, maar werd wel commissaris en adviseur van het Apeldoornse deel van de gefuseerde onderneming. Omdat Organon in 1964 ook de NV Nederlandse Cocaïnefabriek te Amsterdam had overgenomen kon Apeldoorn nog verder groeien op het terrein van de narcoticasector. Later in de jaren '60 was men verantwoordelijk voor 15-20% van de wereldproductie in opiaten!

De locatie van het bedrijf Organon in Apeldoorn was gespecialiseerd in de productie van grondstoffen voor de geneesmiddelenindustrie. De hoofdlocatie in Oss verwerkte het geproduceerde bulkmateriaal tot receptplichtige medicijnen. Jaarlijks voerde Organon/Akzo in Nederland in meer dan honderd reactieketels vele verschillende reacties uit. De inhoud van die ketels varieerde van honderd tot vijfduizend liter. Per reactie werden tien tot enkele honderden kilo's grondstof ingezet. De weg van grondstof naar eindproduct kon uit meer dan dertig reactiestappen bestaan. Een reactiestap kon één tot meerdere dagen in beslag nemen. Via de chemische productiemethode maakte men in Apeldoorn bijvoorbeeld tot voor kort antidepressiva en pijnstillers.

Geschiedenis van Zwanenberg-Organon tot aan de overname¹¹

De geschiedenis van het bedrijf Zwanenberg-Organon voert terug tot 1887 toen Saal van Zwanenberg, telg uit een geslacht van vee- en vleeshandelaren, in Oss een exportslachterij begon onder de naam 'Zwanenberg Slachterijen en Fabrieken'. Deze slachterij breidde uit met tal van nevenactiviteiten voor de verwerking van bijproducten, zoals een kuiperij, een vetmelterij, een bacon- en darmenzouterij, een bloeddrogerij voor bloedworst en een fabriek die varkensharen verwerkte tot borstels. Dit geheel werd uitgebreid met een margarinefabriek, een raffinaderij voor dierlijke oliën en vetten, en daarnaast ook fabrieken voor ijs, zeep, en conserven. De fabrieken voor margarine, olie, vet en zeep werden reeds in 1929 overgenomen door Unilever. De overgebleven vleessector maakte nog een hele evolutie door alvorens ze in 1970 aan Unilever werd verkocht.

Bij Zwanenberg bestond de wens om het slachtafval uit de Zwanenberg fabrieken nuttig te gebruiken. Er bestond reeds een vermoeden dat zich in dierlijke organen een aantal medisch nuttige stoffen zouden bevinden. Het was echter niet bekend hoe deze stoffen konden worden geïsoleerd. In 1921 werd in Canada door de onderzoekers Banting en Best ontdekt hoe men uit de alveesklier van dieren insuline kon winnen. Hierop richtte Saal van Zwanenberg in 1923 Organon op als dochtermaatschappij van Zwanenberg. In samenwerking met de chemici Ernst Laqueur en Jacques van Oss werd een manier gevonden om uit de alveesklier van geslachte varkens het middel insuline te extraheren op industriële schaal. Dit eerste product van Organon was een unicum in de wereld. Aanvankelijk gebruikte men alveesklieren van varkens. Daarbij had men zeer veel materiaal nodig voor een klein beetje insuline. Toen echter ontdekt werd dat de alveesklier van nuchtere kalveren een veel hoger gehalte aan insuline bevatte, werd overgegaan op deze grondstof: bevroren alveesklieren van runderen werden voortaan uit Argentinië geïmporteerd.

In 1924 kwam ook het product 'Ovarnon' op de markt, dat gewonnen werd uit eierstokken van paarden. Deze bevatten het hormoon oestrogeen dat gebruikt werd voor vruchtbaarheidsverhogende middelen en tegen overgangsklachten. Later gebruikte men ook urine van zwangere vrouwen, waaruit de actie 'Moeders voor Moeders' is voortgekomen. Ook werd urine van drachtige paarden als grondstof gebruikt. Een reeks producten werd ontwikkeld, waaronder grondstoffen voor de

¹⁰ Uiteraard kwam de overname ruimschoots in de grote dagbladen aan bod, waaronder De Telegraaf (editie 27-6-1964), NRC, Trouw en Algemeen Dagblad (alle edities van 26-6-1964)

¹¹ De gegevens over de geschiedenis van Zwanenberg Organon zijn afkomstig van internet (website: [nl.wikipedia.org/wiki/Organon_\(multinational\)](http://nl.wikipedia.org/wiki/Organon_(multinational)))

procesindustrie, voor huishoudelijke toepassingen, cosmetica en farmacie. Een van de farmaceutische producten was 'Pernaemon' tegen bloedarmoede.

Met Van Zwanenberg als commercieel directeur, en Laqueur als wetenschappelijk leidinggevende groeide Organon uit tot een internationaal bedrijf, dat in 1934 al in 40 landen was vertegenwoordigd door verkooporganisaties. Het bedrijf stond bekend onder de naam Zwanenberg Organon, waarmee de combinatie van slachterij en farmaceutische fabriek werd bedoeld.

Er ontstond een nieuw bedrijfsonderdeel, Diosynth, dat ook voor derden grondstoffen voor geneesmiddelen ging maken. Duistere jaren bracht de Tweede Wereldoorlog, waarbij de voor het merendeel Joodse directieleden zwaar werden vervolgd door de nazi's. Een aantal leden van de familie van Zwanenberg kwam om in vernietigingskampen, anderen konden naar Engeland vluchten. Het bedrijf werd door de nazi's overgenomen en moest voor de bezetter produceren. Een aantal joodse medewerkers werd door de nazi's weggevoerd en vermoord.

In 1953 kreeg het bedrijf het predicaat 'Koninklijke' en werd dus Koninklijke Zwanenberg Organon (KZO, later ook wel KZO1 genaamd, om het te onderscheiden van het mede uit KZO1 gevormde Koninklijke Zout Organon). De naoorlogse periode bracht overnames en groei met zich mee. Dit betrof het bedrijf Chefaro, dat drogisterij-artikelen maakte, en allerlei bedrijven in de huishoudelijke sector, zoals Loda, Echefa en de Glimfabriek, die schoonmaakmiddelen vervaardigde. Verder werden Anton Hunnik en California Soepen overgenomen, en ook de Fina-fabrieken. Deze expansiestrategie was er op gericht om, in een wereldwijd proces van concentratie van bedrijven, zelf niet overgenomen te worden. Van belang was ook de overname van Intervet, een fabrikant van diergeneesmiddelen ('vet' staat voor 'veterinair'). Verdere overnames betroffen Boldoot in 1963, terwijl in 1965 ondermeer Kortman & Schulte en Noury & van der Lande werden ingelijfd.

1969: Bouw van de Aerosolfabriek op “Noord”

Onder de directie van ir. J.P.H. Nieuwerkerke en C.J. Kloet werd de nog maar kort daarvoor gefuseerde onderneming samen met de andere vestigingen van KZO 1 overgenomen door wereldconcern AKZO. In Apeldoorn, waar op dat moment 300 man in dienst was, werkte men tussen 1964 en 1969 aan de verdere opbouw van de aerosol/farmaceutische cosmetische fabriek (Aerofako) waardoor er nogmaals 100 man personeel nodig zou zijn. De uitbreiding van Aerofako, de Aerosolfabriek, was de opvolger van de in 1969 door brand verwoeste fabriek in Barneveld. In 1968 was al de NV Aerochem toegevoegd waar vooral verzorgings- en onderhoudsprodukten voor automobielen werden vervaardigd. Een nieuw produkt van deze tak was “Finilec” een bandenreparatiemiddel. In 1969 diende men aanvragen in voor een aantal nieuwe gebouwen, bestaande uit gebouw 50 (verpakkingshal), gebouw 51 (afvulhal) gebouw 52 (menghal), gebouw 53/54 (kleed- en wasruimten bij de hallen) en de magazijnen (gebouw 56 en 57), bijeen gevoegd in twee clusters op het noord-westelijke deel van het terrein. Voor de ontwerpen tekende dit keer de Technische Dienst van NV VPF, omdat het bedrijf in 1965 met de dood van Chr. Ten Tuynte, niet alleen haar commissaris, maar tevens ook bedrijfsarchitect was verloren. De gebouwen werden in gebruik gesteld in 1970, het jaar waarin op 15 januari de oude NV VPF/Zwitsal haar 50 jarig jubileum vierde, opnieuw met een receptie in de Keizerskroon.¹² Opnieuw werd het personeel de gelegenheid gegeven om een operette (die Zirkusprinzessin van Emmerich Kallmann) bij te wonen, opgevoerd door wederom de Hoofdstad Operette op 17 januari in theater Orpheus. Met de opening van de aerosolfabriek in 1970 was het belangrijkste deel van de thans nog bestaande historische bebouwing op het terrein aan de Vlijtseweg gerealiseerd. Daarna zouden nog slechts toevoegingen aan ondermeer de oude fabriekshal (gebouw 32-36), en verspreid op het terrein kantoortjes, garages, een gasdrukregelgebouwtje een loods en dergelijke worden toegevoegd, waarbij men zich niet meer baseerde op de door Ten Tuynte ontwikkelde architectuur.

Nadat de Aerosolfabriek was geopend bleek het noodzakelijk om de kantine- en kleedvoorzieningen op peil te brengen met de gegroeide onderneming. Hiervoor werd niet een nieuw gebouw neergezet, maar werd besloten tot de ombouw van het oorspronkelijk in 1959/1960 naar ontwerp van Ten Tuynte

¹² De gegevens over de Aerosolfabriek en het jubileum zijn afkomstig van artikelen in de Nieuwe Apeldoornse Courant editie 16-1-1970 onder de hoofdtitel “NV Verenigde Pharmaceutische fabrieken 50 jaar” Hier werd ook een artikel opgenomen met een interview met grondlegger C. Jansen, op dat moment 77 jaar oud.

gebouwde halfopen verpakkingsmagazijn, ten noorden van de portiersloge. Hieraan was aan de zuidzijde in 1962 al een kleine kantine gebouwd, maar in 1970 besloot men naar plannen van architectenbureau Hebly uit Winterswijk ook het verpakkingsmagazijn zelf tot kantine om te bouwen. Op de noordgevel kwam aan de binnenzijde, prominent aan het einde van de grote kantinezaal een muurschildering, met als centraal thema de produktie van Alkaloiden uit bolkaf, vervaardigd door de Apeldoornse kunstenaar Eelke Everhardus (Harry) Meek. De schildering was een geschenk van Cor Jansen zelf.

Eelke Everhardus (Harry) Meek (Assen, 11 februari 1922) is een bekende Nederlandse schilder, tekenaar, glas-in-loodkunstenaar en beeldhouwer.¹³ De in Assen geboren Meek ontving zijn kunstopleiding aan de Rijksakademie van beeldende kunsten in Amsterdam. Vanaf 1958 is hij als kunstenaar gevestigd in Apeldoorn. Hij was daar eveneens werkzaam als docent aan het Christelijk Lyceum. Meek is verantwoordelijk voor vele kunstwerken in en rond Apeldoorn: sculpturen, wandplastieken, muurschilderingen, mozaïeken, wandkleden en orgelfronten in scholen, kerken en bedrijfspanden, waaronder de Zeppelin Nettenfabriek uit 1955 en dus ook de schildering in de kantine van Diosynth uit 1970.

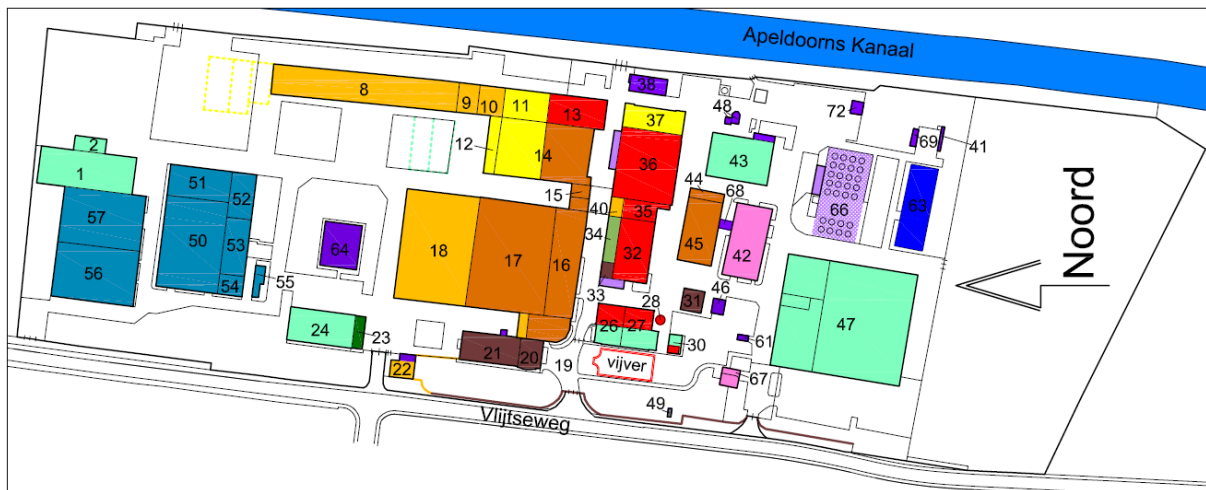

De muurschildering van Harry Meek uit 1970 op de noordwand van de kantine (gebouw 24). Foto MAB 2011

Wandschildering in de Zeppelin Nettenfabriek uit 1955

¹³ Gegevens zijn afkomstig van nl.wikipedia.org/wiki/Harry_Meek

■ 1947	■ 1962
■ 1950	■ 1969/1970
■ 1951/1952	■ 1974, 1977 en 1978
■ 1953/1954	■ 1989
■ 1955/1956	■ 1990/2000
■ 1957	■ na 2000
■ 1959/1960	■ XXB (niet exact bekend)
 inmiddels gesloopt	
 inmiddels gesloopt	

DATERINGEN

Plattegrond van het Diosynth-complex met de dateringen en gebouwnummers van de gebouwen en elementen. (bewerking MAB)

Links: Het Kanaal met links Kanaal-Noord en rechts het Diosynthcomplex in de jaren '70. Foto: H. Rozie (www.oud-apeldoorn.nl)

Rechts: Het Kanaal met rechts Kanaal-Noord en links het Zwitsal/Diosynthcomplex in de jaren '70. Duidelijk zichtbaar is de op palen geplaatste aan en afvoerleiding van het bol kaf en het na extractie weer op hopen onder de leiding gestorte afval van de bol kaf, dat als meststof werd getransporteerd naar het de tuinbouwgebieden in het westen Foto: H. Rozie (www.oud-apeldoorn.nl)

Verdere fusies, opsplitsingen en overnames van KVO 1 en AKZO¹⁴

In 1967 fuseerde het bedrijf met Koninklijke Zout Ketjen tot Koninklijke Zout Organon, waarna verdere overnames volgden, en Organon zich ontwikkelde tot een zeer groot bedrijf met researchfaciliteiten in 5 landen, productiefaciliteiten in 15 landen en verkoopkantoren in 50 landen. Met een afzetmarkt van meer dan 100 landen was Organon het grootste farmaceutische bedrijf dat in Nederland gevestigd was. Vestigingen zijn er in Oss, Schaijk, Apeldoorn en Boxtel, met in totaal 5000 medewerkers, waarvan 4500 in Oss. Wereldwijd zijn er 14000 medewerkers (stand 2007). In 1969 ging Koninklijke Zout Organon op in het AKZO concern. Dit stootte in 1970 de vleesactiviteiten af. Deze werden verkocht aan Unilever, dat ze in 1996 weer doorverkocht aan "Van der Laan", een familiebedrijf uit Almelo. In 1981 kwam de anticonceptiepil 'Marvelon' op de markt, terwijl Chefaro de

¹⁴ De gegevens over de verdere geschiedenis van Zwanenberg Organon zijn eveneens afkomstig van internet (o.a. website: [nl.wikipedia.org/wiki/Organon_\(multinational\)](http://nl.wikipedia.org/wiki/Organon_(multinational)))

zwangerschapstest 'Predictor' uitbracht. Onder leiding van AKZO werd de Zwitsallijn gemoderniseerd en verder uitgebreid. Het fotootje van Miek Jansen werd omgevormd tot een gestileerd baby-hoofdje met krul op de kruin. De verpakkingen kregen de kenmerkende gele kleur met in oranje het logo. Het produkt Zwitsal zou later worden overgenomen door Sara Lee.

De vanaf de jaren '70 vernieuwde verpakkingen van de Zwitsal-lijn, hier weergegeven in de jongste versies. Bron: www.zwitsal.nl

Ondanks de overname, eerst door Organon, en daarna door AKZO bleef Cor Jansen betrokken bij het bedrijf als commissaris/adviseur. Jansen woonde lange tijd in de fraaie villa aan de Oranjelaan 2, door hem Helvetia gedoopt, naar zijn geliefde Zwitserland, waar in feite de gehele bedrijfshistorie van Zwitsal was begonnen. Deze villa is gebouwd in 1927 naar een ontwerp van de architect J.H. Klosters. Opdrachtgever was Johannes Albertus Mensink die ook een ontwerp had laten maken door de architect Prins. In 1950 verkocht Mensink de villa aan Cor Jansen. De villa is nog altijd in handen van de nazaten van de familie Jansen.

Cor Jansen bleef tot op het laatst actief bij "zijn" bedrijf verbonden, tot aan zijn dood op 16 juli 1975. Cor Jansen was 83 jaar geworden. Aan zijn dood werd door middel van een artikel onder de titel "Dood van C.J. Jansen: afscheid van een groot zakenman" in de Nieuwe Apeldoornse Courant aandacht geschonken. Uit dit artikel blijkt dat Jansen ook een groot stimulator van sport (met name voetbal) was en dat hij naast een lidmaatschap van voetbalclub Robur et Velocitas ook in de jaren '30 voorzitter is geweest van de toenmalige Gelderse Voetbal Bond, die later opging in de KNVB. Zowel voor de KNVB als GVB floot hij in Apeldoorn en omgeving ook vele voetbalwedstrijden.

De villa Helvetia van Cor Jansen aan de Oranjelaan 2

In 2001 werd Chefaro (bekend van o.a. Predictor en Davitamon) overgenomen door het Belgische bedrijf Omega Pharma. In datzelfde jaar werd Organon Teknika te Boxtel overgenomen door het Franse bedrijf bioMérieux uit Lyon, dat gespecialiseerd is in diagnostische producten, zoals AIDStesten. Het veel kleinere Diosynth, dat onder andere 'Moeders voor moeders' leidde, bleef te Boxtel, maar men verwachtte dat het zou sluiten als technologische ontwikkelingen de inzameling van urine overbodig zouden maken. De farmaciebedrijven, met honderd medewerkers, zouden uiteindelijk verhuizen naar Oss.

In 2002 werd een gedeelte van het hoofdkantoor van Organon verplaatst van Oss naar Roseland, New Jersey in de Verenigde Staten, omdat zich daar het centrum van de wereldwijde farmaceutische industrie bevond. In 2007 maakte de algemeen directeur en oud D66-politicus Hans Wijers van moederbedrijf AkzoNobel bekend de dochter 'Organon BioSciences' af te splitsen en als zelfstandige onderneming naar de beurs te brengen. De geplande beursgang op 27 maart 2007 ging echter niet door. Op het laatste moment was namelijk een akkoord bereikt met het Amerikaanse Schering-Plough, dat Organon voor 11 miljard euro heeft gekocht. De officiële overname heeft in november 2007 plaatsgevonden. In 2009 is Schering Plough gefuseerd met land- en branchegenoot Merck & Co., en voert sindsdien internationaal de naam Merck Sharp & Dohme (MSD).

In 2010 was MSD voornemens om 2.175 werknemers in Oss te ontslaan. De research- en ontwikkelingsafdeling, waar 1.100 mensen werken, zou komen te vervallen en overgeplaatst worden naar het buitenland. Slechts een productiebedrijf voor vrouwenmedicijnen zou in Oss overblijven. Dit alles zou een zware slag voor de regio Oss betekenen. Op 1 augustus 2010 keerde naast de Centrale Ondernemingsraad ook de Raad van Commissarissen zich tegen de sluiting, omdat dit niet in het belang van het bedrijf werd geacht. Begin september 2010, nadat de Ondernemingsraad en de Raad van Commissarissen naar de Raadkamer waren gestapt, zijn MSD en beide partijen overeengekomen achter gesloten deuren te zoeken naar een oplossing voor de impasse. Tegelijkertijd ging een taskforce aan de slag om te kijken of een Life Science Park kans van slagen heeft. Op 1 januari 2011 zou het resultaat bekend worden, maar dit bleek niet haalbaar en werd de datum verschoven naar 15 februari 2011. Voor de Apeldoornse vestiging van MSD/Schering Plough zou in het vervolg op Organon Oss het doek vallen in 2011. Een groot deel van het personeel is hier ontslagen. Inmiddels is vrijwel het gehele bedrijfsterrein aan de Vlijtseweg ontmanteld en zal het geheel voor herontwikkeling worden overgedragen aan de gemeente Apeldoorn. Hiermee is in Apeldoorn definitief een einde gekomen aan het vermaarde bedrijf van farmaceutisch pionier Cor Jansen.

Cor. Jansen op een archieffoto uit de krant (links) en zijn dochter A.M Prins Jansen in 2007 bij de door haar in 1951 gelegde stichtingsteen in gebouw 19 Foto Stichting Apeldoornse Monumenten (rechts)

Recente vogelvluchtname van het Diosynthcomplex gezien vanuit het zuidwesten. Coll. Diosynth

De Huisarchitect van Zwitsal/VPF: Christiaan Ten Tuynte

De Apeldoornse architect Chris Ten Tuynte bouwde vanaf 1932 voor ondernemer Cor Jansen aan zijn gestaag groeiende fabriek, eerst aan de Floralaan en Deventerstraat en vanaf 1946 tot en met 1962 aan de Vlijtseweg. Zijn verbintenis als huisarchitect van Zwitsal/VPF heeft dus 30 jaar geduurd. Daarnaast was hij vanaf de omvorming van het bedrijf tot een NV ook als commissaris bij het bedrijf betrokken geraakt, mede dankzij zijn vruchtbare samenwerking met Jansen. Tot aan de fusie met Zwanenberg Organon was het bedrijf dus een heuse Apeldoornse onderneming, gesticht door een Apeldoornse ondernemer en van architectuur voorzien door een Apeldoornse architect. Ten Tuynte stierf een jaar na de fusie in 1965.

Met collega's als G.W. van den Beld, A.H. Wegerif en de verschillende architecten uit de familie Heuvelink speelde hij een belangrijke rol in de Apeldoornse bouwpraktijk van de 20ste eeuw. Hij was een zoon van Willem ten Tuynte die in Apeldoorn eveneens als bouwkundige actief was. Chris ten Tuynte bezocht in Apeldoorn de ambachtsschool en studeerde vervolgens aan de MTS in Utrecht. In 1920 vestigde hij zich weer in Apeldoorn als zelfstandig architect. Hij ontwierp vooral landhuizen en villa's, ondermeer in de Parkenwijk, maar ook buiten Apeldoorn (Aerdenhout, Ede enz.). Verder richtte hij zich op utiliteitswerken en winkelhuizen. In Apeldoorn ontwierp hij verschillende bedrijfsgebouwen. Enkele ontwerpen van zijn hand zijn de twee uit 1933 daterende blokken met middenstandswoningen aan de Hoofdstraat 222-232 en het tussen deze straat en de Roggestraat gelegen ruim opgezette fabriekscomplex van Frowijn/ACEC uit 1952-1954. Van na de oorlog is verder ook een ontwerp voor een kantoor en magazijn van de Apeldoornse KNV Industrie NV bekend (1960-1962).

Opgekomen in het Interbellum, werkte Ten Tuynte in aanvang vooral in een mengvorm van Nieuwe Zakelijkheid en traditionalisme, vooral tot uiting komend in zijn villa-ontwerpen in ondermeer de Parkenbuurt en Indische Buurt. In zijn ontwerpen voor de industrie- en utiliteitsbouw combineerde hij vanaf omstreeks 1940 vaak het modernisme met elementen van de traditionele Delftse School (in populaire termen ook wel aangeduid met Shake-Hands stijl, als aanduiding van het samensmelten van modernisme met traditionalisme). Ook zijn invloeden van het werk van ondermeer architect Dudok herkenbaar, met name in de behandeling van het metselwerk. Daarbij combineerde hij strakke

vensters met ijzeren ramen met betonmlijstingen, betonnen dakoverstekken en gevels met verzorgd metselwerk in baksteen, veelal met een trasraam in donkere bruin/rode steen en opgaand werk in geel/bruine steen, veelal gemetseld in kettingverband met zogenaamde Dudok-voegen. In constructieve zin heeft hij met name voor Zwitsal/VPF veel geëxperimenteerd. Zo paste hij betonskeletbouw toe met betonnen vakwerkliggers en spanten van nv. Schokbeton en dakplaten met cassetten van Bimsbeton. Verder werkte hij met betonnen balken en bimsbeton cassetten-platen, maar ook met stalen vakwerkliggers op stalen stijlen, en stalen vakwerkspanten en vakwerkboogspanten. Voor de eerste kafloods (gebouw 13) en iets later voor de werkplaats (gebouw 45) hanteerde hij juist weer houten vakwerkspanten. Sommige bouwdelen kregen platte daken met geheel glazen bovenbouwen (gebouw 43 en 11), andere panden behielden hellende daken.

De betonnen vakwerkliggers en spanten werden met name toegepast bij de meer representatieve gebouwen uit de eerste reeks, te weten de alkaloïdenfabriek (gebouw 32,35,36) en ketelhuis (oude deel van 26/27) van 1946-47, terwijl voor de toen ook gebouwde eerste kafloods (gebouw 13) nog met houten spanten werd gewerkt. Opmerkelijk is dat de betonnen spanten tien jaar later nog een keer terugkeren, en wel in het in 1957 gebouwde magazijn (gebouw 24), later verbouwd tot kantine. Waarschijnlijk heeft hij voor de opslaggebouwen zoals de kafloodsen uit 1951/52 (gebouw 14) en de grote drieslag (gebouw 47) inmiddels algemeen aanvaarde stalen constructies met vakwerkspanten gebruikt vanwege kostenbesparende redenen. Opmerkelijk is echter dat de Zwitsalfabriek uit 1952 (gebouw 17) ook stalen (boog)spanten kreeg met een houten gebogen dak. Of hierbij ook kostenoverwegingen een rol speelden is niet duidelijk! In ieder geval moeten we rekening houden met het feit dat kort na de Tweede Wereldoorlog de productie van bouwmaterialen maar moeilijk weer op gang kwam en het soms lastig was om aan specifieke materialen zoals betonnen spanten en balken te komen, waardoor men teruggreep op meer traditionele materialen. Ook zijn sommige nieuwe bouwsystemen wegens gebrek aan belangstelling ondermeer door betere, of goedkopere alternatieven, soms maar kort op de markt geweest. Daarnaast speelde de functie van een gebouw mede een rol in de keuze voor een bouwtype en constructie. Bij het jongste extractiegebouw (gebouw 43) was vooral hoogte gewenst waardoor Ten Tuynte hier, mede voor daglichtvoorziening een geheel in staal en glas uitgevoerde bovenbouw realiseerde.

Zicht op de betonnen vakwerkspanten van NV Schokbeton in de kap boven de middenbeuk van het driebeukige gedeelte van de Alkaloïdenfabriek uit 1946/47. De dakvlakken bestaan uit bimsbeton-cassettenplaten Een dergelijke constructie kreeg ook het oudste deel van het ketelhuis, maar ook het jongere verpakkingsmagazijn (latere kantine, gebouw 24) uit 1959. MAB 2011

Eén van de twee grote beuken van de Zwitsalfabriek (gebouw 17) uit 1951/52 met stalen boogspanten met daarop houten gordingen en een sheddakvormige lichtstraat op de nok. MAB 2011

Het in staalskeletbouw met stalen kolommen (H-balken), stalen vakwerkliggers en gordingen uitgevoerde halvormige deel van de voormalige kafloodsen (gebouw 14a), ontstaan in 1955/56, na een brand en verwoesting van het noordelijke deel van de oudere loodsen in 1953. MAB 2011

De staalconstructie met stalen kolommen (H-balken) en vakwerkspanten met daarop houten gordingen en beschoot van het zuidelijke deel van de dubbele kaffloosden uit 1951/52 die de brand van 1953 overleefden. MAB 2011

Eén van de hallen van gebouw 8 uit 1953/54 met een constructie bestaande uit betonnen kolommen met betonnen liggers met daarop cassettenplaten van bimsbeton. Midden op het dak staat een lichtstraatachtige opbouw waarin een transportleiding was opgenomen met pijpen voor lozing in elke ruimte (gele pijl) MAB 2011

Een selectie van overige architectuur van Chris Ten Tuynte in beeld

*Koppellaan 4 Indische Buurt. Chr. Ten tuynte 1924 Zwolseweg 526 Wenum/Wiesel 1928 Chr. Ten Tuynte
www.parkenbuurt.nl en MAB*

*Canadalaan 2. (1928), Billitonlaan 20 (1935), Oranjelaan 7 (1924), ontwerper Chr. Ten Tuynte.
www.parkenbuurt.nl en www.indischebuurt.nl)*

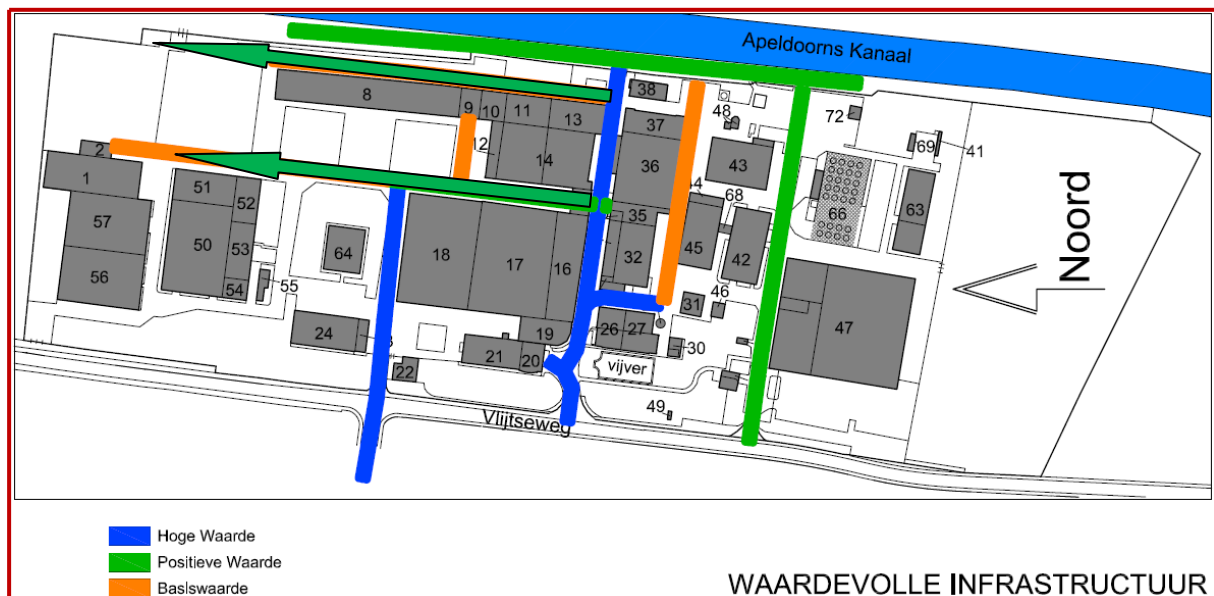
*Kantoorgebouw van het complex Frowijn en Co. / ACEC uit 1954 (links) en het bedrijfsgebouw van dezelfde onderneming uit 1952 (rechts). Dit gebouw sluit in zijn gevelbehandeling meer aan bij het werk voor Zwitsal/VPF.
Ontwerpen: Chr. Ten Tuynte Foto's MAB 2007*

5 Beknopte beschrijving van terrein en gebouwen

Het Diosynth-terrein aan de Vlijtseweg betreft een groot perceel, aan de westzijde begrensd door de Vlijtseweg ter hoogte van Marialust en de Parkenbuurt, aan de oostzijde door het Apeldoorns kanaal, aan de zuidzijde door de schuin verlopende Pletterijweg en aan de noordzijde door de begrenzing met de bakkersfabriek.

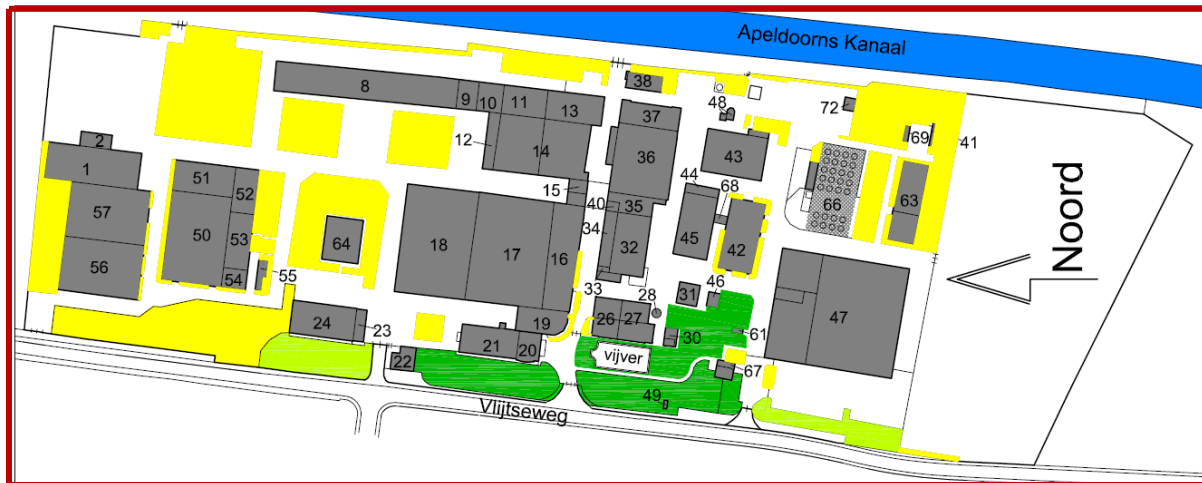
Plattegrond van het Diosynth-terrein. In grijs zijn de gebouwen en objecten weergegeven met de in de beschrijving gehanteerde gebouwnummers (volgens de officiële nummering van het bedrijf). De groene vlakken betreffen tuinen (aangelegd of eenvoudige grasvlakten) en groenstroken met struiken en bomen. De witte vlakken betreffen bestrate delen. Bewerking MAB 2011.

Plattegrond van het terrein met daarop aangegeven de belangrijke infrastructuur elementen. Aan de kaart is zichtbaar dat er behalve de drie op entrees bij de Vlijtseweg uitkomende assen op het zuidelijke deel van het terrein met betrekking tot de plaatsing van gebouwen geen duidelijke gridstructuur is toegepast. Met uitzondering van de oudste delen langs de hoofdas (blauwe lijn) zijn de latere gebouwen hier zuidelijk van min of meer willekeurig geplaatst, daar waar ze voor de functie het meest gunstig stonden en waar nog plaats was. Het terrein oostelijk van de grote drieslag (gebouw 47) waar thans het tankpark een loods en opslagterrein zijn gesitueerd was ten tijde van de bouw van de drieslag bestemd als open opslag van voorraden bolkaf, voor zover die niet binnen konden worden opgeslagen. Op het noordelijke deel is bij de plaatsing van gebouwen wel meer een grid aangehouden, waarbinnen ook twee duidelijke haaks op de hoofdasen herkenbare lanen aanwezig zijn (groene blokpijlen). Bewerking MAB 2011

Vanaf het kanaal is het complex thans door de aanwezigheid van boomgroepen en struikenbegroeiing nauwelijks zichtbaar. Het zuidelijke stuk van het terrein, vanaf de grote drieslag (gebouw 47) tot aan de Pletterijweg is door het bedrijf nooit bebouwd en maar spaarzaam gebruikt. Eenvoudige

gashekken omgeven dit deels braakliggende en deels voor buitenopslag van derden gebruikte terrein. Mede hierdoor is de zuidelijke helft van het complex (het oude VPF gedeelte op "zuid") dichter bebouwd dan het ruimer opgezette noordelijke deel, waar echter de voormalige Zwitsalfabriek en de Aerosolfabriek wel grote samengestelde eenheden vormen.

Plattegrond van het terrein met in drie kleuren weergegeven de groenstructuren. Donkergroen zijn de waardevolle, aangelegde tuinen rondom de oude hoofdentree, die tezamen met de gebouwen een monumentaal ensemble vormen. Lichtgroen zijn de jongere langs de Vlijtseseweg aangelegde tuinstructuren die wel beeldwaarde bezitten. De gele vlakken geven de eenvoudige structuren weer, soms niet meer dan een grasvlakte, soms beplant met relatief jonge bomen en struiken (rond het Boldoetgebouw, gebouw 64) en noordelijk van de aerosolfabriek (gebouwen 56/57). De groenstructuur langs het kanaal is pas aangelegd nadat het kanaal in de jaren '70 zijn functie had verloren en men besloot de fabriek middels een groen "scherm" bestaande uit struiken en een bomenrij van het kanaal te scheiden. Bewerking MAB 2011

Aan de zijde van de Vlijtseseweg is het historische beeld nog behoorlijk gaaf behouden gebleven. Hier kenmerkt het terrein zich door groenstroken met grotendeels uit de jaren '50 daterende lage tuilmuren met daarop (later in gewijzigde vorm vernieuwde) ijzeren hekwerken, die middels gebogen lijnen overgaan naar in totaal drie poorten. Achter deze hekwerken ligt wederom een groenstrook met grasvelden, lanen en struikenborders, met voor het ketelhuis hierin ingebed een vijver met fontein. Groenstroken tussen de weg en de bedrijfsgebouwen komen overigens meer voor aan de Vlijtseseweg. Over het algemeen ligt de bebouwing dan ook een stuk teruggeplaatst ten opzichte van de straat.

Achter de tuinen van Diosynth rijst de bebouwing op. Van de drie entrees van Diosynth is de middelste (de oude hoofdentree) degene die de meest monumentale uitwerking heeft gekregen. Direct achter de poort ligt een bestraat plein dat aan de linker zijde (noordzijde) wordt begrensd door het oude kantoorgebouw met zijn representatief uitgevoerde architectuur, met een brede bordestrap die uitkomt op het voorplein. Daarachter (oostelijk van het kantoor) ligt het aangebouwde kantoorgebouw (nr. 19) dat met een fraai afgeronde gevel de vloeiende overgang van het voorplein naar de centrale hoofdstraat richting het kanaal bewerkstelligt. Rechts van het plein ligt een vijver met fontein, met daarachter de fraai uitgewerkte gevel met een grote raampartij over twee bouwlagen met betonnen omlijstingen van de uitbreiding van het ketelhuis, dat tevens de rechter hoek vormt van de hoofdstraat richting het kanaal.

De hoofdas verloopt vanaf het voorplein tussen de oude gebouwen van de VPF (zuidelijk ervan) en de Zwitsal (noordelijk ervan) door. Halverwege het tracé gaat de straat onder een forse stalen loopbrug door. Aan de oostzijde bij het kanaal komt de straat uit bij een jong ijzeren poorthek. De straat heeft net als de meeste andere straten op het terrein een gecombineerde bestrating van klinkers en een strook betonnen Stelconplaten. Het straatwerk loopt tegen de gevels van de gebouwen aan. Oorspronkelijk vertoonde deze laan nog een rustig beeld, toen de gebouwen aan weerszijden nog in hun oorspronkelijke uitmontering verkeerden. Thans is met name de zuidzijde rond de oude fabriek dit rustige beeld door het enorme woud aan leidingen en buizen van recente datum rond de fabriek, deels over de straten rondom dit gebouw geleid, verloren gegaan en is middels al die buizen, leidingen e.d. een herkenbaar beeld ontstaan van de chemische industrie. Rondom de andere gebouwen, met name op "noord" is nog wel het strakke rustige beeld aanwezig met grote, veelal éénlaags bouwvolumes, die door de ruim opgezette binnenterreinen daartussen in één oogslag zijn te

beleven. Deze gebouwen vormen hier in feite drie aparte clusters, bestaande uit de voormalige Zwitsalfabriek met kantoren (gebouwen 16-21), de bolkaopslag en voorbereiding aan het kanaal (gebouwen 8-14) en de jongere aerosolfabriek in twee blokken aan de noord-westelijke zijde (gebouwen 50-57 en gebouw 1). Een aparte “eend in de bijt” vormt hier het jongere Boldootgebouw (gebouw 64), dat is geplaatst op een binnenterrein tussen de Zwitsal- en aerosolfabriek, omgeven door een tuin met bomen en struiken. De architectuur van het gebouw is volkomen afwijkend van de omliggende bebouwing.

Zicht langs de hekwerken en tuinen langs de Vlijtseweg ter hoogte van het zuidelijke fabrieksterrein gezien in noordelijke richting. Rechts op de achtergrond het ketelhuis en de markante schoorsteen en links van het midden de kantoorgebouwen uit 1950 en 1951. MAB 2011

De oude hoofdentree gezien vanaf de Vlijtseweg met op de achtergrond de kantoorgebouwen 20 en 19 uit 1950 en 1951. De gebogen vensterpartij van de naar de Vlijtseweg gerichte gevel van het linker gebouw voorzag het kantoor van directeur Cor Jansen van daglicht. MAB 2011

Zicht op de tuinen en vijver en de kantoorgebouwen (links en midden) en ketelhuis (rechts) bij de hoofdentree. MAB 2011.

Zicht op de oude beheerderswoning met links daarvan het trafohuis en ketelhuis met schoorsteen met daarachter de fabriek vanaf de Vlijtseweg. Ook naast de woning komen nog enige bomen voor, gelegen achter de recente portiersloge (uiterst rechts op de foto). Ondanks het feit dat de schoorsteen enige jaren geleden flink is verlaagd, vormt deze nog altijd een markant en voor het historische beeld wezenlijk element MAB 2011

Zicht door de oude hoofdas richting oosten ter hoogte van de oude loopbrug met rechts de oude alkaloidenfabriek, waartegen later aan deze zijde tussen 1950 en 2000 allerlei aanbouwen zijn toegevoegd. MAB 2011

Zicht door de oude hoofdas, dit keer in westelijke richting. Onder de loopbrug is nog net het oude ketelhuis zichtbaar, dat front maakt naar de Vlijtseweg. MAB 2011

Zicht door de langs het kanaal verlopende as richting zuiden met rechts het extractiegebouw (hal 3) van de oude alkaloidenfabriek en links de ketel voor stookolie en op de achtergrond, ketels en leidingen voor transport en opslag vangrond- en brandstoffen. MAB 2011

Wanneer we deze foto van het binnenplein, met op de achtergrond de langwerpige strook met loodsen (gebouw 8) die parallel aan het kanaal is gebouwd, beschouwen ten opzichte van bijvoorbeeld de hierboven afgebeelde foto's van het zuidelijke deel, dan valt het grote verschil in beeld meteen op. "Zuid" oogt met zijn dicht op elkaar gebouwde bouwdelen en het vele buizen- en leidingwerk en opslagtanks als een echte chemische fabriek, een beeld dat men op "noord" niet heeft. Overigens was het grasveld voorheen bebouwd met deels open loodsen. MAB 2011

Zicht vanuit het binnenterrein op "noord" naar de noordelijke begrenzing van het terrein met links nog een deel van gebouw1-2. Op de grasvlakte op de voorgrond hebben loodsen gestaan. MAB 2011

Zicht over de bestrate strook langs de oostzijde van de opslagloodsen (gebouw 8) in noordelijke richting. Rechts is de vanaf de jaren '70 tot wasdom gekomen groenstrook langs het kanaal zichtbaar. De zeker hier karakteristiek te noemen bestrating bestaat uit Stelconplaten en klinkers voor het gebouw en betontegels op de rechter strook. MAB 2011

Zicht over het grote binnenterrein op "noord" in zuidelijke richting met links het langwerpige opslaggebouw (gebouw 8) en op de achtergrond de bolkaafmaaldertij en loodsen (gebouwen 10-14). MAB 2011

Opnieuw een zicht vanaf het grote binnenterrein op "noord" dit maal in zuid-westelijke richting met links de opslagloodsen van bolkaaf (gebouw 12-14) en midden en rechts op de achtergrond de oude Zwitsal/Aerofakofabriek (gebouw 17, 18). Let op de eenheid die ondanks de verschillende hoofd- en dakvormen is bereikt bij de gebouwen. De lichtere vlakken metselwerk in de gevel van gebouw 18 (rechts) betreffen dichtzettingen van vensters die hier in brede stroken hoog in de gevel waren geplaatst. MAB 2011

De oostgevels met gebogen daken van de Zwitsalfabriek (gebouw 17, links) en de oostgevel van de oude bolkaafmaalterij en loods aan het kanaal (gebouw 11-13 rechts)

Het extractiegebouw (hal 4, gebouw 43) uit 1959 op "zuid" gezien vanuit het zuid-oosten met op de voorgrond het met Stelconplaten bestrate opslagterrein voor afvalstoffen. Let ook op de transportbanen die door de lucht naar het gebouw leiden MAB 2011

Beelden op "zuid". Zicht over de zuidelijke as richting oosten met het jonge gebouw 42 en daarachter hal 4 (links) en de oostgevels van de drieslag (gebouw 47) rechts. MAB 2011

Beelden op "zuid". Zicht over het opslagterrein, met daarachter het tankpark en de oostgevels van de drieslag (links) en rechts de groenstrook en parkeerstrook met de westgevels van de drieslag. MAB 2011

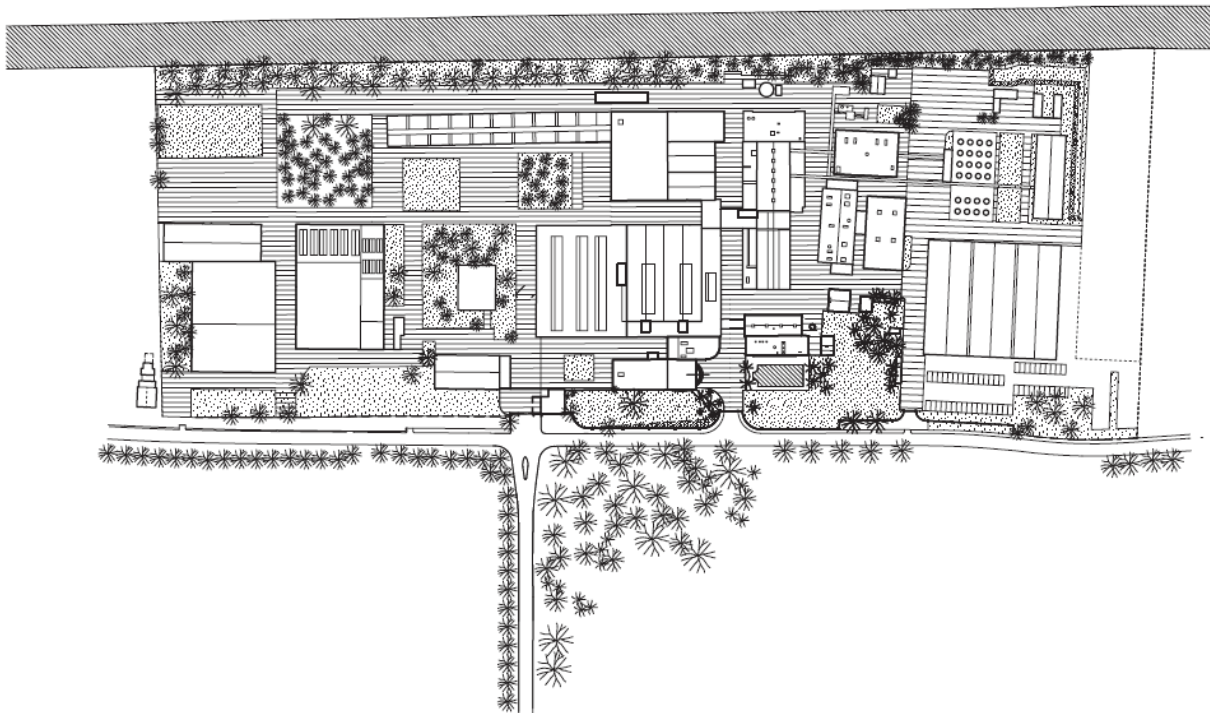
Beelden op "zuid". Zicht op de jonge garages (gebouw 46) met daarachter de beheerderswoning (links) en zicht vanuit de zolder van de beheerderswoning over de daken van de garages richting noordgevels van de drieslag (gebouw 47). MAB 2011

De gebouwen uit de periode 1947-1962 vertonen in hun gevelbehandeling een duidelijke eenheid. Ze bezitten allemaal een trasraam in rood/bruine baksteen en opgaand werk in geel bruine baksteen, gemetseld in kettingverband met zogenaamde Dudokvoegen. Binnen deze groep komen meerdere gebouwen met zadeldaken voor (gebouw 31, gebouw 26, gebouw 32, 35, 36, gebouw 30, gebouw 13 en 14b, gebouw 47, gebouw 1 en gebouw 24). Daarnaast is er een gebouw met twee gebogen daken (gebouw 17, oude Zwitsalfabriek) en enkele gebouwen met platte daken voor (gebouw 19-21, gebouw 27, gebouw 37, gebouw 43, gebouw 8 en gebouw 10, 11 en 14a). Ook de jongere gebouwen van ondermeer de aerosolfabriek (gebouwen 51-57) de portiersloges (gebouw 22 en 67) en het Boldootgebouw (gebouw 64) hebben platte daken. Bij de meeste gebouwen zijn relatief grote vensters aanwezig, in liggende en staande formaten met veelal ijzeren roederamen. De kantoren en de woning

vertonen in hun detaillering van de gevelopeningen en entrees invloeden van de Delftse School. Bijzonder is de opzet van het kantoorgebouw, dat bij beide kopgevels (noord- en zuidgevels) een bordestrap heeft die leidt naar een fraai vormgegeven entree. Bij de lange zijgevels is het maaiveld verlaagd, waardoor de gevel van het souterrain met boogvensters hier zichtbaar is. De vensters boven het souterrain hebben weer een rechthoekige vorm. Bij de voormalige directiekamer paste Ten Tuynte een licht gebogen vensterpartij met gekoppelde staande vensters toe, gescheiden door betonlomblijstingen. Eenzelfde vensterreeks paste hij toe in de gebogen verlopende gevel aan het voorplein van gebouw 19, direct naast het kantoorgebouw.

Bij de uitbreiding van het ketelhuis zien we in de detaillering een meer modernistische opzet, met een over twee bouwlagen doorgezette vensterpui met betonlomblijstingen en een plat dak met overstek. Een aparte groep vormen de hoge loodsen (gebouw 14b en 11) en jongere extractiegebouwen (gebouw 37 en 43, ook bekend als hal 3 en 4) met een onderbouw in metselwerk en hun bijna geheel in stalen glaspuien uitgevoerde bovenbouw met plat dak met overstek. Deze bouwdelen ontstonden tussen 1956 en 1959. Het overigens wat betreft zijn gevelindelingen geheel verstoorde gebouw 18 (uitbreiding Zwitsalfabriek/Aerofako) is te beschouwen als een overgangsgedebouw met zijn eenvoudige constructie en plat dak met sheddakvormige lichtstraten. De architectuur van de door de eigen technische dienst ontworpen aerosolfabriek uit 1969/70 sluit hierbij aan, met name wat betreft hoofdvorm en constructie, maar herinnert alleen door het toegepaste metselwerk van de gevels nog aan de architectuur van Ten Tuynte.

De na 1970 gebouwde delen vertonen in hun architectuur geen enkele relatie meer met de oudere delen. Voor een uitgebreidere omschrijving van de gebouwen en hun historie verwijzen we naar deel B, beschrijvingenbundel.

Plattegrond van het Diosynth terrein met dakenplannen, infra- en groenstructuren. Uit: Atelier Quadrat: Kanaalzone Noord Apeldoorn. Historische en morfologische analyse, april 2007

Gebouw 21, noordgevel en links de oostgevel.

Gebouw 20-21 westgevel en zuidgevel.

Gebouw 20, zuidgevel met entree naar de directiekamer en kantoren (links) en gebouw 19, gebogen gevel.

Het jongere deel van het ketelhuis, westgevel.

Het oudere deel van het ketelhuis, oost- en noordgevel

Extractiegebouw (gebouw 37), oost- en noordgevel. Westelijke deel fabriek (gebouw 32/34) met aanbouwen

De werkplaatsen (gebouw 45) vanuit het westen

Extractiegebouw hal 4 (gebouw 43) vanuit het zuiden.

Loods (gebouw 14a) en kleedruimten (gebouw 12)

Zuidgevels van de oude kaffloodsen (gebouw 14b en 13)

Loods bij aerosolfabriek (gebouw 1) vanuit zuid-oosten

Zuidgevel van kantine (gebouw 23-24)

Aerofakohal (gebouw 18) vanuit het noord-westen.

Opslaggebouw (gebouw 8) vanuit het noord-oosten.

Gebouw 47 (drieslag), oostgevels

Gebouw 30 trafo met links jongere aanbouw

Woning, gebouw 31, noord- en oostgevel

Aerosolfabriek, gebouw 50-54 vanuit noord-oosten

Gebouw 55, trafo bij aerosolfabriek vanuit westen

Noordgevel aerosolfabriek (gebouw 50)

Westgevel Boldootgebouw (gebouw 64)

Oost- en noordgevel brandweergarages (gebouw 46)

Gasdrukregelgebouw, gebouw 61

Jonge fabriek (gebouw 42) vanuit het westen

Kantoor en abri bij tankpark (gebouw 66)

Jonge loods (gebouw 63) vanuit het westen

Links: Portiersgebouw en EHBO (geb. 22) op “noord” vanuit het oosten. Rechts: Portiersloge (geb. 67) op “zuid” vanuit het oosten.

aanzicht vanaf de Vlijtseweg

Aanzicht van het centrale deel van het complex met de oorspronkelijke hoogte van de schoorsteen. Ter hoogte van het kantoorgebouw midden op de afbeelding is het maaiveld verdiept. In oorsprong bevond zich ook hier een vijver! Uit: Atelier Quadrat: Kanaal-zone Noord Apeldoorn. Historische en morfologische analyse, april 2007

Constructies en ruimtewerking

Aan het einde van het vorige hoofdstuk zijn de experimenten van architect Ten Tuynste met verschillende constructies voor het Zwitsal/VPF-concern al even aan de orde gekomen. Al vanaf de late 19de eeuw was het bij industriële architectuur gebruikelijk om de gebruikte constructie-elementen in het zicht te laten. Daarnaast werden vernieuwende constructies zoals betonskeletbouw in gewapend beton het eerst toegepast in industriële architectuur en kantoorgebouwen. Hierdoor speelt de constructie in deze categorie een gezichtsbepalende rol mede ook in de ruimtelijke beleving van deze architectuur.

In met name de voor opslag bestemde gebouwen van Diosynth wordt de ruimte thans nog in hoge mate bepaald door de draag- en dakconstructies, omdat deze gebouwen veelal in een later stadium niet opgedeeld zijn in kleinere ruimtelijke eenheden, zoals bijvoorbeeld is gebeurd bij de noordelijke helft van het ketelhuis (gebouw 26/27) en in delen van de oude alkaloïdenfabriek (gebouw 32, 35, 36) of na de omvorming tot kantine van het verpakkingsmagazijn (gebouw 24). De kalfloodsen (gebouw 14b en de drieslag gebouw 47) bezitten nog een imposante ruimtewerking met stalen kolommen en stalen vakwerkspanten (gebouw 14b) of stalen sikkelspanten (gebouw 47), onder de parallelle zadeldaken. Daarnaast komen ook stalen vakwerkliggers onder platte daken voor (gebouw 14a en gebouw 43). Ook zeer bepalend in de ruimtewerking zijn de betonnen kolommen met liggers en dakplaten (cassettenplaten van Bimsbeton) in de voormalige kafmaalderij met doorgang en opslagcellen voor gemalen kaf (gebouw 8, 9 10 en 11). De binnen het Diosynthcomplex unieke constructie met stalen boogspanten met een in hout uitgevoerde gebogen kap met lichtstraat op de nok van de oude Zwitsalfabriek (gebouw 17) is ook in de meeste delen van het gebouw goed beleefbaar gebleven. Voor de oorlog paste men bij fabriekshallen met gebogen daken wel betonnen schaaldaken toe, maar omdat deze constructies kostbaar bleken is men vermoedelijk bij de Zwitsalfabriek terug gevallen op een oudere constructiewijze met stalen boogspanten.

De imposante ruimtewerking van de opslagloods (gebouw 14a). Rechts zijn nog de loodsen onder zadeldaken zichtbaar, die voor de brand ook ter plaatse van gebouw 14a stonden. MAB 2011

Detail van een kolom met de aanzet van twee vakwerkspanten in de oude kaffloodsen (gebouw 14b).

De imposante ruimtewerking van de drieslagkafloodsen (gebouw 47) met stalen kolommen met stalen sikkelspanten en gordingen met Bimsbeton cassettenplaten als dakplaat. MAB 2011

Het plafond van de doorgang (gebouw 9) met betonnen balken en Bimsbeton-cassettenplaten. De stook vlakken platen voor de balk bevindt zich ter hoogte van een ook in betonconstructie opgebouwde lichtstraat waar tevens pijpen werden doorgevoerd vanuit de naast gelegen maalderij en waardoor gemalen kaf in de verschillende ruimten kon worden gestort. MAB 2011

Zicht door de betonnen lichtstraat van gebouw 8 en 9 (links) en het interieur van één van ruimten van gebouw 8 met betonnen kolommen, balken en cassettenplaten (rechts). MAB 2011

Zicht door één van de twee hallen van gebouw 17 met stalen boogspanten met trekstangen en drukstaven en op de spanten een houten gordingenkap. De sheddakvormige lichtstraat heeft een houten dak, stalen ramen en stalen schoortjes die op het boogspant rusten. MAB 2011

Op de plaatsen waar in de oudste gebouwen (ketelhuis gebouw 26 en alkaloïdenfabriek, gebouw 32, 36) de ruimten niet door jongere inbouwen zijn verstoord geraakt, krijgen we een goede indruk van de oorspronkelijke ruimtewerking van deze gebouwen en de rol die daarin wordt gespeeld door de fraaie, betonnen vakwerkspanten en liggers van NV Schokbeton. Bij het driebeukige deel van de oude fabriek wordt de hoge middenbeuk met lichtbeuk afgedekt met betonnen vakwerkspanten, de lichtbeukwanden zelf rusten op vakwerkliggers met kolommen daaronder en de platte daken van de lagere zijbeuken worden ook weer ondersteund door betonnen vakwerkliggers.

Op deze luchtfoto uit 1952 is nog duidelijk de opbouw van de oude fabriek te zien met op de voorgrond een éénbeukig deel met een zadeldak met betonnen vakwerkspanten en een lichtstraat op de nok en daarachter een driebeukig gedeelte met lagere zijbeuken met platte daken en een lichtbeuk met zadeldak boven de middenbeuk. Ook hier bestaat de constructie uit betonnen vakwerkspanten en betonnen vakwerkliggers onder de platte daken.

Zicht op de lichtstraat, tevens ventilatienok en samenkomst van de betonnen spanten in het éénbeukige deel van de oude fabriek (gebouw 32). Door de latere inbouw van tussenvloeren en een woud van installaties met reactievaten is hier de ruimte thans niet goed beleefbaar meer. MAB 2011

Ook de driebeukige hal is in de late 20ste eeuw behoorlijk volgestouwd met tussenvloeren, trappen, installaties en en leidingen en buizen. Daarboven is nog wel de fraaie betonnen kap zichtbaar. MAB 2011

De lichtbeuk met betonnen kolommen en stalen ramen en een betonnen vakwerkligger daaronder van de driebeukige hal (gebouw 36) MAB 2011

Een betonnen kolom met de oplegging van betonnen vakwerkliggers die de lichtbeuk dragen en haaks daarop de vakwerkligger van het platte dak van de zijbeuk (linksboven). MAB 2011

De betonnen kapconstructie van het oudste deel van het ketelhuis (gebouw 26/27) waarvan het zuidelijke deel nog de oorspronkelijke ruimtewerking behouden heeft. MAB 2011

Interieur van het oude Aerofako-gebouw (gebouw 18) uit 1954, met een zeer sobere eenvoudige draagconstructie van stalen kolommen en stalen liggers, waarvan de toch al minder spectaculaire ruimtewerking en constructie door dichtzetting van de vensterstroken en het aanbrengen van een plafond (waarbij de lichtstraten niet meer zichtbaar zijn) sterk aan beleving heeft ingeboet. MAB 2011

Interieur van één van de hallen van de Aerosolfabriek van 1969 (gebouw 56/57) met een vergelijkbare constructie met stalen kolommen, liggers en gordingen als die van gebouw 18. MAB 2011

6: Samenvatting geschiedenis & waardering en aanbevelingen

6.1 Samenvatting ontwikkelingsgeschiedenis

In 1920 start de uit Zwitserland teruggekeerde apotheker/ondernemer Cor J. Jansen aan de Floralaan in Apeldoorn een farmaceutische fabriek, opgebouwd uit de van de kort daarvoor overleden apotheker A.A. Bonnema overgenomen kleine fabriek voor farmaceutische artikelen. Na een moeizame start, waarbij Jansen zich vooral richt op de productie van codeïne en morfine, besluit hij ook naar het recept van zijn voormalige werkgever in Zwitserland, dr. Thaler, een verzorgende zalf te gaan produceren, waarvoor hij de naam Zwitsal bedenkt. Nadat Jansen de zalf al enige jaren produceerde wordt vanaf omstreeks 1928 de produknaam Zwitsal gelanceerd en richt men zich specifiek op de markt voor babyverzorging. Jansen introduceert dan ook al snel het babypoeder. Met de introductie van de merknaam Zwitsal wordt ook de bedrijfsnaam Verenigde Pharmaceutische Fabrieken, voorheen A.A. Bonnema uitgebreid met de merknaam Zwitsal, waardoor vaak de naam VPF/Zwitsal wordt gehanteerd. Zwitsal krijgt al snel naam als een specifiek produkt voor de baby-verzorging, waarbij Jansen op de bussen voor baby-poeder een foto van zijn dan 9 maanden oude dochter Miek Jansen laat plaatsen. Later (in de jaren '70 onder AKZO) zou een gestileerde vorm, gebaseerd op de foto van het hoofdje van Miek met een omkrullende lokje op de kruin het alom bekende Zwitsallogo gaan vormen. Deze twee bedrijfstakken (productie van alkaloiden en baby-verzorgingsprodukten) zullen nog lang de kern van het groeiende bedrijf vormen, ook wanneer men het bedrijf overplaatst naar de Vlijtseweg, waarbij de bouwdelen op "zuid" voor de alkaloidenproductie en de kort daarna gebouwde fabriek op "noord" voor de Zwitsalproductie bestemd wordt.

Aan de Floralaan breidt Jansen het oude fabriekje in 1932 uit en bouwt er een kantoor bij, waarbij voor het eerst de Apeldoornse architect Chris Ten Tuynte wordt ingeschakeld. Achter deze fabriek op een perceel grenzend aan de Deventerstraat (nr. 130) bouwt Jansen in 1940 wederom naar ontwerp van Ten Tuynte een tweede fabriek, vooral voor de Zwitsal-tak. Dan zijn de twee "gezichten" van het bedrijf reeds ook aan de gevels zichtbaar geworden. Boven de entree aan de Floralaan prijkt immers het opschrift Verenigde Pharmaceutische Fabrieken en boven de entree aan de Deventerstraat de naam Zwitsal.

Direct na de Tweede Wereldoorlog besluit Jansen om het inmiddels tot een naamloze vennootschap omgevormde bedrijf (NV Zwitsal/VPF) te verhuizen naar een terrein langs het kanaal aan de Vlijtseweg. Omdat men bij de grondstof voor de alkaloidenproductie inmiddels is overgestapt van ruwe opium naar de goedkopere, maar wel veel meer ruimteverslindende bolkaf wordt het bedrijf op de oude locatie geconfronteerd met een ruimteprobleem. De benodigde enorme voorraad bolkaf krijgt men hier niet kwijt. Het grote terrein bij het kanaal aan de Vlijtseweg biedt dan uitkomst. Op dit uitgestrekte terrein staan dan aan de zijde van de Vlijtseweg globaal ter hoogte van Marialust op ruime blokvormige percelen enige huizen uit de periode 1890-1925, deels met kleinschalige bedrijfjes erachter. De strook grond langs het kanaal is dan echter nog grotendeels onbebouwd. Jansen brengt eerst de alkaloidenproductie (onderdeel VPF) over naar de Vlijtseweg, waarvoor opnieuw Ten Tuynte in 1946 de eerste gebouwen ontwerpt. Gerealiseerd worden dan het ketelhuis (gebouw 26) met schoorsteen, met daarachter de fabriek, bestaande uit een éénbeukig en driebeukig deel (gebouw 32,35,36) en de langs het kanaal gebouwde oostelijke kalfloods (gebouw 13). Voorts wordt rechts van het ketelhuis een trafohuis gebouwd (gebouw 30, westelijk deel).

Vanwege onenigheden met aandeelhouders en bestuur duurt het daarna even totdat Jansen verder kan gaan met zijn plannen. In 1950 wordt de draad echter weer opgepakt en realiseert Ten Tuynte het nieuwe aan de Vlijtseweg gesitueerde kantoor/bedrijfsgebouw (gebouw 20/21) tegenover de eerder aangelegde vijver voor het ketelhuis. Het maaiveld voor het kantoor wordt verdiept waardoor de gevel met vensters van het souterrain aan deze zijde geheel in het zicht licht. Tevens wordt in dit verdiepte deel een vijver gemaakt. Tegelijkertijd hiermee worden de hekken en poorten aan de Vlijtseweg aangelegd, inclusief tuinen daarachter. Schuin achter het ketelhuis verrijst een (beheerders)woning met magazijn (gebouw 31). Meteen hierna wordt de bouw van de feitelijke Zwitsalfabriek in gang gezet, waarmee begonnen wordt in 1951.

In 1952 is uiteindelijk het hele bedrijf overgeplaatst vanuit de Deventerstraat naar de Vlijtseweg. De Zwitsalfabriek komt te liggen achter het kantoor (gebouw 16, 17, 19) met daarachter een doorgang (gebouw 15) met loopbrug naar de VPF-fabriek en twee nieuwe kalfloods (gebouw 14b), aansluitend op de oostelijke oudereloods (gebouw 13). Hierdoor komt de hoofdentree vanuit de Vlijtseweg uit op

een straat tussen de VPF gebouwen zuidelijk hiervan en de Zwitsalfabriek met VPF-kafloodsen noordelijk hiervan. De as loopt vanuit de Vlijtseweg door tot aan het kanaal aan de oostzijde. In dezelfde fase wordt verder zuidelijk van de VPF-fabriek het werkplaatsengebouw (gebouw 45) gerealiseerd.

Weer een jaar later wordt de Zwitsalfabriek uitgebreid met een doosvormig gebouw met plat dak en lichtstraten (gebouw 18) en bouwt men achter de oude kafloods een maalterij met doorgang en opslagcellen voor bolkaf in een langwerpige strook langs het kanaal (gebouw 8,9 en 10). Aan de Vlijtseweg bouwt men een portiersloge met nieuwe noordelijke entree, waarbij de oudere direct zuidelijk daarvan komt te vervallen.

Na een brand in de kafloodsen in 1953 vervangt men in 1955 het verwoeste deel door een nieuw volume met een hoge glazen bovenbouw en plat dak (gebouw 11 en 14a) en voegt men aan de oostzijde tegen de alkaloïden (VPF) fabriek een nieuw extractiegebouw toe (gebouw 37) opnieuw met een plat dak. Noordelijk van gebouw 8 voegt men in dat jaar ook open loodsen toe onder zadeldaken die inmiddels weer zijn gesloopt. In 1950, 1953 en 1957 heeft men tegen de noordgevel van het éénbeukige deel van de VPF-fabriek lage aanbouwen toegevoegd onder plat dak (gebouw 33, 34, 40), waaronder een laboratorium (gebouw 34).

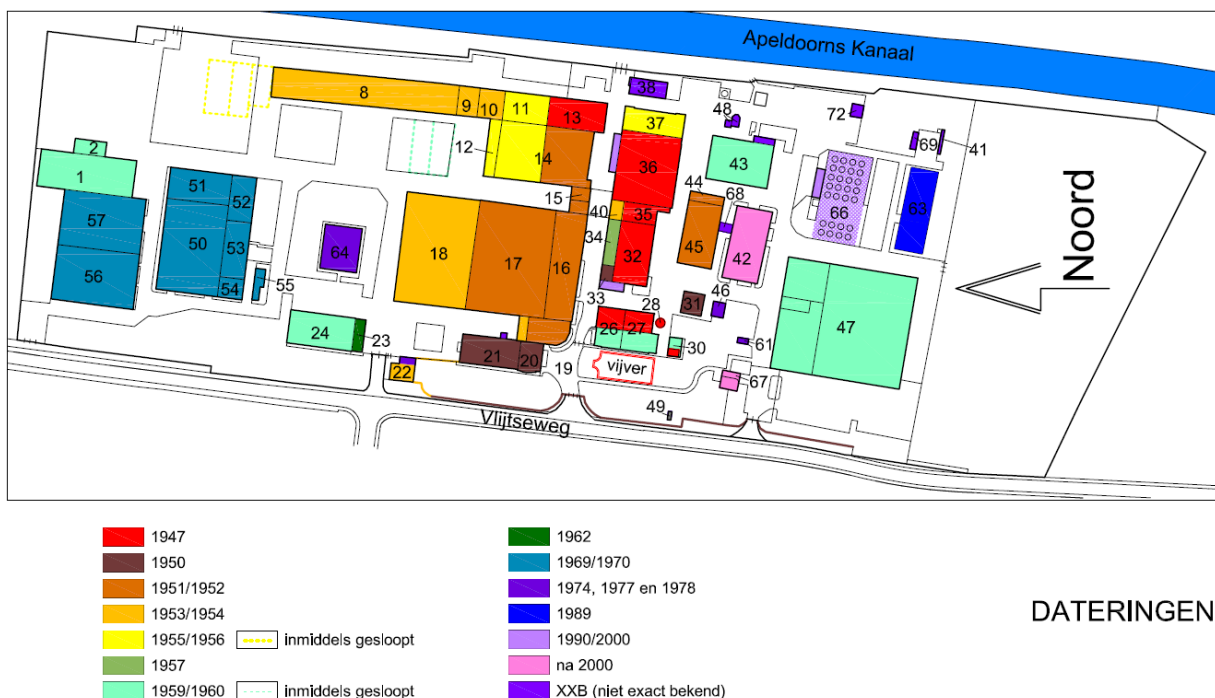
Een nieuwe grote bouwfase vindt plaats in 1959/1960 in de tijd dat het 40 jarig jubileum op feestelijke wijze wordt gevierd. Dan komt de uitbreiding van het ketelhuis aan de zijde van de Vlijtseweg tot stand (onder plat dak, gebouw 27) en worden verder op "zuid" de grote nieuwe kafloodsen (de zogenaamde "drieslag", gebouw 47) en een nieuw extractiegebouw ("hal 4", gebouw 43) gebouwd. Verder breidt men het trafohuis uit. Ook "zuid" krijgt dan een eigen nevenentree. Op "noord" bouwt men in dat jaar direct nabij de portiersloge een deels open verpakkingsmagazijn (gebouw 24) en tegen de noordrand van het perceel een grote loods met open zijvleugels (gebouw 1, 2 en 3). Op het binnenterrein tussen gebouw 18 en het langwerpige gebouw 8 verrijzen voorts open loodsen, die inmiddels weer zijn gesloopt. De laatste uitbreiding van het dan nog zelfstandige NV VPF/Zwitsal betreft een bouw van een kantine met kleedruimte, die geplaatst wordt in 1962 tegen de zuidgevel van het verpakkingsgebouw. Al de tussen 1946 en 1962 gerealiseerde gebouwen zijn ontworpen door huisarchitect (en vanaf 1946 ook commissaris van de raad van bestuur van de NV) Chr. Ten Tuijnt. Ofschoon deze gebouwen verschillende hoofdvormen bezitten (zadeldaken, platte daken, gebogen daken) met verschillende constructies, vertonen ze in hun detaillering en gevelbehandeling een sterke, duidelijk herkenbare eenheid en identiteit. Het complex maakt dan met de hekwerken en poorten met daarachter een tuinaanleg en vervolgens de gebouwen duidelijk front naar de Vlijtseweg, waarbij de gebouwen met de meest representatief uitgevoerde architectuur (kantoorgebouw en ketelhuis met vijver ervoor) zijn geplaatst ter weerszijden achter de hoofdentree, waarop ook de oude hoofdas aansluit die de complexen van "zuid" en "noord" van elkaar scheidt. De hoofdzakelijk functioneel en sober opgezette gebouwen (kafloodsen, maalterij, extractiegebouwen (hal 3 en 4) zijn gericht naar het kanaal, waar geen specifieke groenaanleg is aangebracht, maar louter losplaatsen voor binnenvaartschepen, met een stookolietank en aan- en afvoerleidingen op palen voor het bolkaf.

In 1964 verliest het bedrijf zijn zelfstandigheid en gaat op in de grote multinational uit Oss, het bedrijf Zwanenberg/Organon (KVO 1). De namen VPF en Zwitsal worden nog een tijd gehanteerd en Cor Jansen blijft aan als commissaris en adviseur. Het VPF gedeelte wordt echter al snel deels aangepast om ook andere medische producten van Organon te gaan produceren. In 1965 overlijdt de huisarchitect en vroegere commissaris Chr. Ten Tuijnt. Inmiddels is men op "noord" ook begonnen met de opzet van Aerofako, een afdeling voor de productie van cosmetica in spuitbussen (aerosol). Met name deze tak wordt door Organon snel uitgebreid. Door overplaatsing van een aerosolbedrijf (Aerochem, voor autoprodukten) uit Barneveld (in 1968 daar door brand verwoest) is een nieuwe uitbreiding noodzakelijk geworden. Hiervoor was op "noord" nog veel ruimte over. In 1969/70 bouwt men naar plannen van de eigen technische dienst hier twee grote complexen voor de aerosolfabriek met platte daken (gebouwen 50-55 en gebouw 56/57 dat wordt gekoppeld aan gebouw 1) en een bijbehorend trafohuis (gebouw 55). Alleen nog in het gehanteerde metselwerk doen deze gebouwen denken aan de architectuur van Ten Tuijnt. Na de bouw van de Aerosolfabriek wordt verpakkingsgebouw 24 omgevormd tot een kantine en schenkt Jansen het dan exact 50 jaar oude bedrijf een muurschildering van Harry Meek, die wordt aangebracht op de noordwand van deze kersverse kantine. Wat betreft het personeelsbestand heeft het bedrijf dan haar grootste omvang bereikt en werken er ongeveer 400 mensen. Door verdere mechanisatie en de introductie van computers zal het bestand daarna geleidelijk afnemen tot aan de sluiting in 2010/2011, als er nog 80

personeelsleden werkzaam zijn. Het gehele concern wordt enige jaren later overgenomen door multinational AKZO. Onder AKZO wordt in de vroeger jaren '70 de Zwitsal-lijn gemoderniseerd (ontstaan van het bekende logo en de gele kleur van de verpakkingen) en uitgebreid. Jansen blijft tot aan zijn dood op 16 juli 1975 (hij is dan 83 jaar) betrokken bij het bedrijf, dat hij geheel zelfstandig groot had gemaakt. In die periode verliest het Apeldoorns kanaal definitief haar functie voor de scheepvaart. Het bedrijf keert zich vanaf dan van het kanaal af. De kanaaloevers raken begroeid met bomenrijen, waarachter geleidelijk de fabriek schuil gaat.

Onder AKZO worden nog enkele bouwwerken verspreid over het terrein gerealiseerd, waarvan het zogenaamde Boldoot-gebouw (een kantoorgebouw met betonsysteem en plat dak) op een binnenterrein op noord nog het meest in het oog springt, tezamen met de kort na 2000 gebouwde portiersloge bij de nevenentree op zuid (gebouw 67). Met de architectuur van Ten Tuijnt hebben deze gebouwen echter totaal geen relatie meer. Het bedrijf is inmiddels bekend gaan worden onder de naam Diosynth. Nadat SARA LEE Zwitsal heeft overgenomen verdwijnt de productie daarvan ook uit Apeldoorn. De oude fabriek voor alkaloidenproductie is in die periode als het kloppende hart van de medicijnproductie geheel ingebouwd geraakt met aan- en afvoerbuizen, waardoor een deel van de gevels nauwelijks nog zichtbaar is. Binnen worden gaandeweg installaties vernieuwd en nieuwe reactieketels geplaatst, waarmee het geheel letterlijk wordt volgepropt. Ook de extractiegebouwen en het ketelhuis worden verbouwd, met name inwendig, ondermeer voor de inpassing van kantoren en laboratoria. Verder blijft de historische architectuur redelijk gaaf behouden.

Nadat AKZO het bedrijf samen met de andere van Organon overgenomen delen doorverkoopt aan Schering Plough, breken snel andere tijden aan. Economisch zwaar weer is op komst en reorganisaties zijn het gevolg. Schering Plough gaat zelf op in de Amerikaanse farmaceutische gigant MSD die in 2010 besluit de vestiging in Apeldoorn te sluiten en in Oss flink te saneren. Daarmee is na 90 jaar een einde gekomen aan een van oorsprong typisch Apeldoornse onderneming, een bedrijf dat nauw vergroeid was met de stormachtige economische en sociale ontwikkeling van Apeldoorn in de tweede helft van de 20ste eeuw.

Plattegrond van het Diosynth-complex met de dateringen en gebouwnummers van de gebouwen en elementen. (bewerking MAB)

6.2 Waardenbepaling op complexniveau

6.2.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt een overzicht gegeven van de cultuurhistorische- en monumentale waarden van het complex van de voormalige Diosynth Fabriek tussen de Vlijtseweg en het Apeldoorns kanaal te Apeldoorn.

In dit deel worden de belangrijkste waarden als een samenvatting voor het gehele complex gegeven. In de bij dit onderzoek behorende beschrijvingenbundel (Deel B) zijn per gebouw de aanwezige waarden op hoofdlijnen weergegeven en tevens wordt een getrapte waardenbepaling op hoofdonderdelen weergegeven. Deze waarden worden tevens in hierna volgende waardenkaart weergegeven.

6.2.2 Architectuur- en bouwhistorische waarde

Het huidige complex is tot stand gekomen na diverse uitbreidingen en verbouwingen vanaf de vestiging van de Verenigde Pharmaceutische Fabrieken (VPF) aan de Vlijtseweg in 1946. Met name de periode van 1946 tot ca. 1960 breidde de fabriek zich snel uit en vonden bijna jaarlijks nieuwbouwactiviteiten plaats. In de daaropvolgende periode ging de expansie minder snel maar met de bouw van de Aerosolfabriek in 1969/'70 vond opnieuw een forse uitbreiding plaats. Hierna kwamen nog enkele nieuwe gebouwen tot stand, maar de nadruk lag nu meer op verschuivingen binnen het productieproces, en de hiervoor noodzakelijke huisvesting dan op uitbreiding.

Voor de uit de periode tot 1960 daterende gebouwen was de Apeldoornse architect Chris ten Tuijnte als vaste architect voor de NV Zwitsal/VPF werkzaam. Ten Tuijnte wist bij deze gebouwen, ondanks de fasegewijze totstandkoming goed de eenheid tussen de gebouwen te bewaren. Hoewel een lage bouwprijs zeker een hoge prioriteit zal hebben gehad, zijn de gebouwen verzorgd uitgevoerd en met betrekkelijk eenvoudige details is een evenwichtige architectonische geleding bereikt. Daarbij is wel een duidelijk verschil waarneembaar tussen de eerste gebouwen (periode 1947 t/m 1954), die een vrij gesloten karakter met veelal hooggeplaatste vensters hebben, en de latere gebouwen (periode 1955-60), waarbij de betonnen gevelijsten en grote stalen puien sterk het beeld bepalen. Door de keuze van de toegepaste gele bakstenen met een plint van donkerrode baksteen en de algemeen toegepaste forse betonnen overstekken is er toch zeker sprake van een duidelijke eenheid, ondanks het ontbreken van conceptuele eenheid welke bij in één fase tot stand gekomen complexen herkenbaar is.

In de gebouwen uit de eerste vijftien jaar van het fabriekscomplex (periode 1946-1961) zijn door de toegepaste verzorgde architectuur, alsmede de diversiteit aan toegepaste constructies, waaronder stalen vakwerkspanten, betonnen vakwerkspanten, betonnen liggerconstructies en getoogde stalen spanten de belangrijkste architectuur- en bouwhistorische waarden gelegen. Het gehele complex is kenmerkend te noemen voor naoorlogse grote fabriekscomplexen, niet alleen vanwege de gehanteerde architectuur, maar ook vanwege de voortdurende uitbreiding die het geheel heeft ondergaan, waarbij de jongere onderdelen een afwijkende vooral louter functionele architectuur bezitten. Om de productie niet te hoeven stilleggen werden de oudere gebouwen daarbij gehandhaafd en waar nodig aangepast (hier bijvoorbeeld bij de oude fabriek en het ketelhuis). Bij een vergelijking op landelijk niveau moet worden geconcludeerd dat de waarden van het complex, juist door de conceptuele eenheid en kwaliteit van de oude delen en de nog altijd afleesbare groei en ontwikkeling van een hoog niveau zijn.

Bij de later tot stand gekomen gebouwen is de oorspronkelijke wens naar eenheid binnen het complex losgelaten en hebben de gebouwen nog uitsluitend een functionele opzet. De architectuurhistorische- en bouwhistorische waarde is hier mede ook door de latere bouwtijd zeer beperkt. Door de zeer forse afmetingen en de uitermate eenvoudige constructies zijn de in 1969/'70 gebouwde Aerosolfabriek en bijbehorende magazijnen zowel wat betreft hun exterieur als de ruimtewerking in de gebouwen minder waardevol te noemen. Het zijn gebouwen die ook in nationaal opzicht niet bijzonder en zeldzaam zijn te noemen. Het in 1977 gebouwde Boldootgebouw wijkt volledig af van alle eerdere gebouwen doordat hier gebruikt is van prefab gasbetonnen gevelelementen. Ook dit gebouw heeft een uitsluitend pragmatische opzet zonder architectonische geleding. De in 2000 en 2005 gebouwde opslag- en kleedruimte en nieuwe portiersloge hebben, hoewel sterk contrasterend met de oudere bebouwing,

weer meer architectonische kwaliteit. Hoewel deze beide gebouwen een vergelijkbare architectuur hebben, levert deze bij de kleine portiersloge een veel speelser gebouw op.

Een bijzonder element betreft de schildering van Harry Meek, die als geschenk van Cor Jansen in 1970 is aangebracht op de noordwand van het toen tot kantine omgebouwde verpakkingsmagazijn. In de schildering wordt ondermeer verwezen naar de morfineproductie uit bolkaf, met gestileerde versies van opium/papaverplanten gecombineerd met symboliek van de chemische industrie. Binnen het oeuvre van deze succesvolle kunstenaar speelt het werk een bepalende rol. Hoewel Meek een zich voortdurend ontwikkelende persoonlijke stijl heeft zoekt het werk voor Zwitsal/VPF in het kleurgebruik en vormgeving toch nadrukkelijk aansluiting bij het designwerk uit de late jaren '60 en vroege jaren '70 en is het een voor die periode karakteristiek werk te noemen. Naast de Zwitsal/VPF had Meek al eerder ook wandschilderingen vervaardigd voor andere Apeldoornse ondernemingen, zoals de Nettenfabriek. Deze kunstuiting is ook in cultuurhistorische zin verbonden met het bedrijf, omdat het een geschenk was voor de toen 50 jaar oude firma, geschonken door de oprichter zelf. Het kunstwerk vertegenwoordigt derhalve naast een hoge kunsthistorische waarde ook cultuurhistorische waarde (tijdsdocument, herinnering aan jubileum).

6.2.3 Stedenbouwkundige of ensemble waarde

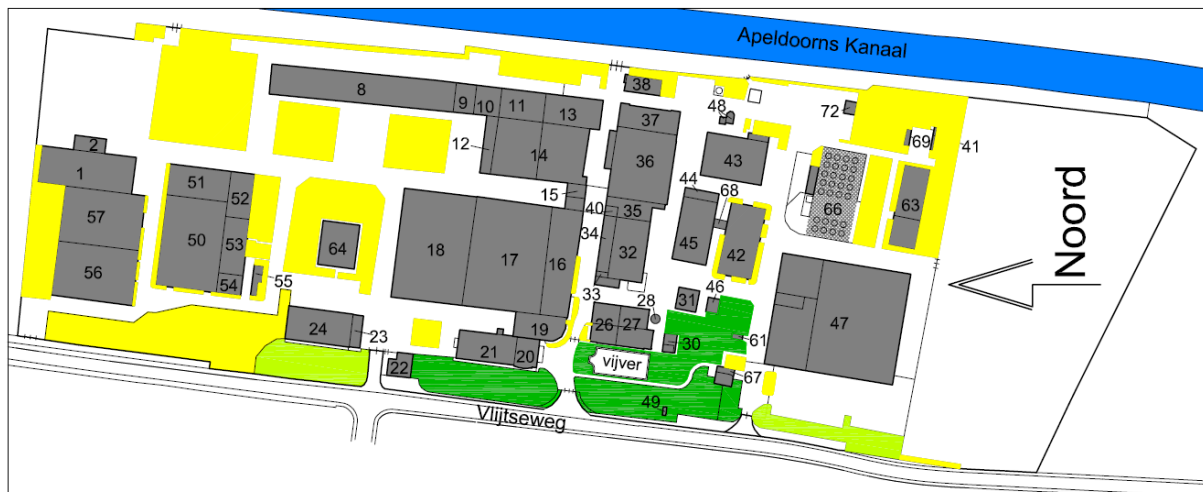
Vooraf het middendeel van het complex heeft een hoge ensemblewaarde door de duidelijke onderlinge samenhang tussen gebouw, structuren, bestratingen en de bijbehorende tuinaanleg met vijver, grasvelden, planten- en struikenborders, solitaire bomen en de hekwerken en poort langs de straat, met name ter hoogte van de oude hoofdentree bij het ketelhuis en kantoor langs de Vlijtseweg. De gebouwen bepalen in sterke mate het overwegend industriële karakter van de Vlijtseweg en het oorspronkelijke industriële karakter van dit gebied als geheel. Voor de gebouwen welke meer naar de noord- en zuidzijde van het terrein liggen is de samenhang met de kern van het complex minder herkenbaar. Naast het ensemble van het ketelhuis (gebouw 26/27) met schoorsteen en het kantoorgebouw (gebouw 19, 20/21) speelt ook de op het zuid-westelijke deel van het terrein gelegen zeer markante “drieslag” (kafloodsen, gebouw 47) in het straatbeeld een belangrijke rol.

Binnen het terrein zijn bij de diverse ontwikkelingen een aantal ruimtelijke lijnen ontstaan welke binnen het complex van belang zijn. Vanuit zowel cultuurhistorisch- als architectonisch oogpunt is vooral de binnenstraat welke van west- naar oost over het terrein loopt en de scheiding vormt tussen het zogenaamde noordelijke- en zuidelijke deel van het complex van hoge waarde. Deze twee delen vormden binnen het complex min-of-meer los van elkaar functionerende bedrijven met elk een eigen karakter en productlijn. Een tweede belangrijke ruimtelijke lijn ontstond met de aanleg van de nieuwe toegang tot het noordelijke deel van het terrein in 1954. Deze as vormt visueel een voortzetting van de vanuit het westen op de Vlijtseweg aansluitende Laan van Kerschoten. Een derde lijn is ontstaan met de aanleg van een zuidelijke toegang tot het terrein. Deze as vormt thans de hoofdtoegang tot het terrein en is vanuit cultuurhistorische oogpunt van belang.

Ten aanzien van het straatbeeld zijn de groenelementen langs de Vlijtseweg zeer bepalend. Vooral de in aanleg met de oudste gebouwen tot stand gekomen zone tussen de gebouwen 22 (voormalige portiersloge) en de huidige zuidelijke toegang hebben, mede door de hier langs gelegen tuinmuur en bijbehorende inrijpoorten, hoge beeldwaarde. Deze delen werden bij de eerste opzet van de fabriek als siertuin aangelegd met strakke struiken en bloemenborders, een forse vijverpartij met fontein, solitaire bomen en enkele functionele hoogteverschillen, waaronder de verdieping voor het kantoorgebouw die de gevel van het souterrain laat zien. Hier was oorspronkelijk ook een vijver aanwezig die helaas is verdwenen. Deze oorspronkelijke tuinaanleg is karakteristiek voor de naoorlogse tuinkunst en is goed bewaard gebleven en daardoor mede vanuit cultuurhistorisch oogpunt van belang. De samenhang van deze tuinen met de erfscheidingen aan de straat, de bestratingen en nog aanwezige verlichting langs het voorplein is karakteristiek voor de jaren '40/'50. De groenzones ter hoogte van gebouw 23/24 en gebouw 47 hebben belang als kader voor de tussenliggende tuinzone en als buffer tussen de Vlijtseweg en het achterliggende fabrieksterrein. Bij deze delen bestaat echter geen conceptuele aanleg en een groot deel van de aanleg is ook van latere datum dan de bebouwing.

Hoewel dit thans nauwelijks nog herkenbaar is, was de fabriek oorspronkelijk ook in belangrijke mate gericht op het Apeldoorns Kanaal. Een belangrijk deel van de transporten van grond- en brandstoffen gebeurde dan ook vanaf de oostzijde van het fabrieksterrein. Vooral in de opslagruimtes van gebouw

8 met de belangrijkste deuren aan de kanaalzijde is dit nog duidelijk herkenbaar. Ook is de grote stookolietank nog aanwezig. Thans wordt het fabrieksterrein door een jongere groenstrook van het kanaal gescheiden, waardoor deze oorspronkelijke ontsluiting minder herkenbaar is geworden.

- Hoge Waarde
- Positieve Waarde
- Indifferente Waarde

CULTUURHISTORISCH WAARDEVOLLE GROENELEMENTEN

6.2.4 Cultuurhistorische waarde

Zeker op lokaal niveau heeft de fabriek een uitermate belangrijke rol gespeeld. Ondanks de wat moeizame start werd de fabriek in de jaren '50 van de 20ste eeuw een belangrijke werkgever. Met de verdere ontwikkeling van het zeer bekende merk Zwitsal raakte deze productnaam ook onlosmakelijk met de fabriek verbonden, meer nog dan de morfineproductie. Als bakermat van het ook internationaal en zeker nationaal nog altijd zeer bekende merk Zwitsal is belangrijke cultuurhistorische waarde in het complex gelegen. In de bebouwing van het complex en met name in de oudere bouwdelen is cultuurhistorische waarde gelegen als herinnering aan een industriële werk- en productiewijze die thans volledig verdwenen is. Doordat de fabriek juist heeft gefunctioneerd in een periode waarin de chemische industrie grote wijzigingen onderging, zijn zowel de oorspronkelijke arbeidsintensieve werkwijze, als ook het huidige geautomatiseerde productieproces afleesbaar.

Het fabriekscapitaal als geheel heeft aanzienlijke cultuurhistorische waarde als herinnering aan de ontwikkelingsgeschiedenis van Apeldoorn en de kanaalzone in het bijzonder. De kanaalzone speelde vanaf de gereedkoming van het kanaal in 1881 een zeer belangrijke rol in de ontwikkeling van Apeldoorn en langs het kanaal ontstond veel industrie. Het Diosynthcomplex toont nog altijd goed de stormachtige ontwikkeling die veel grotere bedrijven vooral na de Tweede Wereldoorlog doormaakten. Deze stormachtige ontwikkeling loopt tevens parallel met de stormachtige ontwikkeling die Apeldoorn zelf doormaakte. In cultuurhistorisch opzicht is het ook van belang dat het bedrijf tot aan de overname in 1964 te beschouwen was als een typische Apeldoornse onderneming, opgestart en groot gemaakt door de Apeldoornse ondernemer Cor Jansen en van architectuur voorzien door een Apeldoornse architect (Chris Ten Tuynte) die na de oorlog tevens in bestuurlijke zin bij het inmiddels beursgenoteerde bedrijf was betrokken. Samen met andere nationaal bekende "merken" en bedrijven als Sparta, Talens, Nettenfabriek gaf de NV Zitsal/VPF een vooruitstrevend en nijver gezicht en bekendheid aan Apeldoorn, dat hierdoor niet alleen als Koninklijke residentie, maar ook als industriestad op de kaart werd gezet.

Hoewel langs het kanaal nog altijd veel bedrijven liggen zijn deze veelal van jongere datum en oudere markeringen van de industriële ontwikkelingen, zoals het voormalige Diosynth-complex zijn vrij zeldzaam geworden.

6.2.5 Gaafheid en herkenbaarheid

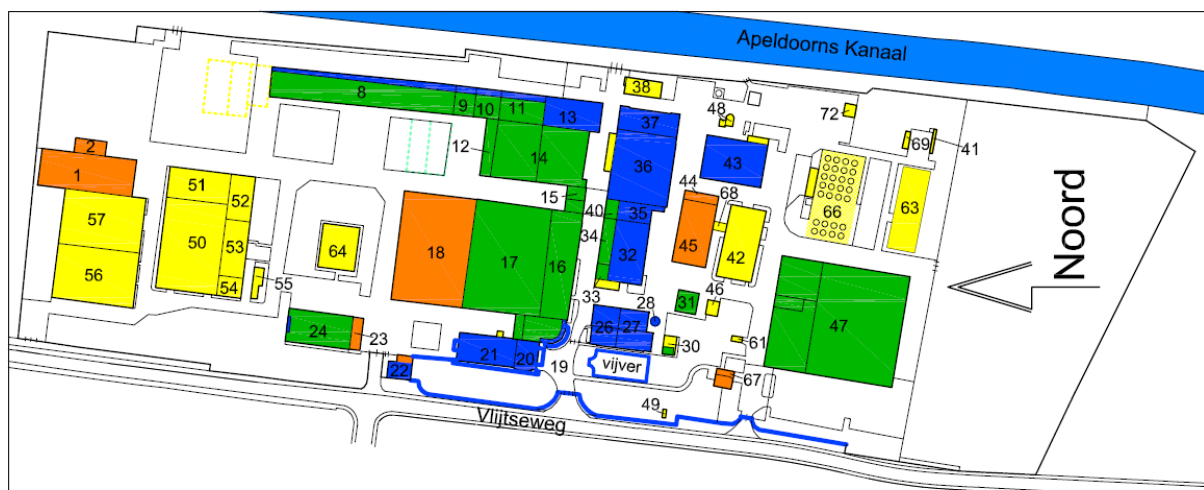
Gebouwen zijn als 'gebruiksvoorwerpen' altijd onderhevig aan veranderingen, wijzigende inzichten en noodzakelijke herstellingen. Voor fabrieksgebouwen geldt dit in nog sterkere mate en onder invloed van soms zeer snel veranderende productieprocessen konden bestaande gebouwen hierdoor vrijwel onbruikbaar worden. Als gevolg hiervan is met name industriële architectuur vaak sterk aangetast en in veel gevallen al na betrekkelijk korte tijd weer vervangen of volledig binnen jongere grootschaliger bebouwing opgenomen. Ook bij het voormalige Diosynth complex is de dynamiek van het chemische productieproces zeer duidelijk aan de verschillende gebouwen af te lezen. Daarentegen is het complex nog altijd duidelijk herkenbaar als een rond het midden van de 20ste eeuw in meerdere fasen tot stand gekomen fabriekscomplex. Ondanks de vele wijzigingen hebben de gebouwen, mede vanwege hun krachtige, kwaliteitsvolle architectuur nog wel hun karakteristiek weten te behouden.

6.2.6 Zeldzaamheid

Hoewel de waardering voor industrieel erfgoed de laatste decennia sterk is gegroeid, gaan nog altijd, soms ook belangwekkende complexen verloren, waarmee de zeldzaamheid van resterende complexen zoals het Diosynth-complex verder toeneemt. In het geval van Diosynth geldt dit belang met name voor het dichtbebouwde cluster met markante na-oorlogse architectuur ter weerszijden van de binnenstraat, waar het feitelijke hart van de fabriek ligt en waarvan de waarden ook op landelijk niveau hoog zijn te noemen.

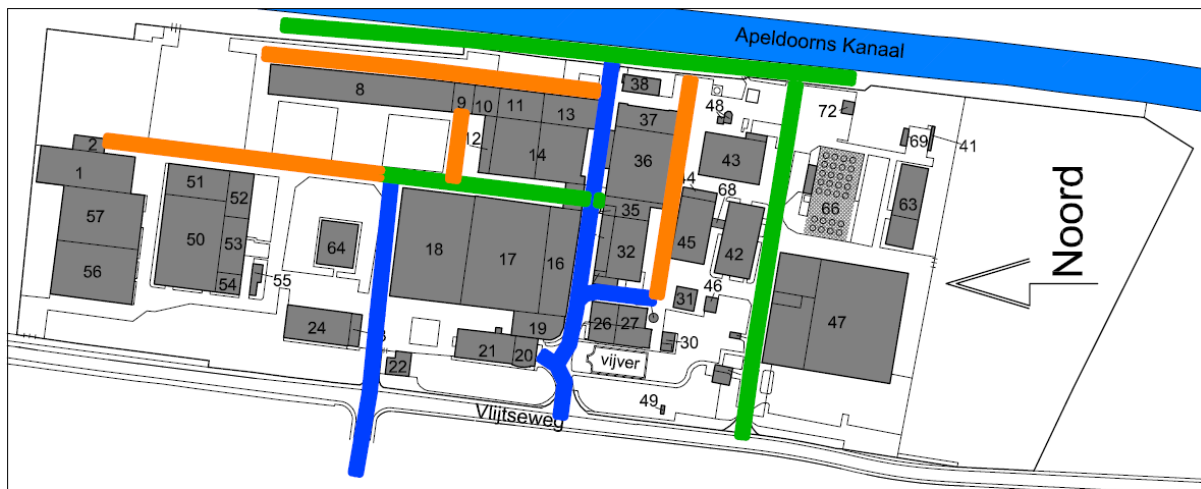
6.2.7 Getrapte weergave waarden van gebouwen, groenelementen en structuren

Voor de specifieke waarden binnen de verschillende gebouwen van het complex wordt verwezen naar Rapport B, waarin naast de beschrijvingen voor alle gebouwen de cultuurhistorische- en monumentale waarden worden aangegeven. Een onderdeel scoort al naar gelang de hierboven omschreven algemene waarden in meer of mindere mate ook van toepassing zijn op het onderdeel zelf hoog, positief of laag (indifferent). Naast een beschrijving van aanwezige waarden van het onderdeel als geheel wordt tevens per onderdelen een getrapte waardenbepaling op hoofdonderdelen weergegeven. Zo kunnen bijvoorbeeld in een gebouw dat als geheel een hoge waarde heeft onderdelen voorkomen die van ondergeschikt belang zijn of kan een onderdeel van hoger belang zijn dan het gebouw als geheel (voorbeeld de muurschildering van Harry Meek in het verder als positief beoordeelde gebouw 24). Onderstaand kaartje vormt een visuele samenvatting van de op gebouwniveau aangetroffen waarden.

- Hoge Waarde
- Positieve Waarde
- Basiswaarde
- Indifferente Waarde
- Storend

WAARDEN

- Hoge Waarde
- Positieve Waarde
- Basiswaarde

WAARDEVOLLE INFRASTRUCTUUR

De definitie van de gehanteerde getrapte waardenstelling is gebaseerd op de richtlijnen voor toegepast bouwhistorisch onderzoek, zoals deze door de Stichting Bouwhistorie Nederland zijn opgesteld. Om nog een extra gradatie in het middengebied toe te kunnen passen is de basiswaarde toegevoegd. In hierna volgend overzicht volgt per waarde een korte toelichting ten behoeve van het toegepast bouwhistorisch onderzoek, zoals dit in het herontwikkelingsproces kan worden ingezet.

■ Hoge waarde (blauw):

alle onderdelen die van wezenlijk en onlosmakelijk belang zijn voor het object of complex en zijn bouwhistorische ontwikkeling en derhalve onverkort gerespecteerd zouden behoren te worden.

■ Positieve waarde (groen):

alle onderdelen die voor de instandhouding van de ontwikkelingsgeschiedenis van het object of complex veel waarde bezitten. Behoud is gewenst, maar de waarde is niet dusdanig hoog, dat aanpassing of verandering onmogelijk is. Het is belangrijk dat het onderdeel als dusdanig herkenbaar blijft.

■ Basiswaarde (oranje):

overige onderdelen die voor de ontwikkelingsgeschiedenis van het gebouw of complex van (enig) historisch belang zijn, maar niet direct beschermenswaardig zijn. Behoud is mogelijk, maar niet noodzakelijk. In sommige gevallen kan hergebruik van onderdelen een suggestie zijn.

■ Indifferente waarde (geel):

onderdelen, die niets of weinig aan de waarde van het gebouw of complex toevoegen (hun betekenis is indifferent) en ook geen wezenlijke onderdelen van de ontwikkelingsgeschiedenis zijn. Behoud is mogelijk, maar niet noodzakelijk.

■ Storend (rood):

betreft meestal vrij recente toevoegingen, die een sterke aantasting vormen van het oorspronkelijke concept, de ruimtewerking of de detaillering.

6.3 Gebouwen van hoge en positieve waarde: Bouwkundige staat en mogelijkheden van herbestemming

Uit de cultuurhistorische waardenbepaling komt een groep gebouwen met een positieve of hoge waardering naar voren. Dit zijn gebouwen, waarvan het behoud vanuit cultuurhistorisch oogpunt wenselijk is. Dit betekent dan echter dat voor deze gebouwen een nieuwe functie of gebruik moet worden gezocht.

Om dit mogelijk te maken zijn een aantal voorwaarden nodig. In de eerste plaats dient het gebouw in een bouwkundige conditie te verkeren, die behoud zonder algehele vernieuwing mogelijk maakt. Hoewel de bouwkundige conditie van de verschillende gebouwen op het terrein wel onderscheid vertoont, geldt voor alle gebouwen dat deze bouwkundig in voldoende conditie verkeren om behouden te kunnen worden.

Ten tweede moeten de gebouwen in een bruikbare conditie kunnen worden gebracht zonder dat dit aanmerkelijke negatieve gevolgen heeft voor de cultuurhistorische waarde. Dit is met name aan de orde in geval van jongere wijzigingen en bijvoorbeeld de aanwezigheid van installaties. Indien een noodzakelijke verwijdering van deze elementen niet mogelijk is zonder een ernstige aantasting van cultuurhistorische waarden is het de vraag of herbestemming zinvol is.

In de derde plaats moeten de gebouwen zich ook lenen voor een herbestemming. Dit heeft betrekking op zowel de constructieve als ook de ruimtelijke opzet van de gebouwen. Met name de aanwezigheid van (en het aantal) gevelopeningen en de karakteristiek van de draagconstructie zijn hierbij van belang. Ook de kenmerken van de binnenruimte en de mogelijkheid tot een eventuele opdeling van waardevolle ruimtelijke eenheden en de wenselijkheid van deze opdeling zijn in belangrijke mate bepalend voor de mogelijkheid tot herbestemming.

In hierna volgende paragrafen wordt voor de gebouwen met cultuurhistorische waarde (basiswaarde, positieve waarde of hoge waarde) nader ingegaan op de mogelijkheid tot herbestemming vanuit de verschillende invalshoeken. Daarbij worden de gebouwen zoveel mogelijk los van een eventuele functie beoordeeld. Eerst worden de gebouwen met een hoge- of positieve cultuurhistorische waarde behandeld en vervolgens worden de gebouwen met een basiswaarde behandeld.

6.3.1 GEBOUWEN MET POSITIEVE- OF HOGE CULTUURHISTORISCHE WAARDE

6.3.1.1 Gebouw 8, 9 en 10 – Maalderij met kafopslag

De gebouwen 8, 9 en 10 verkeren in voldoende conditie om voor herbestemming in aanmerking te komen. Daarbij dient echter wel rekening te worden gehouden met de voorkomende zettingen. Met name in geval van een bestemming, waarbij een hoogwaardige afwerking van belang is, zullen aanvullende maatregelen getroffen moeten worden voor extra stabiliteit. Deze gebouwen hebben nauwelijks verstoringen van het oorspronkelijke concept. De vernieuwde deur van gebouw 10 is op eenvoudige wijze te vervangen.

Deze gebouwen hebben een zeer gesloten karakteristiek. Vensters ontbreken vrijwel volledig, waardoor daglichttoetreding een belangrijke belemmering kan zijn bij herbestemming. Het plaatsen van puien in bestaande deuropeningen kan hierbij mogelijkheden bieden. Verder is de sterke compartimentering van het gebouw een belangrijke karakteristiek die enerzijds benut kan worden, maar anderzijds ook belemmerend kan werken. De gebouwen hebben een hoogte die voldoende is voor het inbrengen van een extra bouwlaag.

Bij deze gebouwen is geen isolatie aanwezig, waardoor in geval van een bestemming met een warm binnenklimaat aanvullende maatregelen nodig zullen zijn. Voor gebouw 8 en 9 hoeft dit, gezien het gesloten karakter niet problematisch te zijn. Bij gebouw 10 verdient het speciale aandacht om de stalen puien klimatologisch te verbeteren zonder een aantasting van het beeld.

6.3.1.2 Gebouw 11 t/m 15 - Kafloodsen

Dit cluster van gebouwen verkeert overwegend in voldoende conditie om voor herbestemming in aanmerking te komen. Daarbij dient wel rekening te worden gehouden met de overwegend betrekkelijk lichte constructies en voorkomende zettingen. De aard van de constructies hebben tot gevolg dat mogelijk aanvullende maatregelen nodig zijn om de constructies geschikt te maken voor bestemmingen met een hoogwaardig afwerkingsniveau. De verstoringen van deze gebouwen hebben vooral plaats gevonden aan gevelopeningen en zijn derhalve vrij goed te herstellen.

Door het samengestelde karakter van deze gebouwen is een groot en diep bebouwd oppervlak ontstaan. Dit betekent dat met name voor de binnenste delen de toegankelijkheid en daglichttoetreding lastig kan zijn. Voor het noordelijke deel van gebouw 14 en gebouw 11 treedt door de grote glasgevels voldoende daglicht binnen, maar de onderste delen van deze gevels zijn juist zeer gesloten.

Bij deze gebouwen is geen isolatie aanwezig, waardoor in geval van een bestemming met een warm binnenklimaat aanvullende maatregelen nodig zullen zijn. Voor gebouw 11, 12, 13 en het zuidelijke deel van gebouw 14 hoeft dit, gezien het gesloten karakter niet problematisch te zijn. Bij gebouw 11 en het zuidelijke deel van gebouw 14 verdient het speciale aandacht om de stalen puien klimatologisch te verbeteren zonder een aantasting van het beeld.

6.3.1.3 Gebouw 16, 17 en 19 - Zwitsalfabriek

Dit cluster van gebouwen verkeert overwegend in voldoende conditie om voor herbestemming in aanmerking te komen. Daarbij dient vooral bij gebouw 17 rekening te worden gehouden met de overwegend betrekkelijk lichte constructies. De aard van de constructies hebben tot gevolg dat mogelijk aanvullende maatregelen nodig zijn om de constructies geschikt te maken voor bestemmingen met een hoogwaardig afwerkingsniveau.

De verstoringen van deze gebouwen hebben vooral plaats gevonden aan gevelopeningen. Deels zijn deze te herstellen. Bij de zuidgevel van gebouw 16 zijn in het verleden de hooggeplaatste vensters vervangen door lager geplaatste grotere vensters. Hoewel dit een ernstige verstoring van het oorspronkelijke karakter is, bieden deze grotere openingen grote voordelen in geval van een herbestemming. Een oplossing, waarbij de restanten van de oorspronkelijke vensteropeningen worden gecombineerd met de huidige openingen is aan te bevelen.

Met name gebouw 17 heeft een groot en diep bebouwd oppervlak. Door de aanwezige sheddaken vindt voldoende lichttoetreding plaats, maar door de plaats van de vensters is er geen zicht naar buiten, wat herbestemming van dit binnengebied lastig kan maken. Door de aanbouw van gebouw 18 tegen de noordzijde van gebouw 17 is de oorspronkelijke gevel, met hierin aanwezige openingen binnen komen te liggen. Eventuele verwijdering van gebouw 18 biedt hier een voordeel, maar er dient dan wel rekening te worden gehouden met een sterk verstoorde oorspronkelijke noordgevel van gebouw 17.

Bij deze gebouwen is geen isolatie aanwezig, waardoor in geval van een bestemming met een warm binnenklimaat aanvullende maatregelen nodig zullen zijn. Dit is technisch overwegend goed oplosbaar maar verdient wel voldoende aandacht bij de aanwezige stalen puien.

6.3.1.4 Gebouw 20 en 21 - Kantoorgebouw

Het kantoor van de fabriek verkeert in voldoende conditie om voor herbestemming in aanmerking te komen. Grote constructieve aanpassingen zijn daarbij waarschijnlijk niet noodzakelijk.

Het gebouw heeft minimale verstoringen. Dit betekent dat ook in geval van een herbestemming zeer zorgvuldig met het gebouw dient te worden omgegaan. Met name eventuele aanvullende klimatologische voorzieningen dienen bij de stalen ramen zeer zorgvuldig te worden uitgevoerd.

Door de langgerekte opzet heeft dit gebouw ruim voldoende daglichttoetreding en de huidige indeling met een middengang met ter weerszijden kantoren is zeer bruikbaar. In geval van een bestemmingswijziging dient zorgvuldig met de bestaande indeling en gevelopzet te worden omgesprongen. Hoewel het souterrain grotendeels beneden het maaiveld ligt, heeft deze bouwlaag wel vrij forse vensters. Herbestemming van het souterrain is derhalve ook goed mogelijk.

6.3.1.5 Gebouw 22 – Voormalige portiersloge

Gebouw 22 verkeert in voldoende conditie om voor herbestemming in aanmerking te komen zonder grote constructieve aanpassingen. Het gebouw heeft reeds behoorlijk forse vensters en deze zouden ook in geval van een nieuwe bestemming zeer bruikbaar zijn. De beperkte afmetingen van het gebouw kunnen eventueel een belemmering vormen bij het vinden van een nieuwe bestemming. Indien grotere aanpassingen nodig zijn, zouden deze bij voorkeur in het later aangebouwde deel plaats moeten vinden.

Eventuele aanvullende klimatologische voorzieningen dienen bij de stalen ramen zeer zorgvuldig te worden uitgevoerd.

De ligging van dit gebouw, vlak bij de Vlijtseweg kan voordelen bieden.

6.3.1.6 Gebouw 23/24 - Kantine

De voormalige kantine verkeert in voldoende conditie om voor herbestemming in aanmerking te komen zonder grote constructieve aanpassingen. Het gebouw heeft thans vrij beperkte gevelopeningen, maar zowel de oost- als de westgevel bieden door de hierin reeds aanwezige wijzigingen goede mogelijkheden om met behoud van het karakter te zorgen voor voldoende daglichttoetreding en toegankelijkheid.

In de huidige opzet is gedeeltelijk een verdiepingsvloer aanwezig. De beschikbare hoogte op de verdieping is echter wat beperkt. Het volledig aanbrengen van een verdiepingsvloer kan derhalve lastig zijn.

Waardevol element binnen dit gebouw is het door de Apeldoornse kunstenaar Harry Meek vervaardigde kunstwerk tegen de noordwand van de kantine. In geval van herbestemming zou dit kunstwerk ook weer in ere hersteld moeten worden en als uitgangspunt moeten dienen voor de herbestemmingsplannen. Indien herbestemming van dit gebouw niet mogelijk blijkt te zijn zou alsnog een plan moeten worden gemaakt voor behoud van dit kunstwerk.

De ligging van dit gebouw, vlak bij de Vlijtseweg kan ten aanzien van een herbestemming voordelen bieden.

6.3.1.7 Gebouw 26/27 en 28 – Ketelhuis en schoorsteen

Het ketelhuis vormt één van de meest beeldbepalende gebouwen van het complex, waardoor in geval van een herbestemming zeer zorgvuldig met de bestaande karakteristiek dient te worden omgegaan. Het gebouw verkeert bouwkundig in voldoende conditie om voor herbestemming in aanmerking te komen. Met name in de noord- en oostgevel hebben diverse aanpassingen plaats gevonden. Het teruggaan naar de oorspronkelijke opzet is hier lastig en wellicht weinig zinvol. Een eventuele zorgvuldige aanpassing aan een nieuwe bestemming in combinatie met de nog bewaard gebleven delen is hier goed mogelijk.

Van de oorspronkelijke stalen puien is een aanzienlijk deel vervangen door kunststof puien. Deze volgen echter behoorlijk goed de oorspronkelijke belijning, zodat het oorspronkelijke gevelbeeld slechts beperkt wordt verstoord. Ook in geval van een herbestemming en een hier mogelijk uit voortkomende wens tot aanvullende klimatologische voorzieningen zal zorgvuldig met het karakteristieke beeld van de stalen puien omgesprongen moeten worden.

Het gebouw heeft zeer bruikbare afmetingen en twee voldoende hoge bouwlagen. Daarbij zijn voldoende toegangsmogelijkheden en vensters aanwezig om diverse bestemmingen mogelijk te maken. Vanwege de prominente ligging in combinatie met de vijverpartij zijn toegangen aan deze zijde minder wenselijk. Het open karakter van de ketelruimte zou bij voorkeur behouden moeten blijven. Deze openheid kan echter ook zeker voordelen bieden voor meer publieke bestemmingen.

De schoorsteen naast het ketelhuis is lastig her te bestemmen. Dit object is echter dusdanig waardevol dat deze zonder meer gehandhaafd dient te worden en daarbij als onderdeel van een herbestemmingsplan ook meerwaarde kan krijgen door een goede integratie. Men zou er naar kunnen streven om bijvoorbeeld door middel van een kunststofopbouw de schoorsteen weer op zijn oorspronkelijke hoogte te brengen en de schoorsteen bijvoorbeeld te laten fungeren als zendtoren voor telefonie/dataverkeer.

6.3.1.8 Gebouw 30 - Transformatorhuisje

Gebouw 30 heeft mogelijk constructieve problemen die een ingrijpende aanpak nodig maken. Het betreft de mogelijk oproestende stalen liggers van de verhoogde vloer in het zuidwestelijke gedeelte. Verder is de bouwkundige conditie voldoende om dit gebouw te kunnen herbestemmen.

Door de zeer beperkte afmetingen heeft dit gebouw echter slechts een zeer beperkt bruikbaar vloeroppervlak. Voor een op zichzelf staande bestemming lijkt dit gebouw derhalve nauwelijks geschikt. Als onderdeel van een bestemming, bijvoorbeeld als berging bij het ketelhuis is dit gebouw goed bruikbaar.

Indien een gebruik wordt gekozen, waarvoor daglicht in het interieur nodig is, zou het aanbrengen van puien in de bestaande deuropeningen goede mogelijkheden bieden.

6.3.1.9 Gebouw 31 – Voormalige woning

De bouwkundige conditie van dit gebouw is voldoende om voor herbestemming in aanmerking te komen. Zowel de oorspronkelijke functie als woning als de huidige functie als kantoor zijn als toekomstige bestemming goed mogelijk.

In beide gevallen is zeker een beeldverbetering mogelijk door reconstructie van vernieuwde vensters en deuren. Voor eventuele wijzigingen aan gevels komen vooral de zuid- en oostgevel in aanmerking. Bij deze gevels is het oorspronkelijke beeld door gedeeltelijke inboetingen alsmede een gepleisterde onderzone reeds behoorlijk verstoord. Met name de westgevel maakt door de ligging achter de groenzone deel uit van het straatbeeld van de Vlijtseweg en dient derhalve met zorg te worden behandeld.

Eventuele aanvullende klimatologische voorzieningen zijn in dit gebouw goed te realiseren zonder de karakteristiek van het gebouw geweld aan te doen.

6.3.1.10 Gebouw 32 t/m 37 - Extractiegebouw

De bouwkundige conditie van dit gebouw is overwegend voldoende, maar vanwege de vele aanpassingen die dit gebouw heeft ondergaan dient zeker nader constructief onderzoek plaats te vinden. Daarbij dient tevens de mate van zetting, alsmede eventuele corrosie van de wapening van de betonnen spanten nader onderzocht te worden. De verwachting is echter dat de constructies, met eventueel herstel en/of aanpassingen geschikt zijn voor herbestemming. De gevels van dit gebouw zijn echter dusdanig verstoord door de vele sparingen en tegen de gevel gemonteerde installaties dat herstel erg lastig zal zijn. Gezien deze aantastingen zou wellicht na ontmanteling moeten worden bekeken in hoeverre behoud van de gevels haalbaar is. Voor de sterk aangetaste delen zou dan eventueel een nieuwe invulling ontworpen kunnen worden die aansluit bij de bestaande karakteristiek, maar optimaal functioneel is ten dienste van een nieuwe bestemming.

Het samengestelde gebouw heeft een behoorlijk groot volume en door de deels driebeukige opzet zijn er in het westelijke deel (hal 1 en 2) tevens goede mogelijkheden voor daglichttoetreding. Ten aanzien van de keuze voor een nieuwe bestemming zou bij voorkeur de huidige ruimtewerking ook behouden moeten blijven. Met name indien ook de dakconstructie in het zicht komt te liggen kan het aanbrengen van warmte-isolatie lastig zijn. Dit geldt eveneens bij de slank geprofileerde stalen puien.

Bij het oostelijke deel (gebouw 37) hebben de onderste delen van de gevels een zeer gesloten karakter, terwijl vooral de oostgevel bovenin forse stalen puien heeft. Dit maakt onderste delen van dit

gebouw minder geschikt voor de situering van verblijfsruimtes. Bij de hogere delen kunnen de grote stalen puien in combinatie met de ligging aan het kanaal uitgenut worden.

Vanwege het huidige sterk industriële karakter met de langs de gevels lopende installaties zou deze opzet wellicht ook mogelijkheden bieden om in geval van een herbestemming een deel van de benodigde installaties in het zicht te houden.

6.3.1.11 Gebouw 43 – Hal 4

Dit gebouw verkeert overwegend in voldoende conditie om voor herbestemming in aanmerking te komen. Daarbij dient wel rekening te worden gehouden met betrekkelijk lichte constructie en voorkomende zettingen. De aard van de constructie heeft tot gevolg dat mogelijk aanvullende maatregelen nodig zijn om de constructies geschikt te maken voor bestemmingen met een hoogwaardig afwerkingsniveau. Vooral t.b.v. de stabiliteit en mogelijkheid om windbelastingen adequaat op te kunnen vangen zijn mogelijk aanvullende voorzieningen nodig.

De gevels van dit gebouw zijn door de diverse sparingen, de vele bevestigingspunten van installaties en diverse jongere openingen behoorlijk verstoord. Het oorspronkelijke karakter van de gesloten bakstenen onderbouw kan echter door inboeting middels een goed gekozen baksteen voor een zeer belangrijk deel teruggebracht worden. Daarbij bieden dan met name de verstoringen ook mogelijkheden voor daglichttoetreding en toegankelijkheid. Met behoud van het gesloten karakter zal een herbestemming van de delen onderin het gebouw echter lastig zijn. Daar komt bij dat bij het aanbrengen van een volledige verdiepingsvloer tevens het ruimtelijke karakter aangetast raakt. Een bestemming, waarbij de hoogte van het interieur kan worden benut heeft derhalve zeker de voorkeur.

Met name bij de volledig met stalen puien uitgevoerde hogere delen van de gevels is het realiseren van een goede warmte-isolatie met behoud van de bestaande karakteristiek mogelijk lastig. Voor de gesloten bakstenen delen kan warmte-isolatie betrekkelijk eenvoudig aan de interieurzijde worden aangebracht, al verdienen hier de tegen de gevels geplaatste stalen spanten speciale aandacht om koudebruggen te voorkomen.

6.3.1.12 Gebouw 47 - Drieslag

Dit zeer grote gebouw heeft een vrij lichte constructie en bovendien doen zich hier de nodige zettingen voor, waardoor reeds de nodige scheurvorming optreedt. In geval van een herbesteding, welke hogere eisen stelt ten aanzien van het afwerkingsniveau zullen dan ook aanvullende maatregelen nodig zijn om het gebouw te stabiliseren en mogelijk ook te versterken. De verstoringen aan dit gebouw zijn vrij beperkt en hebben vooral aan gevelopeningen plaats gevonden. Deze zijn derhalve goed te herstellen.

Dit gebouw heeft een zeer forse, bijna vierkante plattegrond. Het middengebied van het gebouw heeft daardoor nauwelijks daglichttoetreding. Een belangrijk deel van de karakteristiek van het gebouw wordt echter bepaald door de oost- en westgevel met elk drie naast elkaar gelegen topgevels. Wijzigingen aan de noord- en zuidgevel zullen dan ook minder invloed hebben op de karakteristiek van het gebouw. Eventuele mogelijkheden ten behoeve van een nieuwe bestemming zouden dan ook bij voorkeur in deze gevels gezocht moeten worden.

Gezien het zeer forse volume en het volledig ontbreken van warmte-isolatie is dit gebouw lastig geschikt te maken voor functies die een warm binnenklimaat vereisen. Hoewel het aanbrengen van warmte-isolatie niet onmogelijk is, zal dit door de toegepaste constructies en de stalen kozijnen lastig zijn. Het is te overwegen om het gebouw te laten functioneren als een huls voor bijvoorbeeld een in te bouwen parkeergarage.

6.3.1.13 Tuinmuren, hekwerken en overige terreinelementen

Hoewel de tuinmuren en hekwerken wel wat schade vertonen is de aanwezige schade nog goed te herstellen. De behoudenswaardige delen bevinden zich langs de Vlijtseweg en maken deel uit van de

eveneens behoudenswaardige groene zone langs deze weg. Mede door de aanwezigheid van drie bestaande toegangen tot het terrein in dit gebied zullen de bestaande historische tuinmuren waarschijnlijk geen belemmering vormen voor toekomstige ontwikkelingen. Daarbij dragen deze delen zeker bij aan de herkenbaarheid van de oudste kern van het complex.

Een belangrijk deel van de terreinelementen wordt gevormd door de aanwezige bestratingen of terreinverhardingen. Deze hebben deels een cultuurhistorische waarde, maar zijn deels ook van recente datum zonder cultuurhistorische waarde. Voor alle bestratingen en verhardingen geldt dat de cultuurhistorische waarde is gelegen in de begrenzingen, de aansluiting op de gebouwen en het uiterlijk. Dit betekent dat de bestratingen in geval van een herbestemming van (delen van) het terrein zeer goed bruikbaar kunnen zijn.

Voor de verschillende groenelementen geldt dat met name de plaats en begrenzingen het karakter van deze elementen bepalen. De groenelementen bestaan deels uit kort gemaaid gras en deels uit zones met hoger opgaand struikgewas met een vrij gesloten karakter. Alleen bij de middenzone langs de Vlijtseweg is er sprake van een duidelijke tuinaanleg. Alleen in de strook direct langs de Vlijtseweg komen enkele oudere bomen voor, welke in geval van een herbestemming deel zouden moeten uitmaken van een herbestemmingsplan. Ook de tuinaanleg in het middengebied zou ongewijzigd in het herbestemmingsplan moeten worden opgenomen. De reeds aanwezige terreinontsluitingen vanaf de Vlijtseweg maken dit ook goed mogelijk. Voor de overige groenelementen geldt dat deze vooral als buffer naar de Vlijtseweg en als aankleding van het terrein dienen, zonder dat hier een planmatige opzet aan ten grondslag ligt. In geval van een herbestemming zouden de eenvoudige basisopzet van de groenelementen als uitgangspunt kunnen dienen voor een nieuw inrichtingsplan, dat vooral sober en doelmatig zou moeten zijn om aan te sluiten bij het overwegend vrij sobere karakter van het complex.

Overige terreinelementen zijn overblijfselen van het productieproces in de vorm van luchtbruggen, keermuurtjes, silo's en overkappingen. Voor deze elementen geldt dat deze door hun eenvoudige opzet zeer goed herbestemd kunnen worden, maar dat het des te lastiger is om ook daadwerkelijk een goede bestemming te vinden voor deze onderdelen. Omdat deze in de meeste gevallen ook niet direct belemmerend hoeven te zijn bij een toekomstige invulling van het terrein, zou het behoud van deze elementen als uitgangspunt vastgesteld kunnen worden om inpassing in een herbestemmingplan te stimuleren.

6.3.2 GEBOUWEN MET BASISWAARDE

6.3.2.1 Gebouw 1/2 - Magazijnen

Gebouw 1 heeft een betrekkelijk lichte constructie, waarin zich wat zettingen voordoen. Hierdoor is beperkte scheurvorming in de gevels ontstaan. Enige toekomstige zetting is gezien de vrij lichte funderingen ook niet geheel uit te sluiten. Behoudens de wat licht uitgevoerde constructie verkeert het gebouw in voldoende conditie om voor herbestemming in aanmerking te komen. De belangrijkste

verstoring van gebouw 1 vormt de latere aanbouw van gebouw 57, waardoor de vroegere westgevel grotendeels in het interieur van gebouw 57 kwam te liggen.

Hoewel het gebouw 1 een vrij goed bruikbare rechthoekige plattegrond heeft, zijn de gevels vrij gesloten, waardoor de daglichttoetreding beperkt is. Toevoeging van extra daglichtopeningen is lastig zonder de gesloten karakteristiek aan te tasten. De hoogte van het gebouw is wel voldoende om eventueel een extra bouwlaag in te brengen.

Bij gebouw 1 is geen warmte-isolatie aanwezig. Door de toegepaste constructies zal het aanbrengen van warmte-isolatie direct tegen de gevels lastig zijn. Voor een herbestemming tot een functie die een verwarmd binnenklimaat vraagt zou dan eventueel isolerende maatregelen binnen de bestaande constructie toegepast kunnen worden. De luifel (gebouw 2) tegen de oostgevel van gebouw 1 vormt slechts een beschutte buitenruimte. In geval van herbestemming van gebouw 1 kan deze luifel deel uitmaken van het herbestemmingplan als accentuering van een toegang of als overdekte laadruimte overeenkomstig de oorspronkelijke functie.

6.3.2.2 Gebouw 18 – Noordelijke hal Zwitsalfabriek

De bouwkundige staat van gebouw 18 is voldoende om voor herbestemming in aanmerking te komen. Het grote volume en het ontbreken van daglichtopeningen maken dit gebouw echter minder geschikt. Hoewel de bestaande gevelopeningen nog herkenbaar zijn en geopend zouden kunnen worden, zitten deze hoog in de gevels. Tenzij een herbestemming als magazijn of winkel mogelijk is, kan wellicht beter worden gekozen voor sloop of ontmanteling van gebouw 18 om zo een goede herbestemming van gebouw 17 beter mogelijk te maken. Eventueel zouden de gevels van gebouw 18 bijvoorbeeld als erfafscheiding behouden kunnen blijven.

6.3.2.3 Gebouw 44/45 - Werkplaatsen

Gebouw 44/45 verkeert bouwkundig in voldoende conditie om voor herbestemming in aanmerking te komen. De gevels van dit gebouw zijn echter dusdanig verstoord dat deze hun oorspronkelijke karakteristiek verloren hebben. Deze situatie is zonder algehele vernieuwing ook vrijwel niet meer ongedaan te maken.

Dit gebouw heeft echter zeker voor herbestemming zeer geschikte afmetingen en kenmerken. Daarbij past dit gebouw bij de aangrenzende oudere bebouwing.

Wanneer met behoud van de hoofdvorm en nieuwe, op de oorspronkelijk uitmonstering geïnspireerde gevels een herbestemming mogelijk is, verdient dit zeker aanbeveling boven contrasterende nieuwbouw.

Ten aanzien van daglichtvoorzieningen en isolerende maatregelen biedt dit gebouw, zeker in combinatie met een nieuwe invulling van de gevels goede mogelijkheden.

6.3.2.4 Gebouw 67 - Portiersloge

Hoewel dit gebouw in een goede conditie verkeert, is dit door de specifieke opzet en beperkte afmetingen minder geschikt voor herbestemming. Indien echter binnen toekomstige planvorming een geschikte nieuwe functie, of zelfs een voortzetting van de bestaande functie mogelijk is, zou dit jonge gebouw als jongste onderdeel van de ontwikkelingsgeschiedenis van het fabriekscomplex bewaard kunnen blijven.

6.4 BOUWKUNDIGE STAAT VERSUS CULTUURHISTORISCHE WAARDE

Voor de gebouwen van het voormalige Diosynth-complex geldt dat deze over de afgelopen periode overwegend een voldoende mate van onderhoud hebben gehad, zodat de verschillende gebouwen geen structurele gebreken vertonen die het gevolg zijn van het achterwege blijven van tijdig onderhoud. Wel hebben veel gebouwen een vrij lichte fundering en constructie, waardoor plaatselijk gebreken konden ontstaan. Bij geen van de gebouwen zijn de gebreken echter van dien aard dat deze het voortbestaan van het gebouw bedreigen.

Het uitgevoerde onderhoud is zeker niet in alle gevallen conform de historische uitmonstering uitgevoerd. Daarnaast heeft het merendeel van de gebouwen de nodige wijzigingen ondergaan bij verschillende verbouwingen. De wijzigingen die de gebouwen hebben ondergaan zijn bij de

cultuurhistorische waardenbepaling al meegewogen, aangezien de mate van gaafheid mede bepalend is voor de cultuurhistorische waardering. Voor grotere wijzigingen geldt dat hier in de waardenbepaling een onderscheid is gemaakt tussen de waardering van de nog oorspronkelijke onderdelen en de gewijzigde of aangepaste onderdelen.

Bovenstaande betekent dat de huidige bouwkundige staat voldoende is om de als cultuurhistorisch waardevol aangemerkte gebouwen, vanuit bouwtechnisch oogpunt ook te behouden. Wel kennen de verschillende gebouwen de nodige beperkingen ten aanzien van een herbestemming. Belangrijkste beperkingen vormen de deels vrij licht uitgevoerde constructies en het vrijwel volledig ontbreken van warmte-isolatie. Ook geldt voor enkele delen van gebouwen dat deze zo ernstig zijn aangetast dat reconstructie van een oorspronkelijke situatie vrijwel onmogelijk is. In die gevallen zullen mogelijk nieuwe invullingen ontwikkeld moeten worden. Dit biedt echter ook nieuwe mogelijkheden ten aanzien van een herbestemming.

6.5 CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

6.5.1 CONCLUSIES

Uit het cultuurhistorische onderzoek (archiefonderzoek en onderzoek terrein en gebouwen) is gebleken dat het Diosynth-complex een hoge cultuurhistorische waarde vertegenwoordigt. Niet alleen is de voormalig Zwitsal/VPF-fabriek een heus industrieel icoon te noemen, dat sterk verweven is met de ontwikkelingsgeschiedenis van Apeldoorn in de 20ste eeuw; ook bezitten de door de Apeldoornse architect Chr. Ten Tuijnt ontworpen gebouwen binnen het geheel van het naoorlogse gebouwde erfgoed aanzienlijke cultuurhistorische waarde. Het complex heeft als een zeer karakteristiek naoorlogs industrieel complex ook in landelijk opzicht hoge waarde (de betekenis en de bekendheid van het bedrijf en zijn producten reikte zelfs tot een internationaal niveau) gezien de voor die tijd karakteristieke architectuur en de nog altijd aan het complex afleesbare explosieve groei die dergelijke ondernemingen van nationale betekenis gedurende de tweede helft van de 20ste eeuw doormaakten. Op lokaal niveau is de cultuurhistorische waarde van het complex uiteraard eveneens zeer hoog vanwege de relatie met het Apeldoorns kanaal (de motor voor de ontwikkeling van bedrijven), de betekenis van de gebouwen van Ten Tuijnt binnen het Apeldoornse gebouwde erfgoed en de rol van het bedrijf in de economische en sociale geschiedenis van de stad. Bijzonder is daarnaast dat ook de gebouwen waarmee het bedrijf verbonden is geweest op de andere locaties (de eerste locatie aan de Floralaan/Deventerstraat, de woning Helvetia van oprichter Cor Jansen aan de Oranjelaan 2) behouden zijn gebleven, waardoor ook via de gebouwen de gehele bedrijfsgeschiedenis van het concern vanaf 1920 afleesbaar is gebleven.

Uit het onderzoek is voorts gebleken dat op het Diosynth-terrein binnen het totale bestand aan gebouwen en artefacten op objectniveau een gradatie in waarden is te herkennen. Tot de gebouwen die hoge waarde of positieve waarde bezitten, en die behoud en herbestemming van die gebouwen rechtvaardigen behoren met name de oudste delen van de fabriek op “noord” en “zuid”. Deze gebouwen bezitten niet alleen hoge waarden, maar vormen tevens een sterk en herkenbaar ensemble in samenhang met de tuinen en hekwerken aan de Vlijtseweg en behoren nog tot de periode (voor 1964) waarin het bedrijf onder de naam N.V. Zwitsal/VPF een volledig zelfstandige Apeldoornse onderneming was. De meest waardevolle onderdelen bevinden zich direct aan weerszijden van de oude hoofdas met hoefdentree aan de Vlijtseweg, welke overigens de laatste jaren niet meer als entree in gebruik was.

De mogelijkheden voor hergebruik van deze gebouwen hangen overigens wel samen met enerzijds hun bouwkundige staat en anderzijds hun bouwaard en specifieke waarden. Het zal bijvoorbeeld lastig zijn om alle grote halvormige delen zodanig her te bestemmen dat de ruimtewerking en zicht op de karakteristieke constructies behouden kan blijven, maar daar is door in herbestemming van industrieel erfgoed ervaren instellingen en architectenbureau's meer over te zeggen. Over de herbestemmingplannen wordt verder het nodige geschreven in het rapport “De gedeelde stad geheeld. Businesscase Kanaalzone Apeldoorn” uit 2008, waarnaar we tevens willen verwijzen. Wel is getoetst waarmee men in bouwkundig opzicht rekening moet houden bij herbestemming (zie vorige paragraaf en deel C de bouwkundige rapportage).

De gebouwen op “zuid” worden thans ontmanteld, waarbij alle installaties uit de gebouwen worden verwijderd. Dit heeft voor ondermeer de oude alkaloïdenfabriek en extractiegebouwen tot gevolg dat

na de ontmanteling soms behoorlijk geperforeerde kale casco's over zullen blijven. Voor hergebruik zal met betrekking tot de bestaande delen hier meer moeten worden gedaan dan een louter herstel van casco en constructie en moet overwogen worden om gevels opnieuw op te zetten. Daarbij kunnen overigens wel de waardevolle draagconstructies intact blijven.

6.5.2 AANBEVELINGEN

We bevelen dringend aan om de hoog gewaardeerde onderdelen zonder meer te behouden en bij voorkeur op een zo gevarieerd mogelijke en passende wijze her te bestemmen, waarbij ook rekening gehouden wordt met aanwezige waarden in interieurs of ruimtelijke structuren. Verder bevelen we aan zich ook in te spannen om dit met de middels positieve waarde gewaardeerde delen te proberen. Bij deze laatste categorie zijn echter grotere aanpassingen aan de gebouwen mogelijk tbv herbestemming.

Op de delen van het complex waarop nieuwbouw wordt gepland is het aan te bevelen om te kiezen voor woningbouw in grotendeels gesloten bouwblokken, met in de architectuur verwijzingen naar de oude gebouwen van Zwitsal/VPF (in metselwerk, maar ook in industriële hoofd- en kapvormen). Daarnaast is het aan te bevelen om in de bestratingen het oorspronkelijke industriële karakter te benadrukken (klinkerbestratingen en Stelconplaten, aansluiting van verhardingen op de gevels) en tuinen en buitenruimten van woningen zoveel mogelijk op de binnerven onder te brengen. Vooruitlopend op de ontwikkeling van het kanaal voor het watertoerisme zou men kunnen overwegen om bij herbestemming van gebouwen aan het kanaal hierop in te spelen en de overgang tussen het terrein en het kanaal weer meer open te leggen.

Referentie- en inspiratiebeelden:

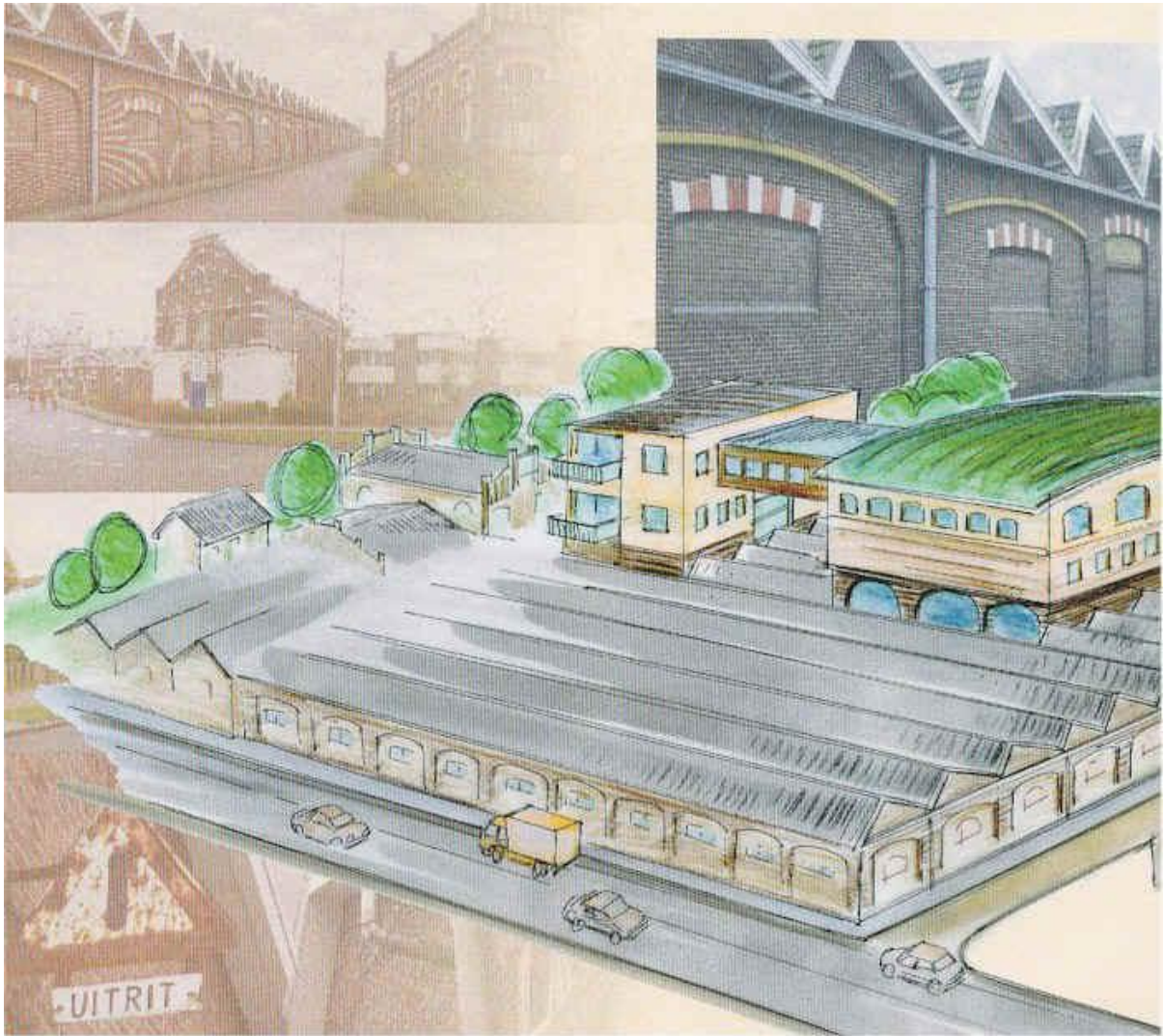

Nieuwbouw Groene Oever Raambuurt Deventer. Geschakelde woningen met zaagtanddaken. Bron BNA Architectuurprijs 2006

Clubgebouw en botenhuis voor de ZRZV. Exterieur boven en interieur hieronder. Bron BNA Architectuurprijs 2006

*Ontwikkeling bedrijventerrein Nijverdal-Noord tot High Tech Materials Park. Bron: Koenjer Design.
www.gb-Hellendoorn.nl*

7. LITERATUUR EN BRONNEN

7.1 Literatuur:

- Gemeente Apeldoorn, *Cultuurhistorische Analyse De Vlijt*. Apeldoorn 2002
- Gemeente Apeldoorn / STOA, *Cultuurhistorische Analyse Kanaalzone Apeldoorn*. Ede 2004
- Gemeente Apeldoorn / STOA, *Cultuurhistorische Analyse Ugchelen*. Ede 2005
- Gemeente Apeldoorn / MAB *Quick-scan inventarisatie naoorlogs erfgoed categorie industrie en kantoren*, Nijmegen 2007
- Atelier Quadrat: *Kanaal-zone Noord Apeldoorn. Historische en morfologische analyse, april 2007*
- Gemeente Apeldoorn, *De Gedeelde stad geheeld. Businesscase Kanaalzone Apeldoorn*. Aug. 2008
- Es, E. van, *Apeldoorn. Naoorlogse Architectuur*. Apeldoorn 2004
- Frank, C.J. e.a., *Apeldoorn. Architectuur en stedenbouw 1850-1940*, Zwolle/Apeldoorn 1997
- Haartsen, T., *De wand des tijds. Monumentale kunst rond de jaren 50*, z.p. 2002
- H. Ibelings, *De moderne jaren vijftig en zestig. De verspreiding van een eigentijdse architectuur over Nederland*, Rotterdam 1996
- Kemperink, R.M. (eindred.) e.a., *Geschiedenis van Apeldoorn*, Zutphen 1993
- Kuipers, M., *Toonbeelden van de wederopbouw. Architectuur, stedenbouw en landinrichting van herrijzend Nederland*. Zwolle 2002
- K. Loeff, *Fabrieksgebouwen. Categorieel Onderzoek Wederopbouw 1940-1965*. Rijksdienst voor Monumentenzorg, Zeist 2006
- J.P. Mieras, *Na-oorlogse bouwkunst in Nederland*, Maastricht 1954
- Wim H. Nijhof, *Van 't Loe tot La Tour. Over architectuur en stedenbouw in Apeldoorn*. Apeldoorn s.d.
- Scheen, P.A., *Lexicon Nederlandse beeldende kunstenaars 1750-1950*, s-Gravenhage 1970
- Segers, Y., *Op het kruispunt van oud en nieuw. Het Gelders Genootschap 1919-1994*, Den Haag 1994
- Steeman, T., *Apeldoorn voorbij ... Schetsen uit het verleden van Apeldoorn en het Loo*, Apeldoorn 1996

7.2 Archieven en internet:

Archief CODA:

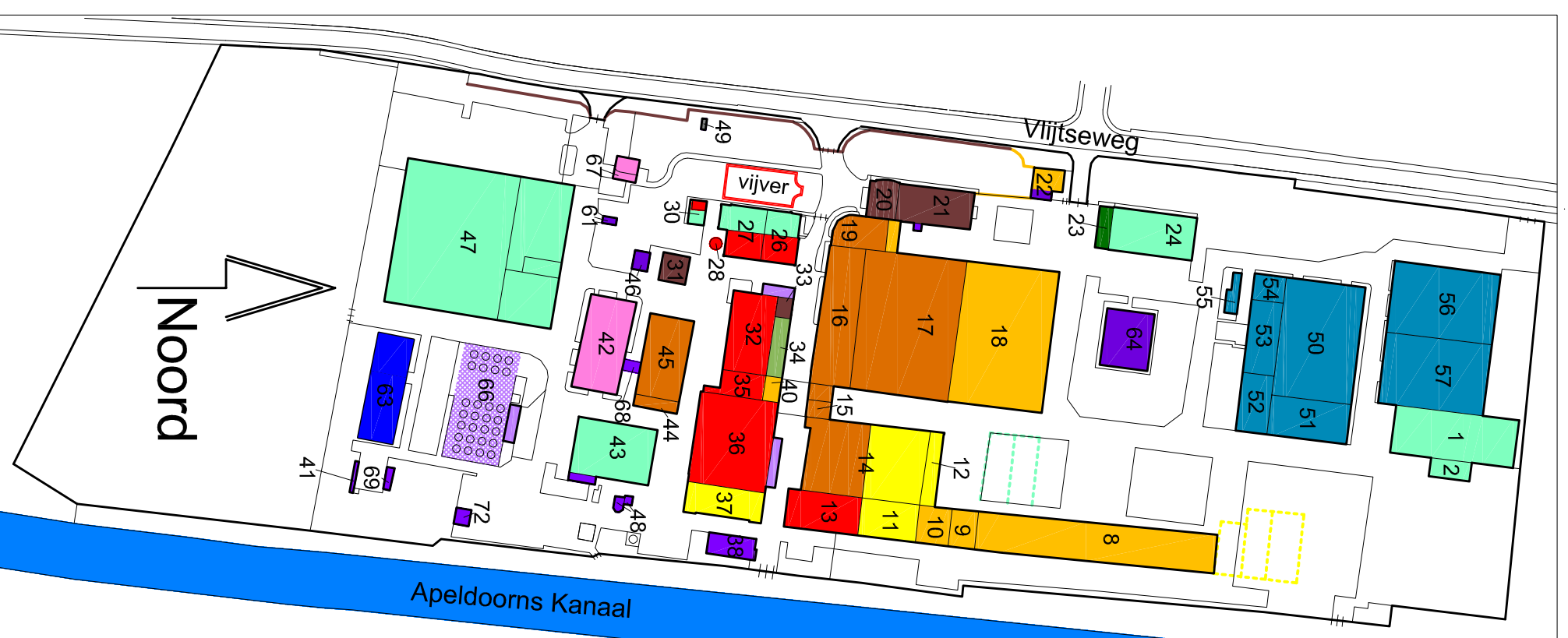
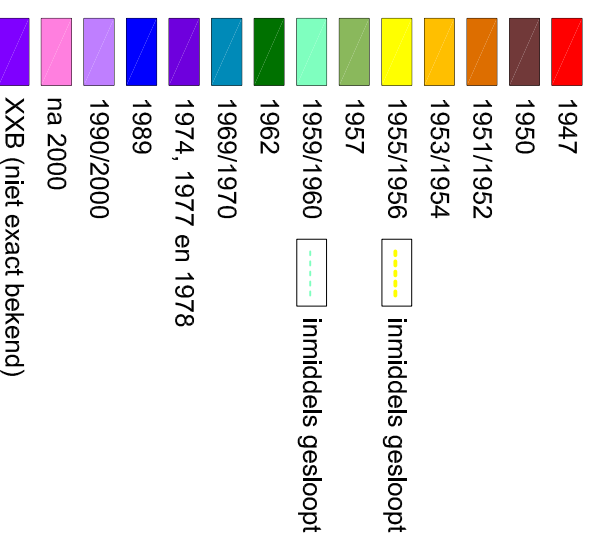
Inv. 183 A (map "60 jaar Zwitsal" met knipsels, brochures en andere stukken)
Artikel Apeldoornse Courant 20-7-1974 ("miljoenen Nederlanders groeiden op met Zwitsal")
Collectie historische kaarten en kadasterkaarten.
Beeldbank (Vlijtseweg en Apeldoorns Kanaal)

Bedrijfsarchief Diosynth:

Mappen aanvraag bouwvergunningen (1946-2000)
Mappen tekeningen gebouwen (1946-2000)
Historische vogelvluchtfoto's (1950-2004)
Map met krantenknipsels (1946-2000)

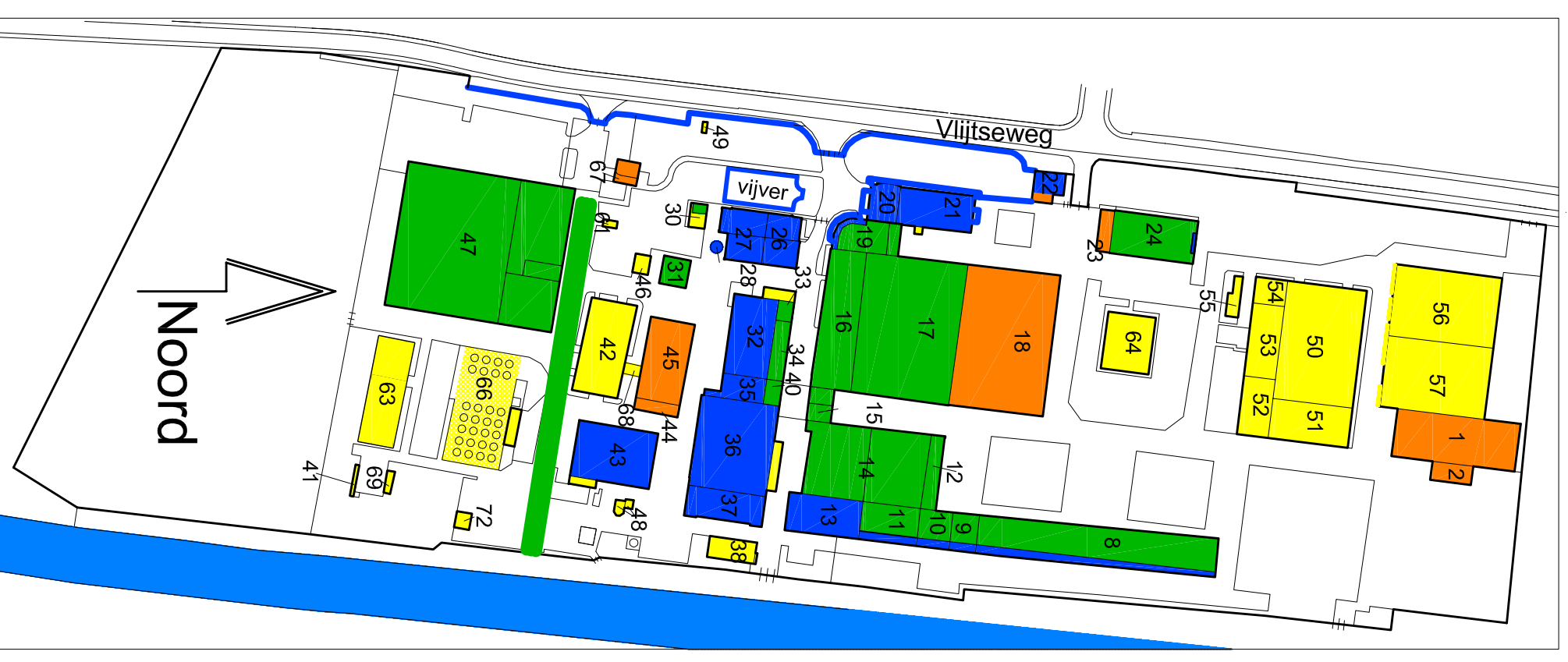
Internet:

www.oud-apeldoorn.nl
www.parkenbuurt.nl
www.watwaswaar.nl
www.zwitsal.nl
www.nl.wikipedia.org/wiki/Harry_Meek
www.harrymeek.nl
[www.nl.wikipedia.org/wiki/Organon_\(multinational\)](http://www.nl.wikipedia.org/wiki/Organon_(multinational))

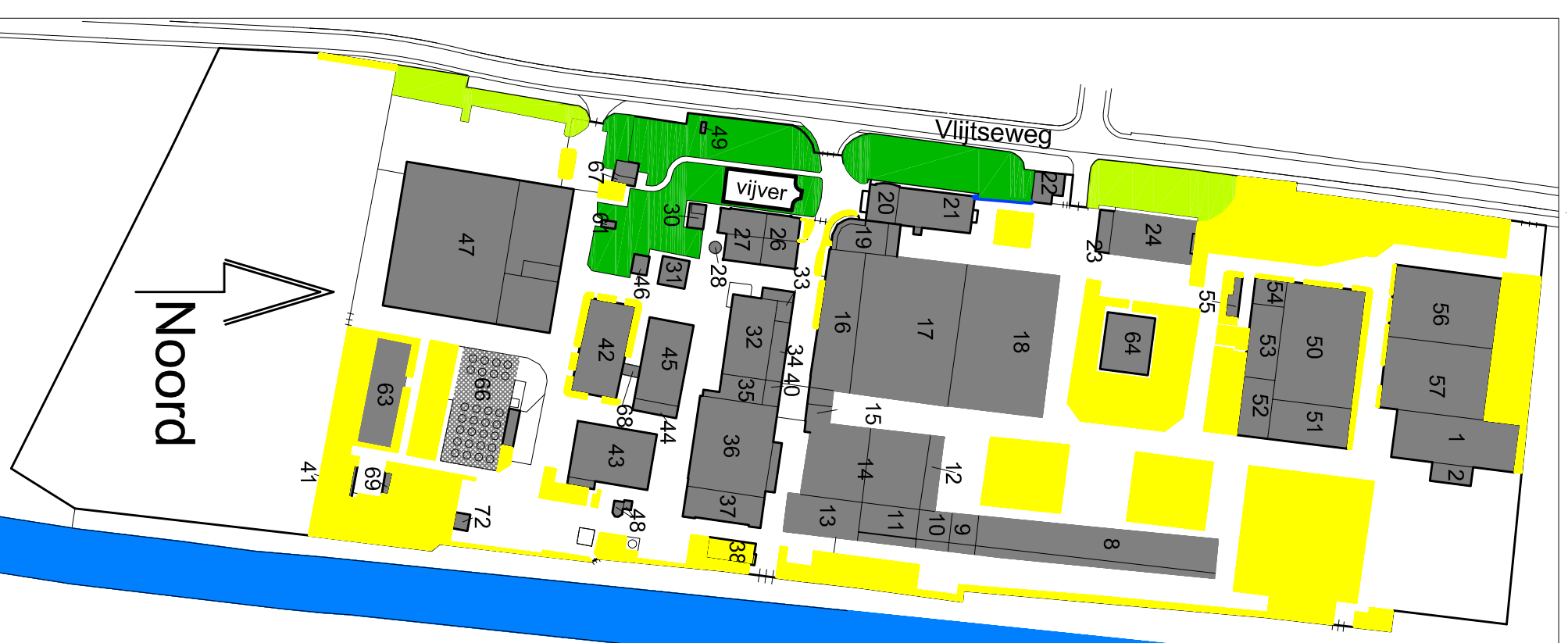
DATEERINGEN

- Hoge Waarde
- Positieve Waarde
- Basiswaarde
- Indifferente Waarde
- Storend

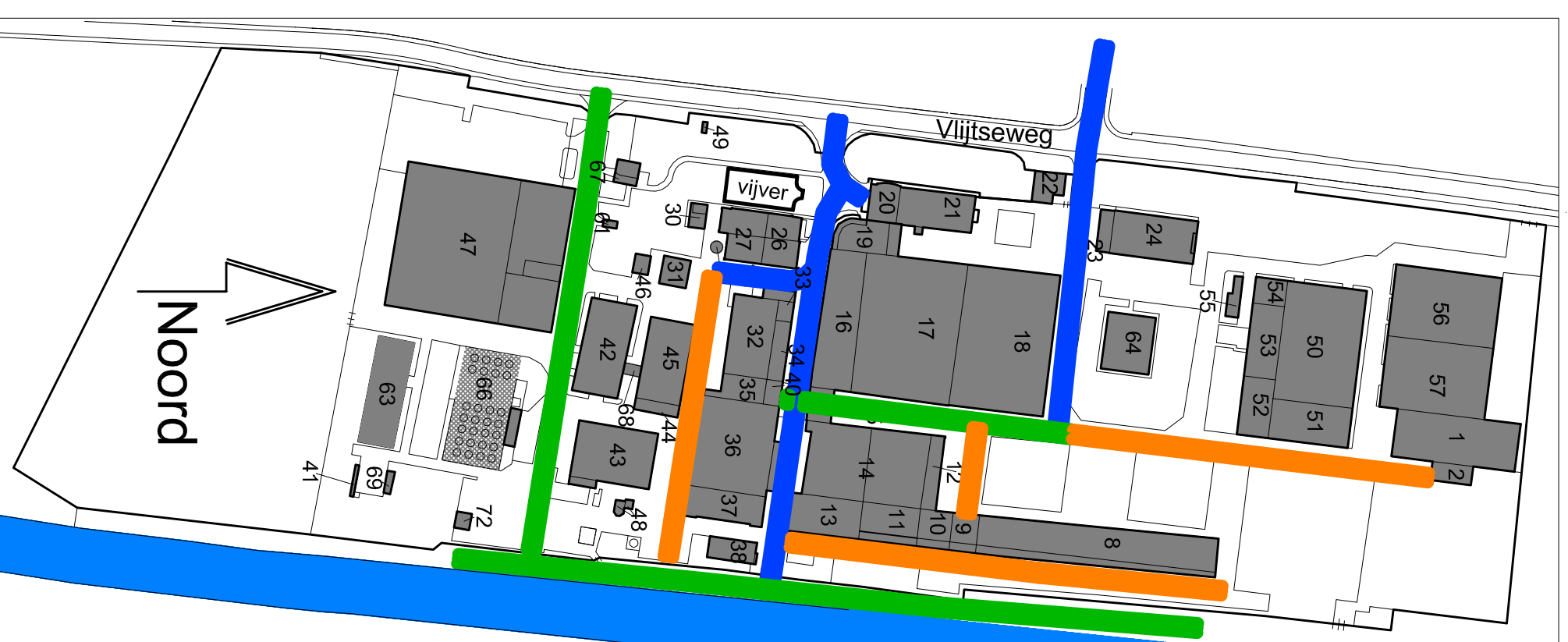
WAARDEVOLLE GEBOUWEN EN OBJECTEN

- Hoge Waarde
- Positieve Waarde
- Indifferente Waarde

WAARDEVOLLE TERREINELEMENTEN

- Hoge Waarde
- Positieve Waarde
- Basiswaarde

WAARDEVOLLE INFRASTRUCTUUR